

BRANKO J. BOGOJEVIĆ

DRUGA
STRANA
RATA

VOJNO DELO

БИБЛИОТЕКА
ДОМА ЈНА — БЕОГРАД

СИГНА-
ТУРА:

III-1a-198 пр.

Инв.

Бр.

13733

VOJNA BIBLIOTEKA

NAŠI PISCI

KNJIGA ŠESNAESTA

UREĐIVAČKI ODBOR

Radomir BABIĆ, Božo BOŽOVIĆ, Branko BOROJEVIĆ, Martin
DASOVIĆ, Milinko ĐUROVIĆ, Franjo HERLJEVIĆ, Blažo JAN-
KOVIĆ, Milorad JANKOVIĆ, Bogdan OREŠČANIN, Mloš ŠU-
MONJA, Novo MATUNOVIĆ — odgovorni urednik

VOJNOIZDAVAČKI ZAVOD JNA »VOJNO DELO«

General-major
BRANKO J. BOROJEVIĆ

BIBLIOTEKA DRUGA JHA — BEOGRAD	
Служб. У. бр.	III-6-148 шр.
Ина. Бр.	13733

DRUGA STRANA RATA

PROBLEMI BORBENOG MORALA

BEOGRAD
1959

СЕРБИЈА
БЕОГРАД

СВ.
Бр. 15954

PREDGOVOR

U vojnoj teoriji se najčešće raspravlja o strategisko-taktičkoj veštini upotrebe jedinica, ratne tehnike i drugih sredstava u ratnom sukobu. Šire rasprave bave se vojnom doktrinom, analizom ekonomskih, političkih, geografskih i drugih elemenata koji utiču na borbena dejstva.

U poređenju sa ovim nešto manje se razmatra suština moralno-političke strane rata i uloga u njemu tih »duhovnih i moralnih vrednosti« — kako to nazivaju neki pisci. Istina je da niko ne poriče njihovu ulogu, ali je tek zadnjih decenija počelo naučnije i svestranije obrađivanje mnogih problema vezanih za držanje i postupke ljudi u borbi. Danas se već može govoriti o postojanju brojne literature iz ove oblasti u raznim zemljama.

Uvidelo se od kolikog je značaja proučavanje onoga što se bliže odnosi na samog čoveka i ljude u borbi, koji kao jedinice, nisu, samo sredstvo u rukama vojskovođa, nego i akteri svakog borbenog zadatka. Šta čovek oseća i kako doživljuje ratnu dramu, šta je ono što ga, i pored svih životnih opasnosti, ipak pokreće da se bori i izdrži — vredno je znati i proučavati. Saznanja o tome stečena uopštavanjem ratnih iskustava i naučnim posmatranjem osobito su korisna vojnim starešinama. Oni na taj način najbolje mogu svoju veštinu komandovanja popuniti najplodnijim sadržajem — veštinom vaspitanja i vođenja ljudi kroz kritične momente rata.

U vojnoj literaturi o ratu, još nije u potpunosti ovladalo mišljenje — da se svi njegovi elementi obrađuju uvek kompleksno i u dijalektičkoj vezi. Često nedostaje obrada problema borbenog morala, ili, šire, moralno-političkog faktora, a važne političke ili sociološko-psihološke

obrade u dosta slučajeva ostaju nedovoljno utkane u strategisko-taktička razmatranja o ratu.

Kada se postigne da rasprave o svim elementima rata i ratne veštine budu samo delovi jedinstvene celine, sa dobro odmerenim ocenama o ulozi i vrednosti pojedinih faktora i njihovom međusobnom odnosu — onda neće biti potrebe da se o »drugoj strani rata« govori pomalo alegorično i izražava bojazan od njenog zapostavljanja. Tada će i razne posebne obrade moralno-političkih elemenata u manjoj meri nego dosada patiti od odvojenosti i neusklađenosti.

U ovoj knjizi se govori o izvesnim pitanjima koja spadaju u tu moralno-političku, »drugu stranu« rata. Kažemo o izvesnim, a ne o svim pitanjima, jer je nemoguće da se sve to obuhvati u jednoj knjizi. Zapravo, u njoj se najviše raspravlja o problemima izgrađivanja i održavanja borbenog morala polazeći od naših iskustava i vodeći računa o našim potrebama. Prema tome, radi se samo o važnijim elementima iz oblasti moralno-političkog faktora rata, kao šireg kompleksa pitanja u prirodi rata uopšte i to o onima koja su nam sada izgledala posebno interesantna i značajna.

Izuzev prvu glavu koja sadrži teoretska razmatranja o pojmu i sadržini borbenog morala — svi ostali delovi knjige raspravljaju pojedina pitanja sa stanovišta uopštavanja naših nedavnih ratnih a i nekih iskustava iz drugih armija. Pored najboljih namera, teško je bilo od toga krenuti dalje u donošenju sudova u odnosu na budući ratni sukob, jer se za mnoge probleme može samo nazirati i nagađati kako bi se ispoljili, recimo, u jednom atomskom ratu. S druge strane je sigurno da uopštavanje važnijih iskustva iz domena borbenog morala, važećih za jednu zemlju, može biti samo od koristi za naše kadrove, jer će mnogo toga imati vrednosti i za buduće. To može poslužiti i kao potstrek za razmišljanja i za dalji istraživački rad.

Prilikom teoretskog razmatranja pojma borbenog morala nastojalo se, polazeći od marksističkog gledanja, da se bliže obradi odnos morala u širem smislu prema bor-

benom moralu u uslovima rata. Zalaženje delom i u oblast teorije i polemika sa nekim gledištima bilo je neophodno da bi se koliko-toliko imali jasni stavovi i da bi se lakše snalazilo i u praktičnim pitanjima. Pri tome se pokazalo da je nužno osloniti se na pojedine naučne discipline kao što su opšta i vojna pedagogija i psihologija, pojedine grane vojne nauke i sociologije, odnosno na ono čime ove doprinose boljem razumevanju problema morala u borbi. Ovo je bilo tim nužnije što, po našem shvatanju, borbeni moral nije jedino psihološka kategorija, već takav oblik društvene svesti koji se mora osvetljavati i pomoću raznih drugih naučnih disciplina u kojima vojna i društveno-politička pitanja zauzimaju vrlo značajno mesto.

Nije isključeno da ovde bude i dosta nedorečenoga i naučno nedovoljno objašnjenog. Ali, razlozi za ovo mogu se tražiti i u tome što naši sociolozi, psiholozi pa i vojni teoretičari još nisu neposrednije prišli razradi ovih problema, dok se mnogim postojećim obradama van naše zemlje moralo kritički pristupati s obzirom na drugačije uslove i razlike u pogledima. To je bilo tim teže jednom vojnom piscu koji mora, ne uvek bez napora, ulaziti i u druge naučne oblasti. Stoga mislimo da svaki napor kod nas u obradi ovih pitanja može biti samo od koristi, dok se šteta može pojaviti jedino ako se ona ne obrađuju ili ako se nekritički usvajaju stavovi koji ne odgovaraju našem pogledu na svet, našim iskustvima i uslovima u kojima živimo.

Metod primenjen u ovoj knjizi nema karakter ni sociološko-psihološkog, ni čisto vojnog, niti pak samo etičkog ili ideološko-političkog obrađivanja. To je u suštini rasprava o problemima izgrađivanja i održavanja borbenog morala prvenstveno sa moralno-političkog stanovišta u kojoj su korišćene mnoge istine i saznanja iz oblasti vojne nauke, sociologije i psihologije — koliko je to bilo u moći autora. Naša ratna iskustva, kao i iskustva drugih armija služila su pri tome kao siguran oslonac. Imalo se u vidu ono što su mnogi pisci o ovim problemima naglašavali i da je uopštavanje ratnih iskustava u odnosu na moral u

borbi već samo po sebi značajan doprinos teoriji ratne veštine.¹⁾

Danas se u tom pogledu otišlo dalje, jer su neka nova istraživanja već u stanju da, pored opisa i uopštavanja ratnih iskustava, pruže i razne eksperimentalne dokaze i statističke analize o držanju ljudi u borbi i da razjasne mnogo od onoga što je ranije bilo nejasno i uvijano velom mističnoga.

Koliko god smo ovo imali u vidu, u našem slučaju smo se morali osloniti na opise ratnih iskustava, dokumenta, ocene i izjave kompetentnih ljudi, s obzirom da takva ispitivanja nisu vršena u prošlom ratu u našoj vojsci. Međutim, to su dokumenta, podaci i tvrdnje starešina jedinica NOV, sve do Vrhovnog komandanta, kroz koje se vrlo reljefno izražavaju istine o ljudima u borbi koje su potvrđene krvlju. Važno je istaći da su ova naša iskustva u punom skladu sa mnogim naučnim saznanjima do kojih se došlo naučnim metodama posmatranja i u drugim armijama. Zbog toga smo kroz knjigu dosta prostora dali i opisu pojedinih momenata iz našeg rata i navođenju misli i ocena pojedinih vojnih starešina i političkih aktivista a posebno druga Tita. Time je, pored ostalog, ova knjiga ostala najviše vezana za naše, jugoslovenske probleme i prilike.

Problem izgradnje borbenog morala nije ovde razmatran samo kao problem vojnih jedinica, tj. kao tzv. »vojnički moral«. Danas se za rat mora spremati i na njega računati čitav narod jedne zemlje, jer neće biti razlika i u tom pogledu između fronta i pozadine. Kako održati borbeni moral i stanovništva i vojske u oružanom sukobu — to su pitanja neodvojiva jedno od drugog. Razlika može biti samo u nijansama u odnosu na stanovništvo i

¹⁾ Klauzevic je u vezi s tim pisao: »Ako teorija ratne veštine ne bi mogla stvarno ništa više učiniti no da potseća na ove predmete, da iznese potrebu da se moralne veličine u svojoj punoj vrednosti cene i uzimaju u obzir, ona bi time već obuhvatila ono duhovno carstvo, i utvrđivanjem ovih gledišta ona bi unapred osudila svakoga koji bi se pred njenim sudom hteo pravdati samo fizičkim odnosom snaga«. (O ratu, VIZ JNA »Vojno delo«, Beograd 1951 god., str. 148).

vojsku, kao i u odnosu na najniže borbene grupe i krupne jedinice, već prema raznim fazama trajanja oružane borbe. Šta više, mnogi zadaci izgradnje i vaspitanja borbenog duha ostvaruju se već u relativno mirno vreme kroz aktivnost i napore u izvršavanju krupnih društvenih i političkih zadataka, pri čemu se traži jedinstvenost, rešenost i odlučnost masa.

Kod nas se stalno ističe važnost moralnog faktora i u borbi za izgradnju socijalizma da bi se savladale mnoge teškoće i prepreke, a još više u odnosu na mogućnu potrebu da socijalističku Jugoslaviju branimo s oružjem u ruci. Zbog svega toga sigurno je da je potrebno više nego dosada pisati i raspravljati o tome. Moralno-političko jedinstvo, moral naroda, bio je dominantan faktor za pobjedu u oslobodilačkom i revolucionarnom ratu, a sigurno je da će ono i ubuduće imati sličnu, ako ne i veću ulogu i važnost.

Beograd, januar 1959 .

P i s a c

PRVA GLAVA

BORBENI MORAL

I

POJAM BORBENOG MORALA

Kod nas nije mnogo pisano o samom pojmu borbenog morala, iako u praktičnom radu u armiji pridajemo vrlo veliku važnost njegovom izraživanju. Potreba da se ovaj pojam nešto šire razjasni postoji i zbog toga što u obimnoj, pretežno stranoj literaturi o ovom problemu ima i nenaučnih tumačenja, a u vezi s tim i pogrešnih metoda u istraživanju raznih pojava iz ove oblasti. Pravilno razumevanje suštine ovog pojma pruža veliku pomoć starešinama u jedinicama u rukovođenju i vaspitanju svojih potčinjenih u miru i ratu.

Određivanje pojma morala spada u red poznatih teškoća za svaku teoriju koja nastoji da prodre u oblast duhovnih veličina, u oblast nadgradnje. Engels je to objašnjavao time što je i u moralu gledao kategoriju takve vrste koja se jako udaljava od ekonomske oblasti, usled čega će se »u njenom razvitku nailaziti na slučajnost i, sve izlomljenije će se ocrtavati krivulja toga razvitaka.«²⁾

Ovo se u još većoj meri odnosi na borbeni moral u ratu. U ratnom trenju dolazi do brzih promena situacije, do slučajnosti i obrta, te je još teže doći do određenih sudova o svim elementima koji čine trajnije moralne vred-

²⁾ Marks—Engels— O književnosti i umetnosti, str. 15, »Kultura«, Beograd 1946.

nosti jedne jedinice. Moralne vrednosti su zaista teško merljive veličine. One se na raznovrstan način ispoljavaju kod svake nove taktičke situacije, različno za jednu i drugu protivničku stranu, drugačije za svaku jedinicu iste strane i uz osetne promene kod jedne iste jedinice u jednom periodu ratnog naprezanja. Zbog toga se u borbi više oseti, no što se može do kraja odrediti ona ogromna snaga moralnih vrednosti i njihov uticaj na ishod bojeva, bitaka i celog rata.

Zbog ovakve osobenosti u ispoljavanju moralnih vrednosti u borbi mnogi stoje na stanovištu da je najkorisnije izvlačiti, opisivati i uopštavati najvrednija iskustva iz ove oblasti kroz istoriju ratova i kod pojedinih vojski i time osposobljavati nove generacije starešina za vođenje ljudi u borbi.

Međutim, u novije vreme, osobito posle Drugog svet-skog rata, učinjen je znatan napor da se pomoću socioloških i psiholoških naučnih disciplina unese što više svetlosti u probleme borbenog morala, kako u teoretskom, tako i u praktičnom smislu. Nema sumnje da se u tome mnogo uspelo, i da su naučna saznanja potisnula mnogo od mističnog i fatalističkog što se ranije ispredalo u vezi sa moralom ljudi u borbi.

Gledano sa marksističkog stanovišta mogu se u tome naći i mnogi teoretski stavovi koji protivureče našem gledanju na moral uopšte i na borbeni moral posebno, pa je i ovde neophodno osvrnuti se jednim delom i na takva gledanja i ukazati na one osnove od kojih moramo polaziti u izgrađivanju borbenog morala kod vojske i stanovništva. Razume se, to je ovde moguće učiniti u vidu kraćeg osvrtta, s obzirom na karakter knjige a i na činjenicu da je to oblast sa nizom još neispitanih elemenata.

Pojam borbenog morala stoji prema moralu uopšte kao posebno u opštem, odnosno on ima sve osnovne crte opšteg morala, a i svoje specifične karakteristike, s obzirom na ratne ckolnosti i oblike svoga ispoljavanja.

Pošto je moral oblik društvene svesti izražen u postojanju određenih normi ponašanja, držanja i postupanja ljudi u međusobnim odnosima, nužnim za ostvarivanje

zajedničkih interesa određene društvene klase ili grupe — onda je i borbeni moral konkretan oblik takve društvene svesti u uslovima oružane borbe. Ova svest se ispoljava u vidu takvih normi držanja i postupanja ljudi, kojima se obezbeđuje uspešno ostvarivanje ratnih ciljeva i pojedinih borbenih zadataka.

Moral ne postoji kao opšti oblik svesti o normama ponašanja koje bi važile za sve društvene klase i slojeve. Svaka klasa je kroz istoriju izgrađivala svoj moral, a ukoliko je ona imala vladajući položaj u društvu i državi, onda je na njegovim osnovama izgrađivala i moral u svojim oružanim jedinicama i narodu.

Moral se kao posebna kategorija oblikovao prilikom podele umnog od fizičkog rada, pa se izgrađivao kao konkretan moral pojedinih klasa. Tako su se kroz istoriju, kako navodi Engels, obrazovale tri velike grupe moralnih teorija — hrišćansko-feudalna, buržoaska i proleterka — koje su izražavale i izražavaju interese vladajućih klasa u postojećim društveno-ekonomskim formacijama.

U okviru ovih velikih grupa klasnog morala u društvu su postojale razne manje i uže grupe kao, naprimer, razne kaste, verske sekte, esnafi ili najamnička vojska feudalnog društva, koje su izgrađivale i svoje specifične norme za držanje i ponašanje ljudi. Kroz ove su se izražavali uži interesi tih grupa i organizacija. Razume se, da se ovi uži moralni normativi pojedinih grupa u okviru vladajuće klase nisu, opšte gledano, antagonistički suprotstavljali moralu vladajuće klase, ali su izražavali u određenoj meri manje ili više protivrečne interese među pojedinim slojevima i grupama. Međutim, kad se radilo o moralu naprimer nove buržoaske klase prema feudalnoj ili proleterijata prema buržoaziji, tu se i kroz moral ispoljavao sav onaj klasni antagonizam i borba protivrečnosti.

Ovo se mora imati na umu i prilikom raspravljanja o problemima borbenog morala pojedinih vojski u feudalnom, buržoaskom i socijalističkom društvu. Zbog toga bi bilo nenaučno odvajanje i isticanje vojničkog morala kao neke posebne kategorije sa trajnijim elementima koji bi važili za vojske svih vremena.

U feudalizmu je, naprimer, postojala profesionalna vojska, sastavljena pretežno od vrbovanih ljudi iz raznih zemalja, nasilu i za novac. Ona je često vodila sama ratove, bez znatnijeg učešća ostalog stanovništva. Tadašnje stanje ratne tehnike i način vođenja borbe uslovljavali su naročito u kasnijoj fazi feudalizma i potrebu liniskih, kosih poredaka i prestrojenja koji su se morali uvežbavati do automatizma putem uporne dresure i drila, a sa vrlo malo oslanjanja na svestan odnos ljudi prema obuci i ratnim ciljevima. Sve je ovo imalo za posledicu zavođenje u vojsci odnosa ropske poslušnosti; straha potčinjenih pred starešinama, primenu teških fizičkih kazni (trčanje kroz šibe i sakaćenje) da bi se jedinice učinile disciplinovanim i upotrebljivim u borbi. Tako se stvorilo određeno vojno biće koje je određivalo svest vojske i stvaralo posebne metode u izgrađivanju borbenog morala kod njenog sastava.

Otuda bi bio danas uzaludan pokušaj da neke današnje moralne norme i njihove elemente pokušavamo izjednačiti sa onima u feudalnoj vojsci, ma koliko naprimer izgledalo da se i onda i sada jednako ceni hrabrost i prezire kukavičluk. Ako se samo malo udubimo u unutrašnju, sadržajnu stranu svih motiva, recimo, hrabrosti, kolektivne solidarnosti i drugarstva, poverenja prema starešinama, odnosa prema narodu i njegovoj imovini i drugima — odmah će se videti krupne suštinske razlike.

Te razlike su već kvalitetno drugačije kod savremenih buržoaskih armija, a još veće kod armija socijalističkih zemalja. Usled društveno-ekonomskih promena ostvarenih buržoaskim revolucijama, nastale su i krupne promene u vojskama. Pojavile su se masovne armije koje opštom vojnom obavezom obuhvataju ljude iz svih društvenih slojeva. Ratovi uvlače sve više celokupno stanovništvo, bez obzira na klasne i političke razlike. Sve usavršenija ratna tehnika i novi zahtevi u vođenju oružane borbe traže prosvećenijeg, obrazovanijeg i samostalnijeg borca. Pojavljuje se rastresitiji borbeni poredak, nastaje potreba za samostalnim i inicijativnim dejstvom mnogobrojnih većih i manjih borbenih grupa i kolona. Takve armije nisu više pogodne za feudalni sistem odnosa i stare načine

rukovođenja ljudima. Njima se može vladati, pored mera discipline i prinude, mnogo većim uticanjem na svest i njihovo raspoloženje i shodno tome primenjivati i druge metode u obuci i vaspitanju.

To je opšta tendencija koja se može jasno uočiti i kod sadanjih buržoaskih armija. Njoj se tamo, međutim, suprotstavlja činjenica što u tim armijama služe ljudi iz raznih društvenih slojeva i antagonističkih klasa koji imaju i sasvim drugačije stavove od vladajuće klase u odnosu na njenu ideologiju, politiku, na njene ratne ciljeve i interese. Ovo izaziva potrebu za pojačanjem ideološko-političkog i moralnog uticaja na sve pripadnike oružane sile i stanovništvo u cilju da postupaju u duhu vladajućih interesa. S druge strane, a zavisno od stepena klasnih i nacionalnih antagonizama u pojedinom društvu, u tim armijama se ne libi od primenjivanja i najdrastičnijih mera prinude prema onima koji se protive postojećem poretku i njegovim ciljevima. U tome i leži jedan od razloga što se i danas u nekim kapitalističkim armijama tako tvrdokorno u praksi zadržavaju mnoge stare metode kao što su drill, maltretiranje pa i primena fizičkih kazni i odvajanje vojske od društvenog i političkog života u zemlji.

Vojska zemlje koja izgrađuje socijalističko društvo ima sve uslove da se vaspita u moralnom i političkom pogledu na novim, naprednijim osnovama. Radnička klasa kao nosilac svesne borbe za oslobođenje od eksploatacije čoveka stvara i svoja moralna načela koja izražavaju nov odnos prema radničko-seljačkoj državi i armiji; nov odnos prema slobodi i pravima ličnosti, prema narodu i porodici, prema radu; nova gledanja na ratove i prava drugih naroda.

U zemlji u kojoj je izvršen socijalistički preobražaj izgrađuje se kao vladajući socijalistički moral koji daje pečat čitavom društvu. Savladavanjem otpora ostataka svrgnute buržoaske klase, sve više nestaje klasnih antagonizama, a postojeće protivurečnosti savladaju se snagom organizacija socijalističkog društva i upornim moralno-političkim vaspitanjem masa.

To su opšte tendencije u razvoju i one su u skladu sa opštim procesom oslobađanja čoveka od stihijnog uticaja prirodnih sila i društvenih odnosa koji stoje na putu tome oslobodenju. Zbog toga su i klasici marksizma često naglašavali da moral one klase koja se svesno bori za oslobodenje od izrabljivanja, koja ruši razne zastarele mistične i religiozne predrasude i norme po kojima su ljudi postupali, ustvari »proleterski moral sadrži najviši elemenat koji obećavaju da budu trajni« (Engels).

Lenjin je, ističući klasnu i konkretnu određenost morala, govorio: »Kad nam govore o moralu, mi kažemo: za komuniste je ceo moral u toj čvrstoj solidarnoj disciplini i svesnoj masovnoj borbi protiv eksploatatora. Mi ne verujemo u večni moral i raskrinkavamo laž raznih bajki o moralu. Moral služi tome da se ljudsko društvo uzdigne više, da se izbavi od eksploatacije«. ³⁾

Ove opšte karakteristike novih moralnih vrednosti koje se izgrađuju u socijalističkom društvu, ne znače da u tome ne može biti otstupanja, zastoja i deformacija. Otuda je i moguće da se principi i metode izgradnje morala u oružanoj sili takođe u istom smislu ispolje, da se više vodi računa o osloncu na silu i moć, da se negde i zadrže stara gledanja na upotrebu armije u ratu, na odnose prema drugim narodima, na pitanje slobode i prava ličnosti itd.

Opšta prednost i progresivnost socijalističkog društvenog sistema i morala nad buržoaskim takođe ne znači u odnosu na armije i automatsku prednost u borbenoj vrednosti nad kapitalističkim, jer tu dejstvuje vrlo mnogo drugih faktora. Socijalistički moral koji se izgrađuje u društvu daje, istina, vrlo krupne osnove za izgrađivanje morala i borbene vrednosti armije, ali su to, iako značajni, ipak samo opšti osnovi i okviri.

Jasno je da će društvo koje razjedaju klasne suprotnosti, gde su radni ljudi izrabljivani i nacionalno ugnjeteni, u kome vladajuća klasa vodi imperijalističku politiku

³⁾ Ленин В. И. — Сочинения, том XXX, стр. 413 — Москва 1932 год.

i uvlači narod u nepravedan rat — teško moći da ostvari osnove za izgradnju trajnog borbenog morala.

I obrnuto, društvo koje nema ovih unutrašnjih slabosti u takvim oblicima, a posebno društvo u kome se izgrađuje socijalizam i socijalistički odnosi među ljudima — takvo društvo stvara uslove da njegove subjektivne snage (rukovođeće društvene i političke organizacije) pripreme za pravedan rat čitav narod svoje zemlje, da izgrade armiju visokih moralno-političkih i borbenih kvaliteta. To društvo istinskog socijalizma može, dakle, da izgradi moralno-politički faktor kao najsnažniji elemenat u pravednom ratu na koji bi bilo prinuđeno.

✓ Pozitivan odnos većine naroda prema društveno-ekonomskom i političkom uređenju konkretne socijalističke zemlje stvara se u miru na osnovu novog položaja radnih ljudi koji više nisu eksploatisani, kod kojih se izgrađuje čvrsta privrženost masa socijalističkom poretku. Ova se privrženost osnažuje s njihovom tradicionalnom ljubavlju prema svojoj zemlji, prema slobodi i nezavisnosti, u vidu mržnje prema agresorima i internacionalnog osećanja vezanosti za progresivnu borbu drugih naroda. Pod uslovom dosledne i uporne borbe protiv deformacije u izgradnji socijalističkog društva, protiv birokratskog izrodavanja i narušavanja socijalističkih društvenih odnosa, prava i uloge čoveka, uz stalni napor za podizanje ličnog blagostanja i zadovoljstva ljudi, uz neprekidan politički i vaspitni uticaj u masama — moguće je izgraditi duboku uverenost masa u potrebu davanja i najvećih žrtava za odbranu tekovina takvog socijalističkog društva u jednom pravednom, odbranbenom ratu. Razume se da je uz ovo nužno i osiguranje neophodnih materijalnih, ekonomskih, tehničkih, organizacionih i drugih uslova da bi oružane snage toga društva bile savremene, da bi svi elementi i izvori odbranbene moći došli do izražaja i osigurali izgleda na uspeh u ratu.

✓ To je, dakle, sklop mnogobrojnih činilaca koji svi spadaju u moralno-političku osnovu novog društva, o kojima se uvek mora voditi računa i sagledavati njihov uticaj na stvaranje borbenog morala u oružanim snagama. Naši ljudi su na primeru bivše kapitalističke i sadanje socijali-

stičke Jugoslavije u mogućnosti da sagledaju i ocene kako se ponašaju pojedini činioци iz oblasti odnosa ljudi prema karakteru društveno-političkog poretka u zemlji i kakve to posledice ima na borbenu vrednost vojske koja se za taj poredak treba da bori. Svi ovi činioци su svestrano osvetljeni sa raznih aspekata u društveno-političkoj i naučnoj delatnosti kod nas, a Program SKJ je dao svemu tome najpotpuniji izraz. Stoga na ovom mestu nije nužno dalje ići u razradi ovih pitanja.

Za bliže određivanje borbenog morala međutim, nužno je pored ovih, iako vrlo značajnih društveno-ekonomskih i političkih osnova, imati u vidu čitav niz drugih okolnosti i činjenica koje neposredno i posredno utiču na njegovo izgrađivanje.

U istoriji je bilo slučajeva da je stvorena vrlo snažna i za borbu sposobna armija koja se, uz podršku stanovništva, borila i za nepravedne ciljeve u ratu i odnosila niz velikih pobjeda nad svojim protivnicima (slučaj sa fašističkom Nemačkom i Japanom u Drugom svetskom ratu).

Ovi primeri sami za sebe govore da se pri razmatranju problema borbenog morala mora ići dalje od opštih upoređivanja morala u jednom i drugom društvenom sistemu. Na slučaju Nemačke odmah se može videti da su fašistička diktatura i militarizam pre stupanja u rat izvršili čitav niz krupnih priprema u stvaranju kod stanovništva i u vojsci novog odnosa prema ratu i ratnim ciljevima, a kroz vaspitanje, ili tzv. indoktrinaciju masa uspelo im je da one to prihvate i da slede fašističku ideologiju i politiku.

Fašistička diktatura se najpre svirepo, inkvizitorski obračunala sa radničkim pokretom i drugim naprednim snagama. Preko fašističke partije, poluvojnih organizacija omladine, terorom Gestapo-a i specijalne stranačke vojske — SS jedinica, sprovedena je stroga kontrola nad društvom i ono je pripremano za rat. Vrlo intenzivno propagiranje političkih i ratnih ciljeva o gospodstvu Nemačke u svetu, počev od raznih teza o ispravci versaljskih nepravdi, do revanšizma i teorije o životnom prostoru — uspelo je da stvori ubeđenje kod većine nemačkog naroda u opravdanost rata i u rat kao jedino rešenje. Istovremeno

je stvorena dobro organizovana i tehnički za to vreme odlično opremljena i osposobljena armija koja je, koristeći slabost protivnika i nizom krupnih pobeda još jače učvrstila takvo uverenje.

No i onda kada su Nemci počeli da gube bitke na raznim frontovima, ova vojna organizacija održala se dugo, sve do konačnog sloma. Ogrezlo u teške zločine nad milionima ljudi Evrope u koje je uvukao i nemačkog vojnika i građanina — fašističko rukovodstvo je u kritičnim danima uspevalo da održava borbenu koheziju jedinica i dobrom organizacijom i uticajem starešina, pooštrenim merama protiv kapitulanta i dezertera i zastrašivanjem ljudi odmazdom Saveznika.

Ovaj primer ukazuje da se problem izgrađivanja borbenog morala kod vojske i stanovništva mora sagledati — pored opštih ocena o odnosu masa prema društvenom poretku — i kroz odnos prema oružanoj borbi, prema političkim i ratnim ciljevima, kroz unutrašnje odnose i stepen kohezije jedinica i obilje metoda i postupaka koji se u jednoj vojsci i narodu primenjuju za održavanje i jačanje borbenog morala.

Prema tome, u prvom redu se radi o odnosu prema ratnim ciljevima i oružanoj borbi, bilo da je to rat ili revolucija. Odnos prema ratnim ciljevima je ujedno odnos prema zvaničnoj državnoj politici. Tu je osnovno stvoriti kod naroda i vojske odgovarajući stepen uverenosti da je politika rukovodstva pravilna i opravdana, da je rat neophodan i jedino preostalo rešenje da se ostvare ciljevi politike. Ovde posebno naglašavamo uverenost u opravdanost rata, jer to ipak nije isto što i pravednost rata. Jasno je da će narod i armija lakše da se uvere u opravdanost rata, ako je on po svom karakteru pravedan rat, recimo, protiv neizazvane spoljne agresije, ako je odbranbeni ili narodnooslobodilački rat. No i tada nije za stvaranje borbenog morala dovoljna samo ta činjenica — pravednost — već se traži angažovanje svih subjektivnih činilaca jednog društva, prvenstveno političkih i društvenih — da stvore uverenost masa u to. Bez toga se ovaj elemenat neće ispoljiti kao jača materijalna snaga odnosno kao značajna komponenta u moralno-političkom faktoru rata.

Tako, primer Nemačke pokazuje da i objektivno nepravedan rat koji je ona povelala nije bio prepreka da se stvori snažno uverenje nemačkog naroda i vojske u neophodnost i opravdanost rata i da to postane vrlo moćna osnova za borbeni moral.

Stvaranje ovog uverenja nije laka stvar. Rat kao produženje politike — vrši se »drugim sredstvima« tj. oružanim sudarom, u kome se ubija, gine, razara i ruši, stradava od gladi i zaraza i u kome ljudi podnose ogromne napore i odricanja. Pred ovakvom zbiljom nužno je savladavati čitav niz otpora izraženih u strahu, demoralizaciji i kapitulantstvu.

Kad jednom započne rat, to izaziva duboki preokret i promene u ekonomici i društvenim odnosima i u životu svakog pojedinca. Tada se odmah u prvi plan i iznad svega ističe potreba potčinjavanja svega *opštem interesu* pobeđe nad neprijateljem. U ratu se i ljudski život žrtvuje za opštu stvar. A kad je tako sa ovom najvećom vrednosti, onda se druge vrednosti i interesi koji nisu vezani za egzistenciju ljudi i zajednice potiskuju u stranu. To dovođi do menjanja mnogih mirnodopskih merila o potrebama i interesima ljudi, do menjanja zanimanja, mesta boravka, načina brige o sebi, o bliskima i rodbini. Tako nastaje jedan vrlo promenljiv i dinamičan život, pun rizika, stradanja i radosti zbog pobeđe. Pri tome razne situacije u borbi često prekidaju očekivane tokove, a time i intenzitet u raspoloženju i držanju ljudi u borbi.

Sve ovo stvara nove zahteve i normative u odnosu na moral ljudi u borbi, ističe drugačija merila za pojedine vrline nego što su ona iz mirnodopskog života.

U miru, naprimer, nije pojava straha u takvoj oprečnosti sa moralom kao u ratu. U miru je uobičajeno da se tuguje i plače za umrlim, a u ratu je moralno da se zbog toga pojača ogorčenje i mržnja prema neprijatelju i otkloni potištenost. U miru se može biti i nešto blaži prema nekim ličnim navikama, željama i strastima ljudi, dok se u ratu traži da se energično suzbije sve ono što bi štetilo interesima borbe.

Dakle, rat menja ranije ustaljene navike i mnoge odnose iz mirnodopskog života i zahteva od svakog čoveka

najveću mobilizaciju svih njegovih umnih i fizičkih snaga u interesu borbe. U tom zahtevu mnoge vrline ljudi dobijaju veću važnost, a druge manju. Svako kršenje ovih opštih vojnih i moralnih kriterija, nužnih za uspeh u borbi, praćeno je pooštrenim merama prinude, sve do najtežih kazni prema počiniocima. Već sama svest ljudi o neophodnosti takvih pooštrenih prinudnih elemenata u izgrađivanju borbenog morala pretstavlja krupan moralni činilac, osobito kad se ostvari puno ubeđenje i saznanje o tome kod većine ljudi.

Ovde ne ulazimo u iscrpnije razmatranje o odnosu prinude i morala što je inače vrlo interesantan predmet koji traži sigurno više prostora nego što se može dati u ovoj knjizi. Možemo samo konstatovati da u odnosu na rat i ulogu oružane sile u njemu vrlo značajan činilac pretstavlja postojanje opštevojne obaveze građana u odnosu na zadatke narodne odbrane iza koje stoji državna sila i prinuda sa svim potrebnim sankcijama. Ali uz takav činilac mora da se razviju svi oni drugi moralni i politički pozitivni faktori kao što su odnos većine naroda prema društvenom poretku i zvaničnoj politici, a posebno odnos prema ratu i ciljevima koji se žele postići — pa da bi se sve to onda moglo povoljno odraziti na borbenu vrednost vojnih jedinica i naroda.

Prinuda sama bez moralno-političkog elementa nema snage i vrednosti kad bi se primenila neposredno prema većini naroda. Međutim, iako je moralno-politički faktor jače snage, bilo bi nerealno nadati se da se sve njime može postići bez potrebnog i neophodnog dejstva prinude. No tu je značajno da faktor opšte državne prinude stoji kao potencijalna snaga koju većina naroda svesno prihvata kao opštu potrebu i neophodnost, dok se u odnosu na manjinu ili pojedince koji se tome protive, ona ispoljava kao stvarna, fizička prinuda sa svojim sankcijama.

Što se tiče ovih elemenata konkretizovanih na oružane vojne jedinice tu takođe dolazi do izražaja potreba za masovnim moralno-političkim uticajem, za razvijanjem unutrašnjeg jedinstva i pravilnih odnosa među ljudima i pozitivnog odnosa prema borbenim zadacima. To daje pravu sadržinu borbenoj vrednosti jedinica, dok je pri-

nuda po pravilu usmerena na pojedinačne slučajeve koji negativno deluju ili je vezana za izuzetne prilike. Tada takva prinuda, može vrlo pozitivno da deluje na održavanje reda, discipline i borbene gotovosti. U tom okviru o njoj će biti i kasnije govora u ovoj knjizi u kojoj se najviše mesta i daje tome masovnom moralno-političkom uticaju na svest, osećanje i volju ljudi.

† Nove ratne okolnosti u prvom redu aktiviraju *svest i razum* čoveka da bi on shvatio te nove okolnosti i našao rešenje za svoje držanje i prilagodavanje tim novim uslovima. Ove okolnosti i intenzivan život u ratu prate *snažne i pojačale emocije* izražene u vidu oduševljenja i simpatija ili u vidu potištenosti i straha — što tek svesna i razumna akcija ljudi usmerava u određenom pravcu. Sve ovo izaziva kod ljudi skoro organsku potrebu da u takvoj situaciji nešto preduzmu, da budu *aktivni*, da teže zbijanju u čvrste kolektive i organizacije i da žele *odlučno rukovodstvo* čije bi zadatke izvršavali.

Ovde se, prema svemu, u jačoj meri ispoljava uloga i uticaj svesti na držanje i postupke ljudi. Ona jako utiče i na povišeni stepen u snazi emotivnih i voljnih elemenata ljudske ličnosti, osobito pri stvaranju složenijih moralnih vrлина kao što su odanost, drugarstvo, disciplina i druge. Razume se, da ima mnogo slučajeva kad se i ne ispolji takav uticaj svesti, i kada emocionalne manifestacije više deluju. Pored svesti uopšte, ovde se naročito ispoljava društveno-politička svest usled jako izraženog opšteg interesa zajednice koja se bori sa neprijateljem.

Za svaku vojsku i narod postavljaju se u vezi s tim problemi kako tu svest i saznanje o neophodnosti i opravdanosti oružane borbe, u suštini političku svest, razvijati i održavati. Rešavanje tih problema zadatak je i vojnih i društvenih faktora.

‡ *Organizacija oružane sile* u celini, a ne samo postojeća mirnodopska armija bi trebala biti najspremnija za takav prelaz iz mira u rat i poslužiti kao oslonac ostalima. Tada će se postići ono što je Lenjin govorio: »To se zove organizacija kada u ime jednog cilja, oduševljenja prema jednoj volji, milioni ljudi menjaju oblike svojih odnosa i svoga dejstva, menjaju mesto i način delatnosti, menjaju

oruđa i oružja saobrazno izmenjenim situacijama i zahtevima borbe«.4)

Sama vojna organizacija, u vidu savremene armije, po svom ustrojstvu i osnovnom zadatku zbog koga postoji, već u miru priprema za rat ogromne mase ljudi. Mada su ratne okolnosti sasvim različite od mirnodopskih ipak se ljudi kroz vojnu organizaciju i odnose, kroz borbenu obuku i vaspitanje nešto bliže nego i u jednoj drugoj organizaciji upoznaju sa onim što bi ih moglo čekati u ratu. Sve se to odražava postepeno i na psihologiju ljudi, a i na izvesno sticanje određenih navika u odnosima i držanju kakve bi odgovarale zahtevima borbenog morala.

† Sam prelaz jednog obveznika iz civilnog u vojnički život već za vreme mira znači osetnu promenu. On se u vojsci mora naviknuti na novu sredinu, na veće napore i drugačije obaveze, na pušcanu i artiljerisku vatru, na kretanje i duge marševe po lošim vremenskim prilikama. On sve to mora izvršavati bez pogovora, bez obzira da li mu se to trenutno sviđa ili ne. U takvim uslovima vojnik nema mnogo vremena da se do kraja bavi sobom, jer je okupiran zajedničkim radom i životom sa drugovima u svojoj desetini i vodu. U novoj sredini treba nanovo afirmirati svoju ličnost i svoju vrednost, u njoj se moraju odbaciti ili potisnuti neke ranije navike i slabosti, jer je novi kolektivni život stvorio svoja merila o onome šta je dobro a šta loše. Sve ovo samo po sebi očvršćava čoveka i priprema ga na ratnu zbilju — makoliko da je u svakoj armiji neverovatno teško dočarati to još u mirnodopskoj obuci i životu.

Ako u jednoj vojnoj organizaciji vladaju drugarski i bliski odnosi i poverenje između starešina i potčinjenih, onda takva vojska, uz postojanje drugih faktora koji pozitivno utiču na moral, može izgrađivati borbenost i vrline kao što su odanost, hrabrost, disciplina, drugarstvo i solidarnost, izdržljivost i mnoge druge.

Dakle, obuka i vaspitanje kroz vojnu organizaciju u jednom društvu mogu poslužiti kao značajan činilac u izgrađivanju borbenog morala. Vojna organizacija jedne

4) Ленин В. И. — Сочинения, том XVIII, стр. 276 — Moskva 1932 god.

savremene armije ne čini to samo svojim zahtevima za subordinacijom, poslušnošću i disciplinom, jer se i u organizacijama i preduzećima van armije, takođe zahteva postojanje discipline, smisla za red i tačnosti u izvršavanju naređenja. Više se ovde radi o sadržini zanimanja koje je u vojsci sve usmereno na borbenu obuku i osposobljavanje za rat i o psihološkom uticaju toga na ljude. Razume se da određen uticaj ima i činjenica što je vojna obaveza zakonom postavljena, što se služba u armiji mora vršiti i što se svako kršenje tih zakonskih propisa i unutrašnjeg vojničkog poretka sprečava merama prinude i kažnjavanja, sa nešto strožim kriterijumom nego u građanskom životu.

Međutim, ukoliko i neke organizacije u građanstvu preuzimaju jednim delom na sebe da osposobljavaju ljude za delatnost i borbu u slučaju rata i one tada postaju značajan faktor u izgradnji borbenog morala stanovništva. Zbog toga nije mali broj zemalja danas koje na ovakav način angažuju i mnoge druge organizacije van armije.

Ovde je od interesa samo napomenuti da se u osposobljavanju i pripremanju ljudi za borbu sve više ispoljava jedna tendencija, karakteristična, vezana za pojavu usavršavanja ratne tehnike. Sve brojnija i usavršenija ratna tehnika koja ulazi u naoružanje savremenih armija nameće nove zahteve za daljom podelom posla i složenijom i raznovrsnijom organizacijom u vojsci. Ona sve veći broj običnih vojnika stavlja u ulogu samostalnih rukovoca oruđa i oružja. Da bi oni sve sigurnije mogli »vladati stvarima« nužno je i da odnosi u vojsci polaze od oslonca na svest i sposobnost ljudi, na međusobno poverenje i solidarnost, da se sve jače utiče na njihove pozitivne političke stavove i moralne nazore. A ukoliko se radi o armijama koje nisu toliko zasićene savršenijom tehnikom, tu se još više mora starati o moralno-političkim kvalitetima, da bi se mogle uspešno suprotstaviti tehnički opremljenjem protivniku. No i ovo je opšta tendencija, koja takođe ne isključuje otstupanje i kod pojedinih savremenih armija i u pojedinim situacijama u borbi.

Na oblikovanje borbenog morala, pored ovih opštih okolnosti, utiče još jedna vrlo krupna činjenica, a to je *uticaj protivničke, neprijateljske strane u toku borbe. Tek*

u rezultanti koja nastaje iz sudara dweju strana dolazi do prave mere za sopstvenu vrednost borbenog morala.

Već pre oružanog sukoba postoji pretstava o protivničkoj strani, njenoj armiji, naoružanju i načinu dejstva. No često ona nije dovoljno realna, jer je ponekad svedena na pitanje koja je strana nadmoćna po broju jedinica, stanovništvu, po prostranstvu i ekonomskoj snazi zemlje, po ratnoj tehnici. Iz ovoga se istina može stvoriti izvestan sud o izgledima sopstvene zemlje u ratu, ali on može i negativno i pozitivno da deluje na borbeni moral, zavisno od toga koja strana se ceni nadmoćnom.

Ovde je nužno da intervenišu subjektivni vojno-politički faktori u smislu uticanja da se otklone nepravilni zaključci i nepovoljni uticaji. Razume se ukoliko bi takav uticaj bio pogrešno usmeren, naprimer, na potcenjivanje protivničke strane i nerealno ocenjivanje sopstvene prednosti — to se po pravilu sveti kad nastane oružani sukob. Više je reč o takvoj pripremljenosti vojne organizacije, njenoj materijalnoj i tehničkoj opremljenosti, i pravilno izabranoj i primenjenoj operativno-taktičkoj upotrebi na bojnom polju, i to na takav način da se osigura ispoljavanje sopstvenih kvalitetnih i kvantitetnih prednosti, a parališu prednosti neprijatelja. Saznanje o sopstvenim prednostima nad neprijateljem — koje postane svojina naroda i njegove vojske — postaje onda važna osnova njegove moralne snage.

Prema tome, ne radi se samo o mehaničkom odnosu dweju strana i merenju nadmoćnosti po broju stanovnika, tehnike i vatrene moći i o direktnom uticaju samo tih veličina na viši ili niži borbeni moral. Takvo gledanje bi dovelo do pogrešnog zaključka po kome bi narodi sa nepovoljnim odnosom snaga nužno morali imati i slabiji borbeni moral. Međutim, u istoriji ratova je mnogo primera gde su manje vojske imale snažniji ili jednak borbeni moral u odnosu na svoje nadmoćnije protivnike. Naš Narodnooslobodilački rat je za to vanredan primer.

O odnosu morala u borbi i tehnike interesantna je ocena britanskog generala Slima, koji je kao komandant 14 armije vodio borbe u Burmi protiv bolje opremljenih japanskih jedinica u prošlom ratu. Ističući da borbeni

moral može biti visok i kod jedinica sa inferiornom tehnikom, on kaže:

»Koliko je meni poznato, ne snizuje moral to što se od vojnika zahteva da se bore i rade neodgovarajućim i zastarelim sredstvima, nego ga snizuje ubeđenje što odgovorni prihvataju takvo stanje stvari. Ako vojnici shvataju da svaki iznad njih i iza njih čini maksimum napora da bi dobio tražene stvari, oni će napraviti čudo, kao što su naši vojnici to i učinili i sa slabim sredstvima kojima su raspolagali, a nisu produžili da jadikuju u očekivanju bolje sudbine«⁵⁾

U oružanom sukobu — brzo se pokaže da je u ovome osnovno kakav je kvalitet stvoren organizacijom, obukom i vaspitanjem, načinom upotrebe ljudi i tehnike na bojnom polju, koliko je u praksi jedna strana ispoljila više od druge od svojih borbenih i moralno-političkih kvaliteta i kako se pokazuje ono u čemu je ona premoćna i kako je uspela da parališe premoć neprijatelja.

Naročito je važno da se takva mogućnost uspešnog dejstva ispolji već prilikom prvih ratnih sudara, jer će onda imati vrlo pozitivan odraz na stanovništvo. Ne radi se samo o činjenici prve pobeđe. Čvrsta organizacija oružanih snaga i jedinstven narod jedne zemlje mogu da obezbede borbeno raspoloženje i u uslovima početnog neuspeha na jednom delu fronta, dubljeg prodora neprijatelja na jednom pravcu, bombardovanja i tome slično. Osnovno je da se ne raspadnu najvažniji elementi koji čine snagu jedne oružane sile i reda u zemlji i da se što pre ispolji sopstvena aktivnost i inicijativa.

Ako se to ne postigne, onda se vrlo veliki napori moraju uložiti u ponovno oživljavanje borbenih dejstava i za izgrađivanje borbenog morala. Takvi primeri su bili u istoriji ratova, a najsnažnije je to pokazao uspeh Komunističke partije Jugoslavije koja je posle aprilskog sloma ubrzo uspela da otpočne Narodnooslobodilačku borbu protiv fašističkih okupatora.

⁵⁾ La 14-e armée britannique en Birmanie — Revue militaire d'information — № 298/1958.

✓ Kad se radi o kvalitetnom odnosu snaga u sudaru, onda je i tu primer našeg oslobodilačkog i revolucionarnog rata vrlo poučan. Okupatori i kvislinzi su sve do zadnje dve godine rata imali gotovo petostruku nadmoć, ali je vojno i političko rukovodstvo NOB-a primenilo u takvoj situaciji odgovarajuću organizaciju vojske i sprovodilo odgovarajuću strategiju i taktiku kojom je uspešno paralizovana premoć neprijatelja u broju i tehnici.

Neprijatelj je bio više vezan za teritoriju nego NOV, pa prema tome manje pokretljiv i manevarski sposoban. Njemu je pogodovala frontalna borba u kojoj je mogao da ispolji svoju nadmoćnost u ljudstvu i tehnici. On je težio da nas prisili na sistematsku odbranu u nepovoljnim uslovima danju, u prolaznim rejonima i na užim prostorijama. Ali je Narodnooslobodilačka vojska umesto sistematske odbrane primenjivala na širokom prostranstvu, u svim vremenskim prilikama i po pravilu sistematska napadna dejstva, što je bilo protivno uobičajenom gledištu da slabijem više odgovara odbrana. Pridržavajući se opšteg pravila *»da je kruta odbrana smrt oružanog ustanka«*, jedinice NOV su svoj ofanzivni duh i aktivnost ispoljavale i u slučajevima kad su trenutno morale da izvode odbranbene bojeve. Napadna dejstva i manevri skupljenim snagama u najpovoljnije mesto i vreme omogućavali su postizanje pobeđe nad neprijateljskim jedinicama. To se postizalo raznovrsnim dejstvima od kojih su bila najčešća noćni napadi, udar iz pozadine, prepadi i zasede, brzo pregrupisanje i stvaranje nadmoćnih snaga u napadu na pojedina neprijateljska uporišta, njegove položaje i jedinice u pokretu.

Obilje oblika dejstva u našem ratu stvaralo se u mukotrpnjoj borbi i inicijativom mnogobrojnih većih i manjih oružanih formacija, uz učešće i podršku naroda koji je pokazivao visoku svest, oduševljenje i rešenost da istraje do pobeđe. I primeri nekih drugih zemalja pokazuju da narod koji je visoko svestan i do kraja rešen da brani svoju slobodu i nezavisnost neće moći biti pokoren, odnosno neće doći u situaciju da ne nađe konkretno rešenje kako se boriti i pobeđivati i nadmoćnog neprijatelja.

Razume se da su ovakvi primeri po pravilu bili kod onih naroda koji su vodili pravedan, oslobodilački ili revolucionarni rat, čije su subjektivne snage bile na visini svoga istoriskog zadatka i uspele da organizuju vođenje ovakvog rata i u uslovima nadmoćnosti neprijatelja. Naš rat pokazuje da, ako se narodne mase i njihove oružane snage u tom smislu usmere, ako pored svesti i oduševljenja za borbu pokažu da mogu postizati uspehe i nad nadmoćnim neprijateljem — onda snagom bujice izbija borbeno raspoloženje i stvaraju se mogućnosti da se ono i dalje održava i izgrađuje.

U raspravljanju o ovim opštim okolnostima i uticajima na stvaranje borbenog morala, može se ići i mnogo dalje i iznositi čitav niz drugih vrlo značajnih činilaca. Tu su svakako od vrlo velikog uticaja faktori borbene i opšte tradicije jednog naroda; stepen njegove ljubavi za slobodom i nezavisnošću i mržnje prema osvajačima, stepen političkog jedinstva masa, snaga uticaja državnog, političkog i vojnog rukovodstva; odnos masa prema postojećem poretku i ciljevi koje mase sebi postavljaju i koje se nadaju ostvariti kroz oružanu borbu; zatim moralni i materijalni uticaj savezništva u ratu i niz drugih elemenata.

Dalje će se neminovno doći do oblasti unutrašnjih odnosa i života ljudi u jedinicama oružane sile, koji će često vrlo snažno i neposredno uticati na jači ili slabiji borbeni moral. Ovde dolazi do izražaja i uticaj obučenosti ljudi u armiji za izvođenje borbenih dejstava, stanje snabdevenosti materijalnim i tehničkim sredstvima, fizička kondicija i zdravstveno stanje ljudi i drugi. Još neposrednije će se odražavati na moral jedinice lični uticaj i primer starešina, poverenje ljudi u njihovu sposobnost i hrabrost, odnosi drugarstva i bliskosti koji vladaju u jedinicama, borbene tradicije svake jedinice, uticaj najhrabrijih i najodlučnijih, staranje i briga o ljudima, a posebno stanje obaveštenosti ljudi o situaciji i uticaj koji se ostvaruje političkim i vaspitnim radom, te način na koji se savlađuju negativni uticaji koji u borbi nagrízaju borbeni moral jedinica.

Ovde se već mnogo bliže dolazi do onih elemenata koji omogućavaju da se bolje sagleda sve ono što sačinjava pojam dobrog ili slabog borbenog morala. Bolje rečeno, sve ono što treba konkretnije činiti da se on izgrađuje i održava. To će i biti sadržaj ostalih glava ove knjige. U njima se čini pokušaj da se bar neki važniji elementi nešto šire obrade, mada je vrlo teško i gotovo nemoguće obuhvatiti sve ono što može u raznim situacijama uticati na moral u borbi.

To nastaje i iz razloga što na moral ljudi utiču praktični, konkretni odnosi u svakoj situaciji, što se tu prepliću razni uticaji koji posredno ili neposredno »upravljaju telesnom i duhovnom egzistencijom samog čoveka« kako kaže Engels. Zbog toga su uvek mogućni tako česti slučajevi da se u ratu jedna jedinica danas bori dobro, a sutra slabije, iako je opšti osnov njenih moralnih kvaliteta postojan i u prednosti nad neprijateljskim. Često je tu odlučio samo jedan element u određenom momentu borbe. Zbog toga je vrlo korisno iznositi ratna iskustva o držanju u borbi raznih jedinica u raznim okolnostima, osvetljavati ih i uopštavati.

Sve ove okolnosti utiču da se oformljava borbeni moral kao poseban oblik morala uopšte. Njegov pojam je zaista teško sažeto definisati. Kod nas se smatra da jedna vojna jedinica i narod imaju snažan borbeni moral ako je on ispoljen u velikoj ljubavi prema otadžbini, u potpunoj uverenosti u opravdanost borbe, ako se izražava u hrabrosti i, odlučnosti u konkretnom oružanom sudaru, u čvrstoj disciplini, upornosti i nepokolebljivosti ljudi, ako među njima vlada kolektivna solidarnost i drugarstvo, osećanje ponosa na svoju jedinicu, poverenje u svoje starešine, mržnja prema neprijatelju, spremnost na odricanje i napore i čvrsta rešenost da se, bez obzira na ratne nedaće i neuspehe, izdrži do konačne pobeđe.

Dakle, radi se o čitavom nizu manifestacija svesti, emocija i volje kod ljudi u borbi, o nizu određenih svojstava i vrlina i pojedinaca i jedinice u celini. Po svemu se vidi da je ovo vrlo složen pojam i da se on ne može objasniti jednostavnom definicijom ili još manje samo jednim

izrazom, kao što je to borbenost, ili raspoloženje i volja za borbom.

Mnogi vojni pisci i psiholozi davali su razne definicije za borbeni moral, nastojeći da istaknu najbitnije elemente koji ga sačinjavaju. Tako je Kampeano pisao da »moralna moć proizilazi iz razuma koji smišlja, volje koja deluje i odvažnosti«, gledajući, pravilno, u svemu tome određenu manifestaciju intelekta, osećanja i volje.⁶⁾ Dr. Meerlo kaže: »Moral označava samopouzdanje, tojest, svest čoveka o svojoj moći, sposobnosti i samostalnosti.«⁷⁾ Copeland naglašava da je »najveća moralna potreba za vojnike ubeđenje u pravednost njihove stvari.«⁸⁾ Engleski profesor Valentine ističe da moral obuhvata »volju da se sledi starešina, čak i pod uslovima jakog napora i velike opasnosti, pouzdanje u starešine i poverenje u više komandovanje, privrženost dužnosti i ubeđenje u stvarnu vrednost ciljeva rata.«⁹⁾ Francuski vojni pisac Maucorps konstatuje da je moral više sociološka, nego psihološka kategorija i da se njegovi elementi sastoje u energičnosti, oduševljenju, samokontroli i ubeđenju da se sve prepreke mogu savladati.¹⁰⁾

Kako se vidi svaki od navedenih autora pravilno ukazuje na mnoge elemente koji više ili manje određuju borbeni moral u ratu. Neki polaze od širih osnova, a neki od užih, gledajući samo momenat sudara sa neprijateljem. Našem shvatanju više odgovara šire sagledavanje mnogobrojnih opštih i konkretnijih komponenti koje utiču na izgradnju i održavanje borbenog morala, u kojima opšta i posebna politička svest i njene manifestacije imaju dominantnu ulogu.

Pri tome je važno napomenuti da se dobar moral jedne jedinice ne mora karakterisati u jednako izraženim i svim navedenim elementima. Dati elementi često su samo

6) Kampeano — Pokušaj vojne psihologije — Beograd 1904.

7) Dr Joost A. M. Meerlo — Patterns of Panic — New York 1950.

8) Norman Copeland Psychology and the Soldier — Harrisburg 1951.

9) Dr C. W. Valentine — Human factor in the Army — London 1945.

10) Paul Maucorps — La psychologie militaire — Paris 1948.

najpozitiviniji, a ponekad i idealni domet kome treba težiti u konkretnim uslovima. Kod jedne jedinice naročito snažno dejstvuje samo nekoliko elemenata, kao naprimer ljubav i pouzdanje u starešinu i uticaj njegovog primera — pa se u određenoj borbi ispolji odličan borbeni moral. No da bi moral bio trajnija vrednost on se u svakom slučaju mora izgrađivati vaspitanjem i razvijanjem svih njegovih elemenata, a drugo je pitanje koliko će se praktično uspeti da svaki od njih ispolji punu vrednost.

Ako bismo hteli da na kraju ipak sažetije odredimo pojam borbenog morala onda bi se opet morali zadržati na onom što sačinjava dobar, a ne slab borbeni moral, tim pre što slab moral znači nepostojanje najvažnijih elemenata izraženih u pozitivnom odnosu prema ratnim ciljevima, u određenoj volji i raspoloženju za borbu, u hrabrosti, odanosti, disciplini i upornosti da se izdrži do pobeđe.

Prema tome, moglo bi se reći da je *borbeni moral konkretan oblik kolektivne svesti o držanju i postupcima ljudi u uslovima oružane borbe, koja se manifestuje u uverenosti ljudi u opravdanost borbe koju vode, u njihovom pozitivnom raspoloženju i nepokolebljivoj volji da i po cenu zalaganja života istraju u toj borbi do pobeđe, bez obzira na sve tegobe i povremene neuspehe.*

II.

RAZLIČITA PRILAŽENJA PROBLEMIMA BORBENOG MORALA

Iz prethodnog izlaganja može se sagledati kakvo je naše gledište na elemente borbenog morala. Ono polazi i od marksističkog učenja o moralu kao jednom od oblika društvene svesti i od naših iskustava iz Narodnooslobodilačkog rata i revolucije. Svi ovi pozitivni elementi borbenog morala manifestovali su se kod naših jedinica i narodu u prošlom ratu, a stečena su i bogata iskustva u savlađivanju mnogih negativnih uticaja. U svemu se pokazalo da primarnu ulogu igra *politička svest* boraca i naroda o neophodnosti, opravdanosti i perspektivi oružane

borbe koju vode. Ova svest je imala i svoju revolucionarnu sadržinu u vidu svesti o potrebi ostvarenja ekonomskih i socijalnih prava radnih ljudi u novom socijalističkom poretku, kroz borbu i za nacionalno oslobođenje. To je davalo još jaču snagu borbenom raspoloženju ljudi koji su, prihvatajući socijalističku ideologiju, ostvarili pod vođstvom Komunističke partije Jugoslavije i svoje nacionalno oslobođenje i socijalističko društvo.

Izvori borbenog morala u našem oslobodilačkom i revolucionarnom ratu sastojali su se: u vođenju *pravednog* oslobodilačkog i revolucionarnog rata protiv okupatora i domaćih izdajnika; u *tradiciji* naših naroda u borbi za slobodu; u njihovoj *mržnji* prema neprijatelju; u *bratstvu i jedinstvu* svih naroda Jugoslavije, koje se iskivalo kroz borbu; u delatnosti i organizatorsko-političkoj ulozi *Komunističke partije* Jugoslavije kao najvažnijeg faktora, koja je uspela da mobilise mase u takvoj borbi; u borbenim uspesima nove *narodne armije* stvarane kroz ustanak i u *povezanosti armije i naroda*; u postojanju opšteg antifašističkog otpora, uspesima i moralnoj podršci koju su, mada ne uvek i na vreme, pružale našoj borbi snage *antihitlerovske koalicije*.

Ovo je omogućavalo da svaki starešina u svojoj jedinici i svaki politički aktivist na terenu uspešno utiču na stvaranje raspoloženja ljudi za borbu. Oni su pri tome razvili vrlo intenzivan politički rad u masama i u vojsci na objašnjavanju ciljeva rata i revolucije, na raskrinkavanju neprijateljskih namera i zlodela, kroz rad na učvršćivanju unutrašnjeg stanja jedinica i na vaspitanju i izgradnji vojničkih vrlina.

Iskustva našeg rata u pogledu izgradnje borbenog morala imaju i danas ogromnu važnost. Njihov značaj nije umanjen činjenicom što će se eventualni budući rat razlikovati mnogo od onoga koji smo vodili, zato što se armija neće stvarati iz masovnog ustanka i od dobrovoljaca kao u prošlom ratu i što se neće raditi o borbi za novo socijalističko društvo, već za očuvanje svih tih tekovina i zaštitu postojeće slobode i nezavisnosti.

Naša zemlja i ubuduće može da vodi samo pravedan rat ukoliko na njega bude prisiljena; naše borbene tradi-

cije obogaćene su novim sadržajem stečenim u prošlom ratu i na njima i danas zasnivamo vaspitanje i naroda i vojske. Revolucionarni ciljevi se ostvaruju u praksi socijalističke izgradnje i njih su prihvatile milionske mase u Jugoslaviji; bratstvo i jedinstvo produbljuje se socijalističkim sadržajem uz potpuno uverenje svakog naroda Jugoslavije da je njegov opstanak vezan za postojanje jedinstvene socijalističke države. Ideja i delatnost Saveza komunista Jugoslavije materijalizuje se kroz sve oblike socijalističke demokratije, kroz radničko i društveno samoupravljanje i u izgradnji novih socijalističkih odnosa, one postaju i postale su već svojina naših radnih ljudi. Pravilna spoljna politika dosledne borbe za mir i saradnju sa drugim narodima stvorila je našoj zemlji širok krug prijatelja u svetu, na čiju se podršku može računati i u kritičnim situacijama.

To su opšti izvori za izgradnju borbenog morala u sadašnjim uslovima. Razume se da oni ne obezbeđuju sami po sebi sve što je neophodno za dobar borbeni duh svake pojedine jedinice i u svakoj ratnoj prilici. Otuda zadaci izgradnje borbenog morala stoje uvek pred svim starešinama i odgovornim faktorima koji moraju preduzimati čitav sistem svestranih mera i uticaja u svakoj jedinici.

Međutim, u jednom delu strane vojne i opšte publicistike prikazivani su izvori i karakter borbenog morala kod naših jedinica i naroda u prošlom ratu u sasvim pogrešnom, nenaučnom a negde i zlonamernom svetlu. Nije mali broj raznih pisaca pokušao da njegove izvore pronade u postojanju nekakvih spoljnih okolnosti, kao što su brda i šume, drugi su isticali tobožnje navike za komitovanjem, treći postojanje kod naših ljudi raznih pranagona i fatalističkih pobuda, prezira prema životu i slično.

Drug Tito je u svom poznatom članku »U čemu je specifičnost oslobodilačke borbe i revolucionarnog preobražaja nove Jugoslavije« dao snažan odgovor na ovakve pogrešne tvrdnje. Ovde iznosimo onaj pasus iz članka koji se na to neposredno odnosi:

»Takvi argumenti vrijeđaju naše narode, jer se takvim argumentima hoće prikazati ustanak naroda Jugo-

slavi je kao neka nesvjesna spontanost, neki očajnički korak koji graniči s avanturom i samoubistvom, a ne kao rezultat visoke svijesti i pune spoznaje naroda Jugoslavije sve težine te borbe i žrtava u borbi koju su preduzeli. Dalje, zaboravlja se ili hotimično previđa ona beskrajna mržnja kojom su narodi Jugoslavije bili zadojeni prema fašističkim okupatorima koji su provalili u zemlju i porobili je, zaboravlja se tradicionalna ljubav naših naroda prema slobodi i nezavisnošću, za koju su i naši preci vjekovima lili svoju krv i žrtvovali, ako je bilo potrebno, sve što im je najdraže. Zaboravlja se, pa čak i potcjenjuje onaj najvažniji faktor, koji je ne samo omogućio ustanak, već mu je osigurao i uspeh, a to je: organiziranost ustanka i pravilno rukovođenje njime — što je zasluga Komunističke partije Jugoslavije, njezinih kadrova, koji su u najtežim danima historije naših naroda ostali do samoodricanja vjerni svome narodu i prvi u borbi s oružjem u ruci dali herojske primjere te vjernosti«. ¹¹⁾

Kad se prelista jedan deo rasprava i knjiga u kojima su neki pisci van naše zemlje obrađivali probleme borbenog morala, može se videti da njihova pogrešna gledanja na izvore morala nisu slučajna, ili pak nisu takva samo iz političkog oportuniteta. Kod mnogih oni proizlaze iz njihovog opšteg gledanja na ovaj problem, saobrazno pravcu koji zastupaju u oblasti filozofije, sociologije, psihologije i etike, kao sledbenici idealističkog pogleda na svet, kojim se pored ostalog svesno teži objasniti i na pogodan način opravdati određene pojave u buržoaskom poretku.

Ovo se na prvom mestu može sagledati kad raspravljaju o odnosu elemenata svesti, emocija i volje i njihovih manifestacija u borbenom moralu. Napred smo naveli izvestan broj pisaca koji su to uglavnom pravilno tretirali, mada se i u njihovim delima mogu naći mnoge pogrešne postavke. Međutim, drugi pisci polaze još određenije od pogrešnih i nenaučnih gledanja na borbeni moral, ističući

¹¹⁾ Josip Broz Tito — Stvaranje i razvoj Jugoslovenske armije — str. 35 i 36 — Beograd 1949.

ulogu nagonskog a često i mističnog nad svesnim elementima.

Od ranijih autora iznosimo mišljenje Gustave le Bon-a, koji je poznat po svojim psihološkim teorijama o reagovanju gomile. Dosledan svome stavu da prvenstveno polazi od nagonskog i potsvesnog u ljudima, on i za patriotizam kaže: »Patriotizam predstavlja nasleđeno svojstvo mističnoga reda, a ne razumnog. Ko bi bio patriot iz čistog razuma, to će biti prosečno i za malo vremena«. Na drugom mestu navodi da je hrabrost »potsticaj najnižih nasleđenih osećaja u instinktu ličnog samoodržanja«. ¹²⁾ U novije vreme Hitler je takođe slično tvrdio: »Mi se moramo potčiniti svojim instinktima. Vratimo se u detinjstvo, postanimo ponovo naivni«.

Na Zapadu, a najviše među američkim psiholozima ima veliki broj onih koji kad govore o moralu u borbi takođe prvenstveno razrađuju oblast emocija, potsvesnog i instinktivnog u ljudima. Tako se mnogo govori o uticaju nagona za društvenim životom, o težnjama za sigurnošću od straha, za moći i dominacijom, za avanturom, o uticaju raznih fatalističkih i religioznih predrasuda. Neki su čak ukazivali i na postojanje kod ljudi nagona za smrti što je poodavno odbačeno u nauci. Pri tome se gotovo po pravilu zapostavlja uticaj svesne strane čovekove ličnosti, a takođe društvene i političke svesti o opštim interesima zajednice u borbi.

Kad je reč samo o međusobnom odnosu manifestacije svesti, emocije i volje u borbenom moralu, onda je naučno pravilno da se one posmatraju u dijalektičkom prožimanju i jedinstvu, pri čemu zadržavaju svoja svojstva i ispoljavaju se u raznim prilikama u vidu jačeg ili slabijeg uticaja. No, kad je reč o snazi njihovih manifestacija onda su manifestacije svesti po pravilu najснаžnije i one daju pečat svima ostalima elementima borbenog morala.

Ovakav stav o ulozi svesti odgovara naučnom shvatanju o tome da nema osećanja bez procesa saznanja, da čovek nema svesne želje za nečim što ne zna, što nije pro-

¹²⁾ Dr Gustave le Bon — Enseignements Psychologiques de la guerre europeenne — Paris 1916.

šlo kroz njegovu svest. U odnosu na volju tek svesna usmenost cilja izdvaja slobodno dejstvo volje iz kruga instinktivnih postupaka. Volja je rezultat nađenog rešenja u borbi između raznih motiva, gde je svesna namera ličnosti konačno odlučila o njenoj delatnosti.¹³⁾ Zato se i kaže da se sloboda volje sastoji u saznanju zakona koji upravljaju telesnom i duhovnom egzistencijom čoveka i da nije moguće govoriti o moralu, a ne govoriti o čovekovoju uračunljivosti i tako shvaćenoj slobodi volje.¹⁴⁾

U složenijim situacijama, a posebno u ratnim uslovima, potreba snalaženja i prilagođavanja sve više aktivira ljudsku inteligenciju.¹⁵⁾ To ne znači da u tim okolnostima snažno ne deluju i razne manifestacije emocija i nagona koji ponekad i potisnu ulogu svesti. Ali po snazi uticaja, po trajnosti, po načinu savladavanja potsvesnog i nagonskog u čoveku — svest je ta koja upravlja držanjem i ponašanjem ljudi i na kojoj počiva snaga njihovog borbenog morala.

Makarenko je isticao da i nesvesna dejstva ne izlaze ispod kontrole svesti i da i one strane delatnosti kojih nismo svesni »počinju da se pojavljuju u našoj svesti odmah čim iskrsne kakva bilo teškoća«. To se događa i kod navika i automatizovanih radnji u vojnom zanatu koje iako stalno ne prati svest, ona se odmah aktivira čim lanac navika bude prekinut nekim novim događajem.

Moral je prema tome jedino pravilno gledati kao svojstvo čoveka, njegove društvene svesti, emocije i volje. »Socijalistički moral počiva na svjesnosti, to će reći na shvaćanju i uvjerenju. On nije sistem navika ponašanja i bezidejnog djelovanja.«¹⁶⁾

Poznato je koliko je Lenjin naglašavao važnost svesti masa i vojske u ratu i revoluciji, a osobito ulogu njihove političke svesti. On je govorio: »Nikakvi neuspesi neće

¹³⁾ Vidi T. E. Egorov — Psihologija — Moskva 1955.

¹⁴⁾ Engels — Antidiring, str. 116: »Nije moguće govoriti o moralu i pravu, a ne doći na pitanje o takozvanoj slobodnoj volji, o čovekovoju uračunljivosti, o odnosu između nužnosti i slobode«.

¹⁵⁾ Vidi Tomeković—Sinovec — Psihologija, str. 101 — Beograd 1955.

¹⁶⁾ Pataki — Opća pedagogija, str. 65 — Zagreb 1952.

skršiti energiju ljudi koji osećaju i ustvari vide svoju tesnu vezu sa revolucionarnom klasom, koji su svesni toga da se za njihove najbliže ciljeve borbe podigao sada zaista čitav narod«. Ili dalje: »Razvijanje svesti masa ostaje, kao i uvek, bazom i glavnim sadržajem celokupnog našeg rada«. ¹⁷⁾

Drug Tito je to izrazio ovim rečima: »Naše iskustvo je bogato baš u visokoj svesti boraca, u upornosti i samopouzdanju, u dubokoj vjeri boraca kao individua u svoje sopstvene snage, što čini jednu armiju koja brani pravednu stvar nepobedivom.« ¹⁸⁾

Možda su pojedini pisci na Zapadu, polazeći i od konkretnih pojava u njihovim armijama u prošlom ratu, dolazili do zaključaka da za borbeni moral igra manju ulogu svest i ubeđenost u ciljeve rata, da je tobože štetno razvijati mržnju prema neprijatelju i da je u svemu važnije »lična pripremljenost i navika«. Tako izvestan broj američkih vojnih pisaca i psihologa iznose da se američki vojnik u prošlom ratu borio zato što je rat primio kao nužno zlo, iz želje da što pre ide kući, iz nade na nagradu i pohvalu, iz težnje za isticanjem, iz fatalizma i sličnih razloga.

Iz ovakvih stavova izvestan broj ovih sociologa i psihologa je nužno morao da zastrani i u praktičnom istraživanju borbenog morala u ratu. O tome najbolje govori primer grupe naučnih radnika u američkoj vojsci, koja je pod rukovodstvom Stouffer-a ispitivala držanje nekoliko stotina hiljada američkih vojnika u toku Drugog svetskog rata. ¹⁹⁾ U vrlo impozantnom delu nazvanom »American Soldier« oni su objavili rezultate svojih istraživanja vršenih putem raznih testova i anketa, intervjuja, razgovora i posmatranja. Polazeći od individualističkog stava u psihološkom istraživanju ovi autori su se prvenstveno orijentisali da ispituju mnogobrojne pojedinačne pobude, strasti i nagone ljudi, njihove želje i znake nezadovoljstva. Obra-

¹⁷⁾ Klasici marksizma-lenjinizma o partizanskoj borbi, str. 109 — VIZ, Beograd 1947.

¹⁸⁾ Tito, isto, str. 356.

¹⁹⁾ Samuel Stouffer — The American Soldier — Vašington 1949.

đivali su probleme adaptacije, deprivacije i frustracije²⁰⁾ koje izaziva služba u vojsci u ratu, kao i probleme neuroza i šokova i odraze svega toga na borbenost ljudi. Kao svoj moto u radu istakli su sledeće načelo:

»U svojim iskustvima u obučavanju, Amerikanci su najvećim delom isticali relativno veliku važnost individualnih nastojanja za individualni interes, ciljeve i stvarne koristi... Šta je u tome za mene?... Ako je odgovor pokazao sasvim očigledno i neposredno individualnu korist, mi smo zainteresovani. Ako to pokazuje nešto što se odnosi na opšte dobro koje nas se kao pojedince očigledno ne tiče, mi ćemo tome dati verbalno priznanje, ali nećemo preduzeti nikakvu ozbiljnu radnju da učinimo više od površnog osvrta. Izvesno svesrdno osećanje obaveze pojedinaca prema kolektivnim ciljevima nije jedna od naših osnovnih kulturnih crta, te ništa više od vrlo ograničenog osećanja vezanosti za ciljeve koji predstavljaju opšte i upravo neznatne vrednosti, nije stvarno moguće za prosečnog Amerikanca.«²¹⁾

Iako se ne može osporiti postojanje raznih motiva kod pojedinih ljudi u ratu, jasno je da se snažan borbeni moral jedne vojske ne može izgrađivati bez svesnog odnosa boraca prema ratu i njihove uverenosti u opravdanost ratnih ciljeva. Isto tako je očigledno da borbeni moral nije samo individualna pojava u ličnosti uzetoj izolovano, bez posmatranja njenih odnosa i međuticaja koji se stvaraju u jednoj borbenoj grupi. Ta grupa kao borbeni kolektiv je nov kvalitet po svemu jači od zbira individua. Ona ima svoje unutrašnje norme života i odnosa, svoj način reagovanja i međusobnog uticanja na ljude. Pojedinaac u njoj dobija nove stavove, obaveze i novu snagu i u mnogo slučajeva reaguje drugačije nego što bi to činio kao fizička jedinka.

Naša iskustva pokazuju da čvrst, dobro organizovan i pravilno vođen kolektiv voda, čete i bataljona, uveren u pravednost stvari za koju se bori, sa odvažnim starešinom

²⁰⁾ Adaptacija znači prilagođavanje; deprivacija — lišavanje, uskraćivanje; frustracija — osujećenje, poražavanje.

²¹⁾ Stouffer, isto — tom II, str. 555.

— uvek učini neuporedivo više u borbi, nego što to može mehanički zbir pojedinaca. On je u stanju da pretapa slabije u odlučne borce i da čovek u njemu lakše savlada i razne negativne nagone. U pravu je pukovnik Demin kad kaže: »Pobeda u borbi nije samo rezultat individualne hrabrosti oficira i individualne volje. Ona zavisi od moralnoga sastava mnogih stotina ljudi i, sledstveno tome, u izvesnom stepenu od unutrašnjih odnosa koji postoje među njima«. ²²⁾

Neki američki sociolozi i psiholozi kao Merton, Schils i drugi kritikovali su ovakve stavove Stouffer-ove grupe, baš zbog zapostavljanja značaja ideološke ubeđenosti i morala koji se stvara u borbenim grupama. U odnosu na metod istraživanja činili su zamerke što je on »zasnovan na studiji držanja pojedinaca. Nema direktnog posmatranja grupa u akciji, već samo slučajno, indirektno posmatranje kolektivnog delovanja«. ²³⁾

Grupi Stouffer je zamerano i to što je preterivala u ocenama o tim raznim lišavanjima i osujećenjima u vojsci za razliku od života u civilu, kao i u oceni raznih pojava nervne labilnosti kod ljudi. Eli Ginzburg je u odnosu na psihijatre konstatovao da mnogi nisu videli da je moral grupe učinio daleko više da se izbegne lični slom pojedinaca nego što su to svi psihijatri očekivali. ²⁴⁾

Zaslužuje pažnju i ispitivanje Dollard-a ²⁵⁾ na 300 veterana — dobrovoljaca iz Amerike koji su se borili na strani republikanaca u Španiji u sastavu internacionalne brigade »Abraham Linkoln«. Ovi veterani su dali odgovore iz kojih se vidi da 93% od njih smatra da je osnovno za borbeni moral uverenost u opravdanost ciljeva rata, da 83% smatra da je u tome značajnu ulogu igrala mržnja prema fašizmu, da se i kod svake konkretne akcije pojačava borbeno raspoloženje, ako se shvati njena važnost i

²²⁾ Prema navodu u knjizi I. E. Budovskij — О воспитании воевых качеств офицера — Moskva 1953.

²³⁾ Merton — The Studies in the Scope and Method of American Soldier — Illinois 1950.

²⁴⁾ Eli Ginzburg — Psychiatry and Military Manpower Policy 1953.

²⁵⁾ John Dollard — Fear in Battle — Washington.

ako se ima poverenje u starešine i kolektiv. Jasno je da je ovde reč o dobrovoljcima-antifašistima iz Amerike kod kojih su se, kao i kod naših boraca, u najjačem vidu ispoljavale ove manifestacije svesti u borbenom moralu.

Moglo bi se reći da je opšta karakteristika naročito ranijih obrada problema o držanju ljudi u borbi bila raspravljavanje o negativnim pojavama i fenomenima: o strahu i panici, o neurozama i šokovima, o raznim deprivacijama i frustracijama koje izaziva služba u vojnoj jedinici u ratu; o negativnom uticaju nestašica i napora, glasina i neprijateljske propagande. U svetskoj literaturi ima o tome značajnih naučnih radova koji su osvetlili suštinu tih pojava i naoružali vojne kadrove novim saznanjima.

Međutim, nemoguće je mimoći u bilo kakvoj naučnoj obradi i dejstva pozitivnih činilaca kod ljudskog faktora u ratu, koji gotovo po pravilu obezbeđuju da se trupa dobro bori i da pobeđuje i pored svih negativnih pojava i prepreka. Tu dolaze pitanja uticaja karaktera rata i stepena uverenosti ljudi u opravdanost borbe koju vode, tj. šire shvaćeno pitanje njihove svesti i patriotizma. Zatim je značajan pozitivan uticaj vojne, političke i psihološke pripreme za borbena dejstva, uticaj starešina i vojnih kolektiva na pojedince, značaj tradicije, mržnje prema neprijatelju, primera hrabrosti i odlučnosti, primena načela aktivnosti i pokretljivosti i njihov pozitivan uticaj, uloga obaveštavanja vojske na frontu i kritičkih analiza i osvrta na prošle akcije, postupci u vezi adaptacije novih boraca, kao i niz drugih pozitivnih postupaka koji su se pokazali korisnim i doprinose jačanju borbenog morala trupe.

Kad su u pitanju i negativni fenomeni, težište u njihovoj obradi nije samo u tome da se naglasi sprečavanje, nego više *činjenje* onih pozitivnih radnji koje ih same po sebi preventivno onemogućuju. Tako, naprimer, većina oprobanih veterana iz rata smatra da je korisnije ne toliko razrađivati strah u svim njegovim negativnim ispoljavanjima, već ono što čovek i jedinice čine da bi ga savladali i ono što ih i pored njega goni da idu napred.

Logika borbe pokazaće sasvim druge zakonitosti u ponašanju borbenih grupe u kritičnoj situaciji, nego merila

koja čovek ima u miru. Videće se, naprimer, da mržnja prema neprijatelju znači veliku snagu za borbeni duh ljudi, da pretrpljeni gubici mogu ponekad da potstaknu na veću borbenost, da opkoljena jedinica u gotovo bezizlaznoj situaciji bude zahvaćena zanosom borbenosti, dok bi čovek sa strane očekivao njeno rasulo. Pravilno usmeren nagon za samoodržanjem može da poveća borbenost; davanje težih zadataka jednoj jedinici uzdiže ponos i jače vezuje ljude za nju. U takvoj sređenoj jedinici uvek je moguće naći dobrovoljce za izvršenje i najtežih zadataka.

Pravilno je, prema tome, pronalaziti i uopštavati ono što predstavlja pozitivne postupke i motive kako ljudi da se bore i izdrže najteže, a ne ići isključivo za ispitivanjem svakog znaka slabosti i nezadovoljstva i tamo gde ono nije bitno. Razume se da će svaka analiza suštine jedne negativne pojave omogućiti da se ona bolje upozna i lakše savlada, ali je nju nužno dati kompletno osvetljenu u dinamičnom odnosu i preplitanju sa pozitivnim postupcima i to u određenim konkretnim uslovima.

Može se spomenuti i jedna druga strana zastranjivanja u načinu prilaženja problemima borbenog morala u ratu. Ona bi se mogla ocrtati kao mehaničko uprošćavanje ove problematike i njeno svođenje na samo nekoliko činjenica. Tu se u prvom redu misli na precenjivanje propagandno-političkog rada i verovanje da u uslovima pravednog rata on može da bude dovoljan za održavanje borbenog morala u kritičnim ratnim situacijama. Ako bi se u tome išlo do formalizma, onda bi glavna stvar bila da se organizuju razni oblici propagandnog delovanja i sve drugo što spada u tehniku masovne političke propagande.

Sasvim je jasno da je uz dobru organizaciju i tehniku propagandno-političkog rada, najosnovnije da njegov sadržaj bude nerazdvojno povezan sa praktičnim, životnim problemima borbe i odnosa u jedinicama. Bez toga on lako može postati apstrakcija i verbalizam koji onda i negativno može da se odrazi na ljude. Taj rad neminovno mora biti utkan i saglašen sa raznovrsnim merama i postupcima raznih drugih organa koji se brinu o jedinicama i njihovim borbenim zadacima. To je najbolji put da ne dođe do zastranjivanja u smislu rutinske brige samo o kvantitetu

i tehničko-organizacionim oblicima propagande i agitacije. Na istoj liniji bi se grešilo kada bi se iskustva iz našeg rata zadržala samo na toj strani političke i propagandne delatnosti.

Ne treba mnogo pa da se vidi da naša ratna iskustva nisu u tome jednostrana — kako bi to na prvi pogled izgledalo. Ako se pažljivo prouče ratna dokumenta, zbornici, dnevници i memoari naći će se u njima razni postupci i mere koje su preduzimate da bi se održao borbeni duh jedinica. Tu ima opisa o tome kako razbiti učmalost i demoralizaciju jedinice vodeći je postupno u akcije; kako se odnositi prema novim borcima, kako kritikom slabosti popravljati stanje; šta treba da rade komunisti i skojevci u jačanju kolektiva, kako postupati prema paničarima i dezerterima. Govori se o ulozi elitnih omladinskih i udarnih jedinica u sprečavanju opšteg kolebanja, kako se odnositi u slučaju neuspeha i većih gubitaka, o značaju obaveštavanja sopstvene jedinice o situaciji, o načinu vršenja propagande u neprijateljskim redovima i o odnosu prema narodu. Sve je to obilje iskustava koja je vredno uopštavati i razrađivati.

Pri takvom uopštavanju važno je poznavati konkretne okolnosti u kojima su se borile jedinice u toku Narodno-oslobodilačkog rata, te uočavati razlike od novih uslova danas i onih ubuduće. Ali većina iskustava u izgradnji borbenog morala ostaće i dalje od trajne vrednosti.

Kad je reč o ulozi pojedinih vaspitnih faktora u armiji, jednostranost u drugom vidu može da se pojavi ako bismo uložili starešina pridali isključivu važnost, a vojni kolektiv smatrali bezobličnom masom. U tom duhu je za vreme Drugog svetskog rata napisana za Crvenu armiju Blokova knjiga »Volokolamski drum«, gde komandant Baurdžan Momiš-Uli prevaspitava svoj bataljon sa lakom, kako hoće, tako da ispada da je ta vojnička masa samo jedno pasivno telo, objekat koji reaguje isključivo na zapovesti komandanta. Iako se to odnosilo na kritičnu fazu rata na Istočnom frontu i na potrebu učvršćenja uloge starešina — takav način raspravljanja o izgradnji borbenosti i čvrstine jedinica nije realan i naučan. Danas su u Sovjetskoj armiji nešto dalje otišli u tretiranju ovih prob-

lema, ceneći to bar prema onome što je u zadnje vreme publikovano. No, moglo bi se reći da je kod njih i dalje u praksi uprošćavanje ovih problema u smislu nedovoljnog razrađivanja složenih procesa unutrašnjeg života vojnih kolektiva, jačeg isticanja sile i autoriteta u komandovanju krupnim jedinicama itd. Na ovo verovatno direktno utiče i opšti kurs koji se sprovodi u državnom i društvenom životu.

Na kraju ovih uvodnih razmatranja nužno je ukazati na pojavu kod nekih psihologa na Zapadu da psihologije pokušavaju dati prioritetnu ulogu nad drugim naukama pri proučavanju problema morala u borbi, u vojnom rukovođenju, pa i šire od toga. Tako Boring ističe na jednom mestu kako razne »društvene nauke mogu nadopuniti psihologiju u cilju pronalaženja načina da se smanje profiti, da se smanji iskorišćavanje društvenog položaja, što se održava usled postojanja predrasuda unutar društvenih grupa«. ²⁶⁾ Slično shvatanje zastupao je ranije u Nemačkoj Hese koji je u odnosu na vojsku tvrdio »da u mnogome pogledu ne bi bilo uopšte nikakvih frikcija²⁷⁾ da je rukovodstvo svih stepena razmišljalo i postupalo više psihološki«. ²⁸⁾

Kad se ima u vidu da mnogi psiholozi sa Zapada glavnu pažnju obraćaju potsvesti, nagonima i afektima i da ih u odnosu na borbeni moral najviše interesuje pojedinac, često uzet odvojeno, van društvene sredine — tada je zaista teško očekivati krupnije doprinose od takvog istraživačkog rada psihologa u vojsci. Tamo gde se u tome istraživanju postiglo mnogo više, pokazalo se u praksi da se morala u prvom redu razmatrati svesna delatnost ljudi i njihovo držanje i ponašanje u kolektivnom životu u jedinicama u borbi.

²⁶⁾ Edwin G. Boring — *Psychology for the Fighting Man* — Washington 1943.

²⁷⁾ Frikcija znači trenje, sukobljavanje.

²⁸⁾ Kurt Hese — *Vojskovođa Psihologos* — Berlin 1922.

Ima priličan broj sociologa i psihologa na Zapadu koji iako polaze od idealističkog pogleda, ali ne dele ovakvo mišljenje kad se radi o mestu psihologije u praktičnom istraživanju u vojsci. Mnogi od njih su naprimer kritikovali pojedine psihologe koji su se suviše držali individualističkog stava u istraživanju. U tom smislu su karakteristične misli nemačkog pedagoga Weniger-a koji je još pred Drugi svetski rat kritikovao ono istraživanje koje »delujuće jedinstvo jedne čete kritički rastavlja u bezbroj pojedinačnih refleksa, nagona i delanja koje svaki pojedinac pri tome izvršuje. Na očigled stvara se utisak ogromne egzaktne naučnosti, a ustvari to vodi samo u diletantsku površnost«. ²⁹⁾

Danas su vojna psihologija i vojni psiholozi našli svoje mesto u mnogim savremenim armijama sa širokim poljem za istraživački rad i za doprinos i u vojnom rukovođenju. Ali to nije uloga prioritetne naučne discipline koja bi, recimo, stajala iznad vojno-naučnih disciplina, pedagogije i sociologije koje su toliko neophodne vojnoj delatnosti. Poznavanje ratne veštine i opštedruštvenih i političkih strana rata, uz bogatu ratnu praksu, omogućavalo je vojnim starešinama da se pravilno snađu i ne posedujući posebna psihološka znanja. Zapravo, oni su kroz praktičan rad i odnose uglavnom pravilno i psihološki postupali, a sada uz pomoć pedagogije i psihologije mogu u tome daleko više da učine oslanjajući se na naučne istine i iskustva. Tu je, dakle, doprinos psihologije jako značajan, mada nije prioritetan u poređenju sa mnogim naučnim disciplinama koje su jednako, a i više od psihologije potrebne za vojnu delatnost.

Po našem gledanju i kad se radi o istraživanju problema borbenog morala nije dovoljno oslanjati se samo na psihologiju. Tu je neophodno osloniti se i na marksističku sociologiju, etiku i sve druge naučne discipline koje po-

²⁹⁾ Erich Weniger — Wehrmachtserziehung und Kriegserfarung — Berlin 1938.

mažu da se svestrano osvetle mnogi društveno-politički, vojni, ekonomski i razni drugi uticaji na ljude, da se sagleda ponašanje većih kolektiva i mase u uslovima ratnog trenja, da se proučava unutrašnji život takvih kolektiva, odnosi čovek i tehnika u vojsci, odnosi sopstvene i protivničke strane u sukobu i mnogi drugi. Tek tada se u punoj meri i svestrano mogu obraditi i problemi borbenog morala.

Psihologija i pedagogija u armiji imaju veliko polje rada kroz koji se mogu afirmirati kao neophodne grane naučne delatnosti i bez pretenzija za prioritetom. Njihov doprinos se naročito može pokazati krupnim u oblasti vojne obuke i vaspitanja, proučavanjem društvenog života i odnosa među ljudima, što se može pratiti od njihovog dolaska pa kroz čitavo vreme službe u kadru. Psihologija tu pomaže dajući psihološku stranu obuke i vaspitanja, ona mnogo doprinosi svojim metodama ispitivanja sposobnosti ljudi za određena radna mesta i funkcije u vojsci. Psiholog može mnogo pomoći starešini da dublje uđe u psihički život pojedinca i vojnog kolektiva da bi lakše shvatio zbog čega ljudi ovako ili onako reaguju na spoljne uticaje i kako ih treba vaspitavati. Preko pedagoških i psiholoških znanja vojni starešina se brže osposobljava za vođenje ljudi u kritičnim situacijama rata, u stanju je da bolje upozna mnoge fenomene iz oblasti morala u borbi i da tako lakše savlađuje razne negativne i razorne uticaje.

Ovde nije potrebno dalje ukazivati šta sve može i treba da bude zadatak psihološkog rada u armiji, a kod nas nema opasnosti od njegovog precenjivanja. Korisno je samo da se ta delatnost u vojsci usmeri u pravcu postizanja najboljih rezultata u praćenju praktičnog života u jedinicama i da rad psihologa bude čvrsto uklopljen u život i probleme trupe, gde će moći da razmenjuje svoja mišljenja sa vojnim starešinama i da lakše sagleda povezanost svoga rada sa svim stranama vojne delatnosti.

Napomene koje su ovde učinjene na neke pravce i metode u sociološkom i psihološkom istraživanju u nekim stranim armijama, ne znače da se odbacuje ili potcenjuje sve što je vredno i korisno za nauku i za naša sopstvena

iskustva, a što su postigli mnogi naučni radnici, sociolozi, vojni pisci, psiholozi i psihijatri, statističari i drugi pri istraživanju problema borbenog morala. Ovde se samo ukazuje na potrebu da se i na ovom planu moraju uložiti napori u izgrađivanju sopstvenog metoda istraživanja u ovoj oblasti, koji u odnosu na nas treba da polazi od marksističko-dijalektičkog pogleda na svet i da obilato koristi sve ono naučno iskustvo koje je van naše zemlje unapredilo ovu stranu rada u vojsci.

DRUGA GLAVA

PROBLEMI IZGRADNJE BORBENOG MORALA U RATU

— Pozitivni uticaji —

I

BORBA I POZITIVNA SVOJSTVA LJUDI

U rukovođenju i vaspitanju ljudi uopšte, a posebno u vojnim formacijama u ratu izgradili su se iz dugogodišnjih iskustava mnogi principi i metodi čije iznošenje može biti od znatne koristi svakom starešini. Primeri tih iskustava, opisani u okolnostima u kojima su se odigrali konkretni događaji, vrlo upečatljivo deluju na ljude. Ali iskustva u izgradnji borbenog morala mogu da istaknu samo opšte okvire za delatnost, a nikako ne mogu dati recepte za postupanje u svakoj novoj situaciji.

Novi rat donosi mnogo drugojačijih elemenata od prethodnoga, te bi mehaničko zadržavanje prošlih mera i postupaka moglo ponekad da donese više štete nego koristi. Uz uslove da starešine postupaju shodno postojećim prilikama i da pri tome pokazuju gipkost da brzo promene sredstvo za postizanje cilja čim se promeni situacija — onda tek ranija iskustva mogu pružiti veliku korist.

Takvo postupanje koje ima za cilj da se raznim uticajima i merama u svakoj konkretnoj situaciji obezbeđuje borbeni duh sopstvenih jedinica jači od protivničke strane — znači ustvari svojevrstan »moralni manevar« kako to neki nazivaju da bi naglasili njegovo nerazdvojno jedinstvo sa taktičkim i operativnim manevrom. Posebno sta-

ranje o merama i postupcima da bi se to postiglo, često mogu da zapostave starešine u početku ratnog sukoba bilo što zapostavljaju takva iskustva, bilo da nisu prošli rat. Zbog toga svako, makar i nedovoljno iscrpno potsećanje na mere »moralnog manevra«, samo obogaćuje praksu starešina u rukovođenju ljudima u borbi.

Ovde ćemo se osvrnuti na neka svojstva koja leže u prirodi ljudi i na kojima se može zasnivati izgrađivanje borbenosti, i to na ona pozitivna svojstva koja u ratu dolaze još više do izražaja. Naglašavamo ovo zbog toga što su neki vojni pisci i psiholozi najviše isticali negativna svojstva ljudi u ratu i shodno tome raspravljali najviše o problemima straha i panike, o negativnim ispoljavanjima nagona za samoodržavanjem i o psihopatološkim pojavama. Međutim, čovek i u ratu ostaje čovek i postoje svi uslovi da se pravilnim vođenjem i odnosima utiče na razvijanje pozitivnih svojstava ljudske ličnosti, jer tek ona čine pravu sadržinu borbenog morala.

✓ Jedno od pozitivnih svojstava prirode čoveka jeste sklonost ili, kako neki tvrde, nagon čoveka za *društvenim životom*. Ova sklonost se snažno pojačava u raznim elementarnim opasnostima i u ratu. Što je teža situacija, što ta opasnost više ugrožava živote ljudi, oni se sve više zbijaju jedan uz drugog, traže zaštitu i žele da zajedno dele sudbinu. Tada pojedinac, a i manja grupa nisu više sami sebi dovoljni. Oni traže veću i snažniju grupu i u njoj smelije i hrabrije ljude i voćstvo, jer u tome vide bolji način za sopstvenu zaštitu. Ovde je, kako vidimo, nagon za samoodržanjem izražen u pozitivnom vidu, a ne kako ga pojedini pisci gledaju samo kroz sklonost za izdvajanjem i bekstvom.

Ovakvo ponašanje se može zapaziti i kod svake vojne jedinice u teškoj situaciji u ratu. Vojnik je tada spremniji da se žrtvuje za svoju jedinicu i da odbaci mnoge od svojih egoističnih interesa i to utoliko više ukoliko mu izgleda veća zaštita koju mu ta jedinica pruža. Svedoci smo primera iz našeg rata kada su i mnogi stariji ljudi uporno tražili da u teškim situacijama stupe u vojnu jedinicu, dok su to izbegavali da učine u mirnijoj prilici.

Na dobrom starešini je da zna iskoristiti ovu sklonost ljudi u borbi i da ih svojim primerom i autoritetom vodi. Starešina tada ne sme da se bavi samo sobom, već treba da veruje u vitalnost udruženih ljudi za izvršenje postavljanih zadataka.

Drugo krupno svojstvo u prirodi čoveka nalazi se u organskoj potrebi ljudi da u kritičnim momentima nešto *preduzimaju i budu aktivni*. Ova sklonost je mnogo više izražena kod ljudi kad su u grupi odnosno u vojnoj jedinici, nego kad su usamljeni. Oni se zapravo zbog toga i skupljaju i združuju u teškoj situaciji.

Važnost ovoga činioca potvrđuju gotovo svi vojni pisci i psiholozi kad raspravljaju o borbenom moralu. Jedni, kao Brousseau, ističu aktivnost kao »*raison d'être*«³⁰⁾ ličnosti, kao viši način pomoću koga živo biće najbolje uspeva da se prilagodi životnim uslovima«. Drugi, kao Meerlo, tvrdi da »kad se nešto mora raditi i kad ima šta da se radi i kada se ljudi osećaju sposobnim da to urade — moral uopšte nije problem«. ³¹⁾ Ili, kako piše Vučković po Charles Coste »u želji da se odupre opasnosti čovek želi da delatnošću sebi olakša živčanu napetost«. ³²⁾ Zanimljive su misli i o tome kako aktivnost drži kontakt sa stvarnošću i sprečava da mašta ima veliko polje dejstva i da čim se počnemo boriti sa opasnošću tada i strah počinje da odlazi.

Mnogo zavisi od starešine da u najljućem boju uvek nađe načina da aktivira u borbenim radnjama svoju jedinicu i svakog čoveka, jer to podiže uverenje u sopstvenu snagu.

Lenjin je to izrazio ovim rečima: »Najveća odlučnost, najveća energija, bezodvlačno iskorištavanje svakog zgodnog momenta, bezodvlačno raspaljivanje revolucionarne strasti mase, guranje te mase u odlučnije i najodlučnije akcije — to je prva dužnost revolucionara«. ³³⁾

³⁰⁾ Dr Albert Brousseau — Essai sur la peur aux armées 1914—1918 — Paris 1920.

³¹⁾ Meerlo — Isto.

³²⁾ Pukovnik Aleksandar Vučković — Psihologija borbe po Šarlu Kostu — Zagreb 1934.

³³⁾ Klasici marksizma-lenjinizma, isto, str. 84.

Dalje važno svojstvo u prirodi čoveka jeste — *sposobnost prilagođavanja ljudi*, na kojoj se takođe može zasnivati izgradnja borbenosti.

Pored sve kompleksnosti ovog problema, to će reći niza mera i postupaka kojima treba obezbediti fizičko i psihičko privikavanje ljudi na ratne uslove — ova se sposobnost može učiniti vrlo pozitivnim elementom. Razume se da je važno još u mirno vreme kroz život i borbenu obuku vojske činiti sve da se ljudi što više priviknu na mnoge teškoće i napore koji ih čekaju u ratu. Klauzevic je ukazivao da se pri tome ne smeju zaboraviti uticaji na psihu ljudi, jer je »teže navići um nego telo«.

Ukoliko su mirnodopski život vojske i obuka koja se sprovodi što približniji ratnim uslovima, utoliko lakše će se postići i privikavanje. Ovaj proces, istina, nije bezbolan, on traži postupnost i dosta vremena. Ali važno je naglasiti da ta sposobnost kod svakog čoveka postoji i da se smelo može, bez velike bolećivosti, zahtevati od ljudi da se prilagode novim okolnostima.

Proces prilagođavanja u ratu po pravilu je brži, jer su tu ljudi do krajnjih granica svojih sposobnosti koncentrisani na izvršenje sve novih i težih zadataka. Pri tome se po pravilu pokreću sve vitalne snage ličnosti da bi se održala u situaciji stalne opasnosti i rizika. Svako lično i tuđe iskustvo obilato se koristi; ono što je svojina kolektiva brzo postaje i svojina pojedinca i obrnuto. Zato se i kaže da »*meseci revolucije ponekad brže i potpunije vaspitavaju građane, nego desetine godina političke stagnacije*« (Lenjin).

Ima pak mišljenja nekih psihologa da ugodnosti mirnodopskog života čine sve veće prepreke za prilagođavanje ljudi surovostima rata. Neki su merili sve ono što je čovek imao u civilu u mirno vreme prema onome što mu je od toga nedostajalo u vojnoj jedinici u ratu — pa su u krajnjim zaključcima došli do negativnih ocena u pogledu mogućnosti za jačanje borbenog morala u savremenim uslovima. Drugi su apriori postavili kako je novi vek sa svojim dostignućima doneo sobom i nervnu nestabilnost ljudi, da je to vek neuroza i patoloških stanja, te i ovo umanjuje mogućnosti za izgradnju borbenog morala.

Nešto drugačije o ovome govore stvarne situacije i činjenice u praksi. Razume se da je za borbeni moral osnovno zadovoljenje najvažnijih životnih potreba ljudi u ishrani, odeći, spavanju i nezi zdravlja, da vanrednu ulogu ima razonoda i društvena zabava, pismo od kuće i blizak odnos starešina. Ali prevelika bolećivost i preterivanja u oceni značaja ovih lišavanja kojima su ljudi izloženi u ratu, nemaju osnove već zbog toga što je rat sam po sebi postavio pred ljude brigu o golom fizičkom opstanku i o najosnovnijem što njega obezbeđuje. Ljudi su svesni toga da u ratu mnogo čega moraju da se liše, te takva lišavanja stvari koje nisu neophodne i ne izazivaju uznemirenost i trenje.

Ljudi usled toga relativno lako shvate neizbežne teškoće i lišavanja. Oni jedino teško primaju i na njih loše deluje ako su te teškoće i lišavanja izazvani ličnim propustima i nebrigom odgovornih ljudi, starešina i organa u njihovim jedinicama. Poneki put se i zbog neobaveštenosti brzo prenese kod ljudi priča o propustima starešina i tamo gde toga nema, pa je zato nužno uvek ljude pravilno o ovome informisati.

Čovek je zdraviji i nervno i fizički, nego što to mogu da pokažu izolovana razmatranja samo ovih negativnih uticaja. U novoj teškoj situaciji čovek mobilise sve svoje umne i fizičke snage, a u čvrstoj jedinici biva obuhvaćen zdravom atmosferom i uticajima. Pokazalo se da su i nervno labilniji pojedinci u takvoj atmosferi postali čvršći i prekaljeniji.

A što se tiče novih uslova i ugodnosti civilnog života prema onima u ratu — ko može da porekne da mali kućerak jednog pastira i teškoća da se od jednih uslova života navikne na druge, nije isto takav, ako ne i jači razlog za njegovu nostalgiju i potištenost kao i moderan stan i automobil bogatijeg građanina? U ratu se više meri odnos životne sigurnosti prema ratnom riziku, nego čisto materijalni odnos onoga što se poseduje u miru i čega nema u ratu. Nisu li naprimer, i građani Lenjingrada i Londona među kojima mnogi sa visokim standardom pokazali divne primere odricanja i hrabrosti u prošlom ratu, kao i jugoslovenski i kineski seljaci?

Mogu se izneti i druga pozitivna svojstva ljudi na kojima počiva izgrađivanje borbenosti. Tako se može govoriti i o čovekovojoj želji za samopotvrđivanjem svoje vrednosti, o želji za priznanjem i pohvalama, o osećanjima ponosa, časti i dostojanstva, o osećanjima stida pred drugima za dela koja kolektiv osuđuje, o zaraznom uticaju hrabrosti u jedinici, pa sve do onih opštih vrlina koje i čine temelje borbenog morala. Sve je to vrlo široka skala raznih više ili manje značajnih svojstava u prirodi ljudi sa kojima svaki starešina treba da računa.

Kad su u pitanju i negativni fenomeni: strah i panika, neuroza i šokovi, razna lišavanja i neuspesi — težište u radu starešina i psihologa mora biti prvenstveno u tome kakve sve *pozitivne mere* treba preduzeti da se spreče ovi negativni uticaji. Iskustva u vođenju ljudi u borbi ukazuju na to da je za ljude u ratu važnije raspravljati o onome što treba činiti da bi se ti negativni uticaji savladali i da bi se uspešno borilo, nego samo ostati na iznošenju podataka i primera da oni postoje.

Sama činjenica da većina vojnih jedinica u kritičnoj situaciji ipak uspeva da preodoli ove negativne uticaje i da se dobro bori, često i u naizgled bezizlaznim situacijama — pokazuje da su vrlo snažni uticaji pozitivnih elemenata. Te elemente je vrlo važno da starešine poznaju, da bi ih znale potstaći i iskoristiti. Od njih se u tom cilju traži da imaju vere u ljude i njihova pozitivna svojstva.

Prema tome, pravilno je u rešavanju mnogih problema vezanih za izgradnju i održavanje borbenog morala u ratu prvenstveno polaziti od pozitivnih svojstava koja ljudi ispoljavaju i u uslovima rata, jer se tada mogu očekivati i najveći rezultati.

U tome pogledu karakteristične su ove misli druga Tita koje odražavaju njegovu veru u snagu i sposobnost ljudi: »Mi smo verovali da u našim narodima postoje ogromne latentne stvaralačke snage, ali da se one mogu razviti do razmere koje su dostigle i da mi možemo izdržati dvostruko okruženje i sa strane kapitalista i sa strane socijalističkih zemalja, to nije bilo tako lako vjerovati.«³⁴⁾

³⁴⁾ Tito. isto, str. 366.

II

STVARANJE UVERENOSTI U NEOPHODNOST
I OPRAVDANOST ORUŽANE BORBE

Koliko je ovo najznačajniji činilac za borbeni moral naroda i vojske i kolike teškoće se nameću u tom pogledu svim odgovornim faktorima, može se najbolje videti iz primera Drugog svetskog rata. Činjenica je da je u Evropi jedino fašistička Nemačka uspela pred početak rata da stvori raspoloženje i uverenost nemačkog naroda u neophodnost rata. Kod ostalih država ova uverenost nije postojala, jer su je teško osujetile minhenska, kapitulantska politika i razne iluzije o mogućnosti ostajanja van sukoba.

U SAD teško je bilo stvoriti oduševljenje za rat sve do napada Japanaca na Pearl Harbour i do razgaranja rata u Evropi. U SSSR-u se sve do pred sam napad patilo od iluzija u stabilnost obaveza iz Nemačko-sovjetskog pakta, dok su zapadne sile polagale velike nade da će se Nemačka prvenstveno okrenuti protiv SSSR-a. U bivšoj Jugoslaviji su profašističke vlade izvršile pripremu i sklopile ugovor za pristupanje Trojnom paktu. 27 mart 1941 godine bio je više erupcija narodnog revolta na takvu politiku i opšta manifestacija spremnosti za borbu, nego najviša tačka ranije pripremanog i povišanog borbenog raspoloženja. Brzi slom u aprilu naneo je tome strahovito težak udarac. Komunističkoj partiji Jugoslavije je i pored njenog ranijeg rada u masama tako ostalo vanredno teško breme zadatka u izgradnji uverenja masa u mogućnost i perspektivu oružanog ustanka, što je ona zaista uspešno rešila.

Pred zbiljom realnog i krvavog obračuna na bojnim poljima, u uslovima dugotrajnog rata i izgleda na neuspehe i poraze — pretstavlja ogroman napor izgrađivanje perspektive u pobeđu i čvrstog uverenja naroda u svoje snage. Veština je u nepovoljnim okolnostima izabrati najsnažnije argumente i preko političke i vojne propagande postići da ih mase prihvate. Kad odgovorni faktori u jednoj zemlji to postignu, onda to pretstavlja ogromnu moralnu snagu koja je u stanju da nosi ljude kroz ratne tegobe.

Ako se ovo ne postigne, ako to uverenje bude razbijeno raznim iluzijama u namere neprijatelja i izgledu na pobjedu, onda je vrlo teško, čak i u uslovima pravednog rata, izgrađivati borbena raspoloženja masa i armije. Ovo je osobito pokazao Drugi svjetski rat u kome je usled dejstva nemačkih armija i brzih i dubokih prodora njihovih oklopnih i motorizovanih jedinica, mnogim zemljama ostalo vrlo malo vremena da se brzo oslobode takvih iluzija i stvore borbena raspoloženja pre nego što zemlja bude okupirana. Sovjetski Savez, SAD i Velika Britanija su zbog svoga pogodnog geografskog položaja i prostranstva bili u tome pogledu u povoljnijoj situaciji.

Ipak je ogroman značaj činjenice da li se radi o pravednom ili nepravednom ratu, odnosno o odbranbenom ili osvajačkom ratu. Za vođenje nepravednog agresivnog rata trebalo je poput Nemačke primeniti sva moguća sredstva terora, militarizma i propagande, stvoriti ratnu psihozu i stalno je održavati, ako treba i obmanom, da bi se održalo borbena raspoloženja. Izgleda, nažalost, da ovo iskustvo primenjuju danas pojedine sile održavajući veštački ratnu histeriju i sprovodeći politiku hladnog rata.

Iskustvo, pak, pokazuje da se uporedo sa osveštavanjem masa, jačanjem radničkog pokreta i borbe za mir u svetu, sve više smanjuje mogućnost da se takvo veštačko raspoloženje održi kao postojan faktor u vođenju nepravednog rata. Teška iskustva nemačkog naroda i drugih agresora, kao i opasnost od ogromnog razaranja atomskim oružjem, kojeg nije lišen ni onaj ko ga poseduje, snažno danas deluju na narodne mase da ne podrže takav rat. Bila bi sreća za čovečanstvo da i buduće agresije dožive onakav otpor naroda u svetu i u zemljama agresora kao nedavna Anglo-francuska agresija na Egipat.

Međutim, kad se radi o pravednom ratu, o odbrani svoje sopstvene zemlje, ili o revolucionarno-oslobodilačkoj borbi protiv okupacije ili kolonijalnog ropstva, onda je mnogo lakše stvarati čvrsto uverenje masa u opravdanost rata i na tome graditi borbena moral. Primer Jugoslavije iz 1941 godine ovo najbolje dokazuje.

Nepuna tri meseca posle aprilskog sloma, u uslovima rasula države i vojske i okupirane zemlje, poziv KPJ na

ustanak bio je primljen od velikog dela masa kao jedini izlaz iz situacije u kojoj su se našli. Razume se da je tu bio osnovni činilac raniji organizatorski i politički uticaj KPJ u masama i obiman pripremni rad na podizanju ustanka.

Bez toga subjektivnog činioca ne bi bilo moguće objasniti zašto u drugim zemljama koje su bile okupirane nije došlo do takvog ustanka. Borbe naroda u kolonijalnim i zavisnim zemljama u sadanje vreme pokazuju da ovaj element pravednosti rata igra vrlo veliku ulogu u uspešnoj borbi protiv mnogo jačih vojnih snaga zemalja koje čak poseduju i atomsko oružje.

Drugi činilac koji snažno deluje na jačanje uverenosti naroda u opravdanost borbe, leži u povezanosti ratnih ciljeva sa ostvarivanjem novih *socijalno-ekonomskih prava* radnih masa, ili sa njihovom zaštitom, ukoliko su ova prava već ostvarena.

U našem oslobodilačkom i revolucionarnom ratu, kako kaže drug Tito, »nije bilo dovoljno samo pozvati narod u borbu protiv okupatora, a ne dati mu istovremeno da razumije, da će se tom borbom ujedno postići nešto novo, mnogo bolje, da se više neće vratiti staro.«³⁵⁾ A kad se radi o današnjoj Jugoslaviji onda se taj problem postavlja u smislu zaštite revolucionarnih i socijalističkih tekovina ostvarenih u novoj državi i u vidu odbrane njene nezavisnosti. Ovde se dakle patriotski i nacionalni elementi popunjavaju revolucionarnim sadržajem i snažnije utiču na povišavanje borbenog raspoloženja naroda u pravednom ratu.

Dalji krupan problem u stvaranju ove uverenosti jeste izgrađivanje *perspektive* naroda u ishod samih ratnih sudara. On je osobito težak kad se radi o slabijoj strani u početnom periodu rata, u kome se mogu doživeti veći neuspesi i gubitak delova teritorije. Osnovno za njegovo rešavanje jeste obezbeđenje takvih dejstava kojima sopstvene oružane snage mogu postići paralizovanje neprijateljske nadmoći i ispoljavanje sopstvenih preimućstava, o čemu smo napred govorili. Ovo nije samo iskustvo u Ju-

³⁵⁾ Tito — citirano delo — str. 56.

goslaviji već se dokazalo i na primeru oslobodilačkog rata u Kini, Vijetnamu, Alžiru i drugima.

U svakoj konkretnoj situaciji da bi se stvorilo i održavalo potrebno uverenje u mogućnost borbe i perspektiva u ratu, neophodan je čitav sistem stalnih organizaciono-političkih, borbenih i propagandnih mera i postupaka. Za bolje razumevanje ove delatnosti dovoljno je potsetiti na naša iskustva.

Komunistička partija Jugoslavije je obezbedila da svi njeni članovi i simpatizeri razviju široku mrežu uticaja po svim krajevima Jugoslavije na organizaciji ustanka, da svojim primerom prednjače u borbi protiv okupatora i u političkoj delatnosti u narodu, da organizuju masovne organizacije Narodnog fronta, omladine i žena, da sprovedu takav rad u novim organima vlasti i u jedinicama armije.

Jedinstveni politički stavovi i aktivnost bili su taj prvi subjektivni faktor za pokretanje masa na ustanak. A razvijanje stalne borbene delatnosti i obezbeđenje da se postignu svuda, makar i mali *uspesi nad neprijateljem*, pojačavali su i održavali takvo uverenje. Raskrinkavanje namera i zločina okupatora i obaveštavanje o tome ljudi u svim krajevima zemlje, učvršćivali su uverenje masa da je borba jedini izlaz i spas od ropstva i uništenja.

Ovo je zahtevalo neobično intenzivan, vrlo elastičan i dobro organizovan masovni politički rad na objašnjavanju situacije, na raskrinkavanju vrlo zamaskiranih manevara neprijatelja i domaćih izdajnika, njihovih parola »još nije vreme za borbu«, raznih manevara u podršci okupatora čas jednoj ili drugoj nacionalnosti u cilju rasplamsavanja bratoubilačkog rata, pa sve do onih zamaskiranih političkih mahinacija, čak i iz nekih savezničkih krugova, u odnosu na posleratno uređenje naše zemlje. Zato je politički rad u masama bio najznačajniji faktor za održavanje borbenog raspoloženja u ratu. Drug Tito je često naglašavao: »Naši ljudi moraju biti politički zreli, od redova do generala, moraju znati zašto sjede ovde po ovoj vrućini

ili na zimskoj studeni, zašto su na granici, zašto je učinjeno ovo ili ono u datom momentu prema nama itd.«³⁶⁾)

Uvek nove napore u ovom pogledu zahtevala je svaka izmenjena i teža situacija u toku našeg rata. Prilikom svake nove neprijateljske ofanzive trebalo je izvršiti maksimalnu mobilizaciju svih faktora koji utiču na javno mnjenje i obezbeđivati da ne dođe do demoralizacije i gubljenja perspektive. Kao osnovno pravilo se pokazalo — objasniti masama svu istinu o težini situacije u kojoj se nalaze, istovremeno im ukazati na načine kako se ona može predoleti i šta se od svakog traži u tom pogledu da učini, snažnim argumentima uveriti mase u slabosti okupatora i njegove neuspehe na drugim frontovima, na odnos i podršku našoj borbi od strane drugih naroda.

U par teških situacija koje smo imali posle rata s obzirom na jake pritiske sa raznih strana, naše partisko i državno rukovodstvo postupalo je vrlo efikasno u izgradnji i održavanju uverenosti masa u ispravnost našeg stava. I ovde se pokazalo kao uspešno — brzo sazvati najuticajnije političke i državne ličnosti, upoznati ih potpuno o čemu se radi, a zatim uputiti ih u sve krajeve zemlje da preko raznih aktiva, većih i manjih skupova upoznaju sav narod. Istovremeno se u tome pravcu angažuju radio, štampa i drugi oblici masovnog političkog uticaja.

U našim prilikama pokazalo se da je najefikasnija bila usmena politička propaganda. Ali i kod nje i kod drugih oblika mora se voditi računa da se pri objašnjavanju ide ukorak sa brzim razvojem događaja, koje treba objašnjavati masama najrazumljivijim i najprihvatljivijim argumentima vodeći računa o novim zahtevima koje nalaže situacija i o potrebi povišavanja borbenog raspoloženja u narodu.

U tom pogledu je vrlo poučna aktivnost druga Tita u događajima 1953 godine. On je u Okruglici najpre upozorio na opasnost namera tadanje italijanske vlade i na koncentraciju izvesnih vojnih jedinica prema našoj zapadnoj granici. Kasnije je pri završetku naših vojnih manevara ukazao na blagovremenost mera koje ćemo preduzeti, jer

³⁶⁾ Tito — citirano delo, str. 32.

su mase već bile uzbuđene pooštravanjem situacije. Pošto su se već otkrile prave namere za zaposedanje teritorije Trsta, drug Tito je u Skoplju saopštio da ćemo na nasilni akt odgovoriti istom merom i da će i naše jedinice ući na tu teritoriju, ukoliko to učini i druga strana. Ovakvo istupanje je primer i brzog reagovanja na nove momente u razvoju događaja i umetnosti da se deluje na povišavanje borbenog raspoloženja u masama.

Iako je ovakva postupnost neophodna, činjenica je da za nju u budućem ratu ostaje sve manje vremena s obzirom na veću mogućnost iznenađenja i brzih dejstava. To će se lakše obezbeđivati u onim zemljama u kojima se već za vreme mira izgrađuje postojano raspoloženje, da bez obzira na moć i snagu protivnika treba braniti svaku stopu svoje zemlje od svakog mogućeg agresora. Istoriski primeri pokazuju da je neuništiv onaj narod koji se tvrdo odlučio da ne bude porobljen.

Nema tako moćnog neprijatelja i nema takvog oružja i oruđa koje bi moglo da spreči jedan narod da na svojoj teritoriji ne nađe načina da se bori i pobeđuje. Jer u budućem globalnom ratu ne radi se više samo o odnosu dvaju vojski u sudaru, već o odnosu agresorove oružane sile, ili bolje jednog njenog dela, prema milionskim masama svih za rat sposobnih ljudi i žena jedne zemlje, makar ona bila i mala. U ratu gde učestvuju svi ili većina naroda na mnogo frontova, budući agresor ne može da odvoji svu svoju oružanu silu i da tako okupira jednu manju zemlju da se odrasli ljudi u njoj ne bi mogli aktivirati za borbu protiv okupatora. Za naše narode su u ovom pogledu dragocena iskustva prošlog rata, koja je razume se, neophodno saobražno novoj situaciji i uslovima stvaralački primenjivati.

Prema tome, ono što izgleda »strašno« u smislu perspektive jedne male zemlje koja se brani od nadmoćnog agresora, u stvarnosti se pokazuje da je, kako kaže Plehanov »bolje ono što je strašnije«, a to je preduzimanje oružane borbe i protiv takvog agresora. »Tu se upravo mora stalno imati na umu da je »bolje ono što je strašnije«, jer ako se ljudi koji se bore za oslobođenje prole-

tarijata ne boje ni strašnoga, onda znači da su se čvrsto odlučili.«³⁷⁾

Za izgrađivanje perspektive u oružanoj borbi i vere u sopstvene snage, očigledna je korist od poznavanja i usvajanja i opštih vojnih pravila i zakonitosti u vođenju oružane borbe. Ovde se u prvom redu misli na ona iskustva, nagomilana kroz oružani rat i revoluciju, koja i u današnjim uslovima imaju svoju vrednost. Jer, stvaranje uverenosti nije samo stvar čisto političkih uticaja, nego se tu mora raspravljati i o vojnim, ekonomskim i drugim činiocima o kojima ljudi razmišljaju i traže razjašnjenja kad se postavi pitanje učešća u oružanoj borbi.

Danas je gotovo nemoguće u bilo kojem javnom delovanju u masama izbeći raspravljanje o problemima, recimo, dejstva atomskog oružja i merama zaštite, ili o načinima borbe i izgledima na uspeh u stvarnom sukobu, osobito jedne male zemlje koja sada takvo oružje ne poseduje, kao i o mnogim drugima.

Ako narodne i boračke mase usvoje pravilna gledanja i po vojnim pitanjima, tačnije rečeno ako postane svojina njihove svesti i saznanja sve ono što je neminovno činiti pa da se u eventualnom oružanom sudaru mogu održati i pobeđivati, onda je to vrlo krupna činjenica u jačanju borbenog morala. Sve ovo pokazuje koliko su danas mnoga »čisto vojna pitanja« postala politička, odnosno javna, i koliko je zadatak izgradnje morala u borbi, u novije vreme, postao jednako važan i za vojsku i za celokupno stanovništvo.

U tom smislu vrlo je korisno za jednu socijalističku zemlju i za današnje uslove proučavati nagomilana iskustva iz narodnih i revolucionarnih ratova, kao i neposredne ocene o njima date kroz misli revolucionarnih vođa radničkog pokreta i revolucije. Kroz te misli i ocene se sažima u vidu sentencija mnogo onoga što čini zakonitost u izvođenju uspešnih oružanih borbi i revolucije. Kod Marksa, Engelsa, Lenjina, Tita i Mao Ce Tunga mogu se naći čitave rasprave o tome kako treba pokretati mase u borbu

³⁷⁾ Plehanov — Umetnost i književnost, str. 275, »Kultura«. Beograd 1949.

i kako se slabijim ustaničkim snagama može pobeđivati jača vojnička sila.

Jasno je da je jedino korisno posmatrati sve to prema okolnostima i vremenu na koje se odnose, jer se samo tako mogu pravilno shvatiti i na taj način izbeći da se na ta iskustva gleda kao gotove recepte. No, to može potstaći na razmišljanja i stvaralačku primenu i u današnjim uslovima, razume se, uz sve ono što kao vojnici i građani danas znamo iz veštine ratovanja.

Marks i Engels su istakli nekoliko osnovnih zakonitosti u organizaciji i vođenju oružanog ustanka proučavajući iskustva partizanskog rata u Španiji i građanskog rata u Francuskoj. Ova iskustva su kasnije sjajno primenjena u Oktobarskoj revoluciji u Rusiji i u narodnooslobodilačkom i revolucionarnom ratu u Kini i Jugoslaviji. To su one poznate misli o ustanku kao veštini s kojima se nikad ne sme igrati, nego »ako ustanak već otpočinje, tada treba delovati sa najvećom odlučnošću i prelaziti u ofanzivu. Odbrana je smrt svakog oružanog ustanka«. Oni su već tada utvrdili da se jedan mali narod može odupreti velikom i slabija vojska jačoj putem masovnog ustanka, revolucionarnog rata i gerile.

U pogledu načina dejstva u ovakvom ratu karakteristične su ove njihove misli: »Iznenadi svoga protivnika dok su njegove snage još raštrkane, staraj se da postigneš nove, pa ma i malene uspehe, sačuvaj moralnu prevagu, privlači na taj način na svoju stranu kolebljive elemente...«³⁸⁾ Lenjin, Tito i Mao Ce Tung su dalje razradili taktiku oružanog ustanka naglašavajući potrebu jedinstvenog rukovodstva i vanredne odlučnosti i smelosti u preduzimanju napadnih dejstava. Lenjin je govorio: »Potrebno je sakupiti veliku nadmoć snaga na odlučujućem

³⁸⁾ U tome pogledu su vredne pomena misli Marksa o dejstvu španskih partizana koje su njihovi protivnici ovako opisivali »Hiljade neprijatelja na dohvatu, a ni jedan na vidiku. Nije se moglo poslati kurira a da ne padne u ruke neprijatelju; nisu se mogle poslati živežne namirnice koje ne bi preoteli, nije se mogao izvršiti ni jedan pokret a da ga ne bi posmatrale stotine neprijateljskih očiju« (svi navodi uzeti iz knjige Klasići marksizma-lenjinizma o partizanskoj borbi — VIZ, Beograd 1947).

mestu, u odlučujućem momentu jer će i inače neprijatelj koji je bolje pripremljen i organizovan uništiti ustanike«. ³⁹⁾ Slično je rezonovao i Mao Ce Tung. ⁴⁰⁾

Drug Tito je u svojim radovima i govorima razradio suštinu partizanskog načina ratovanja u Jugoslaviji. Kao karakteristična se može uzeti ova misao: »Ne frontalne borbe, već mnogobrojni, brzopokretni i istovremeno dejstvujući partizanski odredi, ali međusobno dobro povezani, odnosno koji će se preko štabova čas spojiti u krupne udarne jedinice radi prihvatanja nametnute borbe, čas raštrkati i opet zadavati iznenadne udarce neprijatelju i objektima i opet brzo nestati od mjesta napada«. Dalje su u tome značajne i ove konstatacije: »U našoj narodnoj vojsci mora vladati isključivo ofanzivni duh ne samo kad smo u ofanzivi, već i u defanzivi«; »Primenjivanje samo odbranbene taktike znači za partizane sigurnu smrt«. ⁴¹⁾

Ovih par navoda o partizanskoj taktici izneli smo zbog toga da se vidi njen unutrašnji smisao koji se ogleda u

³⁹⁾ Zaslužuju pažnju i ove Lenjinove ocene: »Ustanak će buknuti pri takvim uslovima kad će neorganizovani elementi biti hiljadu puta mnogobrojniji nego organizovani, neizbežni će biti takvi slučajevi kada će morati da stupaju u akciju dvojica ili jedan čovek, odmah tu na mestu — i treba se spremati na to da se radi na svoju odgovornost i rizik«.

»Niukom slučaju pomoć ne treba očekivati sa strane, odozgo, iz vana, već odredi treba da nabave sve sami«.

»Svaki odred treba da zna ako on danas propušta zgodan slučaj za takvu operaciju da je on, taj odred kriv zbog neoprostivog nereda, zbog pasivnosti, a takva krivnja jeste najveća sramota za svakoga ko teži slobodi, ne na rečima, nego na delu« (Klasici marksizma — isto).

⁴⁰⁾ »Prvo udariti na rasturenog i izolovanog neprijatelja, a docnije udariti na koncentrisanog i moćnog neprijatelja... Prvo zauzimati mala i srednja mesta i gradove i prostrane seoske oblasti a docnije zauzimati velike gradove... Nastojati da se uništi neprijatelj dok je u pokretu... Izbegavati bitke iscrpljenja...«.

... Naša je strategija »jedan protiv deset«, a naša je taktika »deset protiv jednoga« — ovakvo jedinstvo protivrečnosti je jedan od zakona kojima pobeđujemo neprijatelja« (Mao Ce Tung, Govori i članci, Beograd 1945).

⁴¹⁾ Svi navodi su uzeti iz knjige: Josip Broz Tito — Stvaranje i razvoj Jugoslovenske armije, Beograd, 1949, izd. Glavne političke Uprave JNA.

imperativu da se u ustanku moraju razvijati smela napadna dejstva i inicijativa i gajiti ofanzivni duh, što je od izuzetnog značaja za jačanje borbenog morala. Isti duh i isti karakter imala su i dejstva krupnih jedinica, brigada i divizija NOV — koje su se kasnije razvile kroz ustanak i vodile širom čitave Jugoslavije kombinovana dejstva zajedno sa partizanskim odredima.

U vezi sa materijom koja se raspravlja u ovoj knjizi posebnu pažnju privlače ona iskustva iz prošlog rata koja se odnose na izgrađivanje novog subjektivnog odnosa boraca i naroda prema mnogim pitanjima kao što su odnos prema teritoriji, prema sopstvenim gubicima i terorom neprijatelja, odnos prema nedostacima u borbenim i materijalnim potrebama. Naglašavamo da se radi o izgrađivanju novog odnosa, jer su ljudi usled atavizma i tradicionalnog mišljenja ponekad tragično primali privremeni gubitak dela teritorije, dublje prodore neprijatelja, nedostatak municije pa i manje gubitke u ljudstvu.

Još su Marks i Engels u vezi sa uspehom Prusa u ratu protiv Francuza 1870—71 godine konstatovali da je duh narodnog otpora francuskih masa počeo da raste i u situaciji kad je kapitulirala armija sa Napoleonom III i kad su pruske armije opkolile Pariz. Oni su pisali: »Činjenica je da surovost i zverstva Prusa nisu ugušili narodni otpor, već naprotiv podvostručili njegovu energiju... Kad se jednom probudio taj duh narodnog otpora, tada čak i armijama od 200 hiljada ljudi ne polazi više tako lako za rukom da zaposedaju neprijateljsku zemlju. One brzo dolaze do tačke kada njihovi odredi postaju slabiji od snaga onih koji se protiv njih brane... Valovi narodnog otpora, nanoseći bez prestanka neprijatelju gubitke, postepeno razrušavaju i razlažu najkrupniju armiju, a što je glavno, bez vidljivih gubitaka na protivničkoj strani«.

Vrhovni komandant Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije učio je i vaspitavao naše kadrove u prošlom ratu kako se treba odnositi prema ovim problemima. To je i danas neocenjivi moralni kapital za vaspitanje naših ljudi. Drug Tito je još tada govorio:

»Svaki naš gubitak neke teritorije mora u isto vrijeme značiti dobitak nove, još veće i važnije teritorije«.

»Nikada našeg borca ne smije da pomete to što ima malo municije. Čim ima malo municije znači — treba oteti od neprijatelja«.

»Naši neprijatelji misle da su nas ovdje opkolili. Badava tako misle, nas to ne treba da zabrinjava. Mi smo od samog početka bili opkoljeni — jer je čitava Evropa okupirana. A osim toga mi ovde nismo opkoljeni onako kako govore naši neprijatelji i zbog toga što je sva Jugoslavija ratno poprište«.

»Izdržali smo sedam neprijateljskih ofanziva i stotine manjih borbi. Umjesto da nas bude sve manje nas je svakog dana sve više«.

Na svim ovim i mnogobrojnim drugim iskustvima može se učiti tome kako slabija i inferiornija strana u jednom ratu može da se odupre jačoj i da računa na uspeh svoje borbe. Na tome se i danas može graditi vera u sopstvene snage u jednoj maloj zemlji kao što je naša, koja u slučaju pravednog odbranbenog rata, sa svojim oružanim snagama i uz čvrsto moralno-političko jedinstvo svoga naroda, može uspešno da brani svoju slobodu i nezavisnost.

U sadanjim uslovima od posebnog značaja mogu biti ona iskustva koja se odnose na dejstva krupnijih vojnih jedinica u narodnom ratu i revoluciji, koja šire obrađuju njenu strategiju i taktiku, njeno sadejstvo sa partizanskim odredima i njenu saradnju sa stanovništvom u pozadini. Na istoj liniji je korisno proučavati i razne mere i postupke državnih i vojnih organa u slučaju agresije neprijatelja na državnu teritoriju, a posebno pripremu naroda i armije u moralno-političkom pogledu za borbu protiv nadmoćnog neprijatelja.

To je svakako vrlo zanimljiva oblast pitanja kojoj se u našim današnjim uslovima poklanja posebna pažnja.

U čisto moralnom i psihološkom pogledu važno je tada pripremiti ljude da ozbiljno shvate ratnu opasnost, da se oslobode raznih iluzija i bezbrižnosti iz mirnodopskog perioda i da čitav svoj rad preurede na ratni način i sve potčine interesima borbe protiv neprijatelja. Na toj liniji u mnogim zemljama stečena su velika iskustva u prošlom ratu kao što su ona u SSSR, Velikoj Britaniji, Francuskoj, SAD, Finskoj i Grčkoj.

Kad se radi o praktičnim zadacima moralno-političkog karaktera u toku same borbe, tada je nužan čitav sistem određenih mera i uticaja da bi se izgrađivala i jačala uverenost masa u opravdanost borbe i vera u pobeđu. U sistemu takvih mera neke zaslužuju da se posebno istaknu.

Pokazuje se kao pravilo da treba stalno *objašnjavati ciljeve borbe* i svaki novi momenat u procesu njihovog ostvarivanja. Neophodno je uporno *raskrinkavati* namere i zlodela *neprijatelja* i njegovih saradnika u zemlji da bi se razvila mržnja prema agresoru koja pretstavlja značajan činilac za borbeni moral.

Za podizanje borbenog duha moraju se neizostavno i *svakodnevno obavještavati* ljudi o konkretnoj situaciji na frontu i u pozadini, o sopstvenom položaju, uspesima svojih i savezničkih snaga i o neuspesima neprijatelja. Pri tome je važno razobličavati svaku i najmanju pojavu malodušnosti, panikerstva i štetnih glasina u sopstvenim redovima.

Priprema jedinica na svaku novu akciju i zadatak uvrstila se u našem iskustvu u red neizostavnih radnji koje komande u svojim jedinicama preduzimaju.

U toku borbe, pored opštih mera u rukovođenju jedinicama, nužno je preduzimanje i čitavog niza drugih *organizacionih, vaspitnih i političkih* mera, kao i *borbenih postupaka* koji svi imaju za cilj da neposredno utiču na povišavanje borbenog duha u jedinicama. O izvesnom broju tih mera biće reči i u narednim poglavljima ove knjige.

III

OBAVEŠTENOST U BORBI, JASNOST I KONKRETNOST ZADATAKA — VAŽAN ELEMENAT BORBENOSTI JEDINICA

U radu na izgradnji borbenog morala u vojnim jedinicama takođe je važno pridržavati se načela koje je Makarenko izrazio rečima: »Nikakvo delo se ne može dobro izvršiti, ako je neizvesno šta treba postići«. Ovo je pokazalo svoju vrednost u prošlom ratu kad se svaki vojnik

NOV-e upoznao sa važnošću pretstojeće akcije, šta se njome mora postići, a šta se gubi ako se ne preduzme, pa sve do najkonkretnijeg određivanja, naprimer, na zemljištu do koje linije i za koje vreme treba jedinica da izbije.

Neki psiholozi kao Charles Coste tvrde, da »pri napadu pomisao na cilj koji se ima dostići daje kat-kad čarobnu moć«. Ovo se objašnjava i emocionalnim stanjem kod ljudi pred akciju koje ih sili na aktivnost i gde objašnjenje jasnog cilja i zadatka dejstva olakšava njihovu napetost i omogućuje punu koncentraciju da se taj zadatak izvrši. Copeland piše da ljudi »čim upoznaju činjenice, ma kako bile poražavajuće oni mogu da stupe u akciju i da im se suprotstave«. ⁴²⁾

U ovom radu starešine moraju voditi računa o otvorenom ukazivanju na pretstojeće teškoće pri izvršenju zadataka, ali uz obavezu da spomenu i načine kako ih savladati. Ukazivanje na teškoće ne obeshrabruje ljude već ih još više mobilise i priprema na najteže. Iskustva našeg rata pokazuju da su borci voleli izvršenje težih i specijalnih zadataka baš zbog toga jer su se za njih svesno pripremili, što su računali i na rizike i što su tako bili počastvovani posebnim poverenjem. U dobroj jedinici uvek je za takve zadatke bilo moguće osloniti se i na dobrovoljce.

Određivanje jasnog cilja dejstva i obaveštenja o situaciji osobito je važno prilikom izvođenja teških borbenih radnji kao što su povlačenje, noćne borbe, forsiranje reka, borba u okruženju i druge. Tada se kod ljudi zbog prirode položaja u kome se nalaze stvaraju razne nerealne pretstave o situaciji, lako se prenose i panične glasine, a često se zbog povišenog uzbuđenja i mnoga naređenja pogrešno protumače. Još je Klauzevic isticao koliko je delikatno vršiti povlačenje baš zbog činjenice što ljudi, čim se ono naredi, odmah pomišljaju na poraz i bekstvo. Preduzimanje potrebnih mera obaveštavanja i posebnih taktičkih radnji aktivne prirode, predstavljaju osnovni uslov da se u takvoj situaciji održi borbeni moral jedinice.

Pokazuje se uvek opravdanim da se u tom obaveštavanju šire prikaže situacija sopstvenih snaga na frontu, a

⁴²⁾ Copeland — citirano.

naročito namere i položaj neprijatelja, stanje kod njegovih jedinica, njegove mogućnosti, pojave novog oružja, slabosti neprijatelja i načini kako da se one iskoriste. Prošlo je vreme kada se izbegavalo da se vojnici obaveste o realnoj situaciji. Suvorov je isticao da svaki vojnik treba da zna manevar svoga komandanta. Pridržavajući se toga uvek je moguće, uz potrebne obzire o vojnoj tajni, obezbediti da se ljudi obaveste o situaciji u kojoj se nalaze i zadacima koji se od njih traže.

Lenjin je u tom pogledu bio vrlo određen kad je rekao: »Sakrivati od masa potrebu očajno krvavog i istrebljivačkog rata, kao neposrednog zadatka buduće akcije — znači varati i sebe i narod«. ⁴³⁾ Značaj obaveštavanja vojske i naroda ovako je istakao i Mao Ce Tung:

»Najvažniji problem u operaciji protiv okruženja radi uništenja jeste politička mobilizacija. To znači da naše snage i narod u sovjetskim područjima treba da budu jasno, odlučno i temeljito obavješteni o neizbežnom pretstojećem neprijateljskom napadu i o velikoj opasnosti koja pretili sovjeticima i narodu od takvog napada. U to vreme se moraju izneti slabosti neprijatelja, povoljne prilike Crvene armije i sovjetskih područja, naša nesalomljiva volja za pobedu i naše direktive za rad. Izuzev vojne tajne — politička mobilizacija treba da se sprovodi otvoreno«. ⁴⁴⁾

Naš Vrhovni komandant je u toku najkritičnijih momenata u našem ratu i posle njega dao primer kako treba otvoreno ljudima objasniti situaciju u kojoj se nalaze i povesti ih posle toga na nove zadatke.

»Ovog puta se ne radi o tome da je bolje stojeći umreti, nego klečeći živeti; ovog puta se radi o tome da je bolje stojeći se boriti, nego klečeći umreti«.

»Ili u slobodi živjeti i za nju ginuti, ili na kolenima crknuti — i odabrali smo prvo«.

»Naša borba biće teška. Mi ćemo često biti bez hrane, često bez municije. Ali mi ne smijemo padati duhom. Naš je neprijatelj tako strašan da nema uslova, ni prilika pod

⁴³⁾ Vidi: Klasici marksizma-lenjinizma, isto.

⁴⁴⁾ Mao Ce Tung, isto.

kojima ne bismo morali da se najžešće borimo protiv njega«. ⁴⁵⁾)

Drug Tito je zbog toga često naglašavao značaj obaveštavanja ljudi o situaciji: »Pripadnici Armije, kao i svi ostali građani, moraju biti tačno informisani o svakodnevnom našem životu i upoznati se sa celokupnim našim razvojem. Zbog toga je potrebna i važna politička naobrazba pripadnika naše Armije, zbog toga je važan unutrašnji politički život Armije«. ⁴⁶⁾)

U istoriji ratova ima mnogo primera o teškim posledicama neobaveštenosti vojske na frontu, sličnih onome iz Rusko-japanskog rata 1905 godine kod Šančou-a. Iako duboko u pozadini, nekim vojnicima u ruskom logoru se prilikom odlaska u šumu učinilo da vide Japance, što je izazvalo paniku i međusobno puškaranje u kome je poginulo 150 ljudi. Ruski pisac Martinov, govoreći o ovom slučaju, napominje da se ovo ne bi desilo da su oficiri upoznali svoje vojnike sa položajem svojih i neprijateljskih trupa. Ovim se pokazalo koliko je bilo štetno kriti od vojske neuspeh na frontu, jer su oni to ipak saznavali uz sva ona preuveličavanja koja donose glasine.

Sasvim suprotan primer vidi se u postupku Vrhovne komande srpske vojske 1914 godine. Ona je izdala opširnu instrukciju o stanju i slabostima kod neprijatelja i to u uslovima moralne krize kod srpske vojske i naroda, nastale usled stalnog povlačenja od Drine prema Rudniku. Uz mere na pripremi ofanzive u poznatoj Kolubarskoj bici, ova instrukcija i iscrpna usmena obaveštenja vojske od strane oficira mnogo su učinili za jačanje borbenog duha.

U toku NOR-a u našim jedinicama se po pravilu sprovodio takav rad na obaveštavanju vojske i naroda u svakoj konkretnoj situaciji. Ali i u našem ratu je bilo slučajeva da su usled neobaveštenosti i slabe međusobne veze pojedine jedinice doživljavale iznenađenja, bilo od neprijatelja ili od sopstvenih jedinica za koje se mislilo da su neprijateljske.

⁴⁵⁾ Tito, isto.

⁴⁶⁾ Tito, knjiga VII, str. 417, Beograd 1956.

Što je teža situacija to je nužnije davati realnija i iscrpnija obaveštenja, ali istovremeno i postavljati jasne i određene zahteve šta ljudi treba da učine, organizujući tako rad da svako bude potpuno aktiviran.

Rad na takvom obaveštavanju, prema tome, spada u prve i najefikasnije mere koje treba preduzeti u izgradnji i održavanju borbenog duha jedinica.

IV

PRIPREMA NOVIH JEDINICA NA PRVU BORBU I STARIH NA NOVE ZADATKE

Staro je pravilo da još u miru treba obezbediti da se vojska kroz obuku i vežbe što bolje pripremi za rat i da radi u uslovima što približnijim onima u ratu. Ali ovo je teško obezbediti za vreme mira, jer nema mogućnosti da se sasvim realno prikaže dejstvo neprijateljske strane, i jer nema gubitaka. Svakako da gađanja preko glave boraca bojevom municijom, dejstvo tenkova i avijacije, upotreba eksploziva i imitiranja eksplozije atomskih bombi i ratne buke na bojištu mnogo približavaju mirnodopsku obuku ratnim uslovima.

U nekim armijama pred Drugi svetski rat polagalo se mnogo i na psihološku pripremu ljudi za rat. Nemci su svoju vojnu psihološku službu neposredno angažovali da proučava najbolje načine privikavanja ljudi na razne vidove borbenih dejstava i u tome su postigli dobre uspehe.⁴⁷⁾ Oni su izvodili veštačke panike, stavljajući jedinice pod iznenadni udar u bok i pozadinu i posmatrajući držanje i reagovanje ljudi u toj situaciji. Posebne pripreme vršili su sa jedinicama Romelovog korpusa pred njihovo slanje u Afriku, privikavajući ljudstvo na rad u sličnim klimatskim uslovima koje su veštački stvorili i upoznavajući ih sa raznim osobenostima rata u pustinji.

Danas se u nekim armijama inscenira preko zvučnika ratna buka, vrše se vežbe u uslovima slabije ishrane i ne-

⁴⁷⁾ Vidi Dr M. Simoneit — Wehrpsychologie — Berlin 1933.

stašice, detaljno se proučava rad neprijatelja i nastoji da kroz dvostrane vežbe jedna od igrajućih strana što približnije njemu postupa i u vršenju borbenih radnji i u propagandnom i psihološkom uticaju.

Ipak, kad izbije rat ostaje ogroman posao da se najpogodnijim nač^onom i za najkraće vreme pripreme nove jedinice za prvo vatreno krštenje. Za svakog borca i celu jedinicu prvi sudar je velika proba. To je nepoznata stvar i za komandni kadar. Tek posle prvog sudara, četa, bataljon i veća jedinica postaje realna vrednost o kojoj se može doneti tačan sud.

Iščekivanje i spremanje za prvu borbu izazivaju vrlo nelagodna osećanja kod svakog čoveka. Pored svih priprema i pozitivnih uticaja ljude tada obuzima nespokojstvo i bojazan pred nečim što ne poznaju. Mašta tada raspreda po pravilu nerealne pretstave o prvoj borbi i ljudi su skloni da očekuju najgore. Ako se prepuste sami sebi kod većine počinju da dejstvuju negativne strane nagona za samoodržanjem, mada ima i dobar broj onih koji se uspešno savladaju i pribrano deluju.

Ako se starešine primerno drže, ako čvrsto drže jedinicu u rukama i brzo reaguju na prve znake slabosti, obično se uspešno prebrodi ova nelagodna situacija.

Nova jedinica u neposrednom pokretu i približavanju neprijatelju zaslužuje najveću pažnju stareš na. Ima pojedinaca koji počinju da oklevaju, da se izgovaraju raznim bolestima, da češće izlaze iz stroja zbog nužde, pojavljuje se veći broj onih koji, naprimer, povređene hoće da prate u pozadinu i u celini slabi tempo maršovanja kolona ka frontu. Napetost ljudi raste, a time i mogućnost prenošenja raznih glasina pa čak i pojava bezrazložnog otvaranja vatre, te nastaje situacija u kojoj i mali povod može da dovede do panike.

Iznosimo jedan primer kod nove nemačke 17 divizije koja je kretala na front kroz Poljsku septembra 1939 godine. Prilikom noćnog marša i u napetosti koja se stvarala kod ljudi, komandant divizije je pozvao kurira imenom »Glas«, što se kroz kolonu pogrešno razumelo kao gas (bojni otrov), te je u celoj jedinici nastala panika koja se tek uz velike napore sprečila. I u našem ratu je bilo pojava

kod novih jedinica pred prvu borbu, koje su bile praćene sličnim znacima kolebanja i nesigurnosti. /

Prihvat i priprema novih boraca i jedinica bili su predmet posebne brige komandi i starešina, počev od dolaska novih boraca u jedinice. Tako se u naredbi Štaba III grupe Slovenačkih P.O. odreda od 16 maja 1942 godine kaže: »Sa novim borcima već prvog dana bezuslovno mora opširnije razgovarati politički komesar, primiti ih nekako kao »domaćin« i uvesti ih drugarskim objašnjenjima u partizanske običaje. Ni pod kojim uslovom novi borci ne smeju biti predmetom ismevanja što su došli »tako doc-ckan« ili što ništa ne znaju.«⁴⁸⁾

Amerikanci su u Koreji, s obzirom na povoljne uslove, primenili jedan interesantan postupak u cilju pripreme novih jedinica za prve borbe. Nova jedinica bi se privukla bliže frontu i tu zadržala 7—12 dana, vršeći intenzivnu obuku da bi se postupno angažovala kroz manje zadatke. To vreme se koristilo i za istupanje boraca i starešina koji su već prošli borbu, pred novim vojnicima.

Nemci su u nekim jedinicama u Drugom svetskom ratu praktikovali da jedan broj podoficira i nižih oficira koji je već bio u borbi bude raspoređen u novu jedinicu pred njenu pripremu za uvođenje u borbu. Od njih se tražilo da kroz razgovor prenose na nove borce svoja lična iskustva u držanju i postupanju u vatri.

Pri tome su vodili računa da ti iskusni borci i starešine budu po mogućnosti iz istog kraja odakle je i većina novih boraca kako bi njihov uticaj bio što efikasniji.

O sličnom iskustvu govori se i u pismu Štaba I zone Makedonije: »Svi partizani, izuzev izvesnog broja iz čete Župa su novomobilisani. Ako se ne pomešaju sa starim partizanima, na njih se slabo može računati.«⁴⁹⁾ Takav postupak je primenjivan i u drugim krajevima prilikom formiranja novih jedinica u koje je određivan jedan broj starešina i boraca iz proleterskih i drugih prekaljenih jedinica. Pitanje uklapanja novih boraca među stare iskusne borce i jedinice izaziva kod ovih težnju za identifikacijom

⁴⁸⁾ Zbornik dokumenata NOR-a, tom VI, knj. 2, str. 68.

⁴⁹⁾ Zbornik — tom VII, knj. 2, str. 290.

sa grupom, što dovodi do relativno brzog saživljavanja i vrlo pozitivnog dejstva. Najbolji primer za ovo je slučaj vrlo brzog saživljavanja i prevaspitavanja novih boraca u proleterkim brigadama NOV u prošlom ratu.

Posebne mere preduzimane su u našem ratu na pripremi i starih i novih jedinica za pretstojeću akciju. Održavani su sastanci komunista i skojevaca, razgovori na vodnim i četnim konferencijama na kojima su pojedini borci iznosili svoja iskustva, naprimer, u osvajanju bunkera, u sprečavanju prodora tenkova, u napadu na voz, već prema tome kakav se vid borbenog dejstva pripremao. Kroz sve to se objašnjavala važnost zadataka, iznosili se primeri ranijeg držanja u borbi pojedinaca i jedinice, upoznavalo se sa slabim stranama neprijatelja i načinom kako da se to iskoristi.

Na kraju je održavan zbor bataljona ili brigade na kome je govorio komandant i politički komesar u cilju da još jače podgreju raspoloženje i borbeni duh. Bilo je slučajeva da su u pripremnom periodu organizovane i posete omladine iz pozadine i rukovodioca sa terena, koji su donosili jedinici hranu i poklone. Ovo je vrlo efikasno uticalo na stvaranje uverenja kod boraca da se zaista odlučno i hrabro drže u akciji, jer su osetili da stanovništvo visoko ceni takvo držanje i osuđuje kukavičluk.

Iskustva u prošlom ratu pokazuju da se vodilo računa, da se novim jedinicama dodeljuju najpre lakši pa onda teži zadaci i da se tako postupno prekaljuju u borbi. U pismu CK KPJ Pokrajinskom komitetu za Crnu Goru od 10 novembra 1941 godine navodi se: »Male akcije u partizanskom ratu vode krupnim, jer one postepeno mobiliziraju sve veće mase. Male akcije uče ljude ratovanju i to znanje najbolja je garancija da se partizanski odredi neće raspasti u slučaju ako »krupna« ne uspe.⁵⁰⁾ Gde je to bilo moguće toga se i pridržavalo. Ali bilo je slučajeva gde je neprijateljska ofanziva zatekla tek formiranu jedinicu koja je još nedovoljno učvršćena morala ići u teške borbe. Ovo je, naprimer, bio slučaj sa Devetom dalmatinskom divizijom koja je kao nova jedinica sa neiskusnim i

⁵⁰⁾ Zbornik — tom III, knj. 1, str. 93.

neprekaljenim ljudstvom ušla u IV i V neprijateljsku ofanzivu. Ona je usled pretrpljenih većih gubitaka kasnije rasformirana.

Slični problemi se postavljaju i za stare prekaljene jedinice kada se uvode u borbena dejstva u kojima dotada n' su korišćena. To je obično bilo pri forsiranju reka, u napadu na utvrđena uporišta, prilikom prvih borbi protiv većih neprijateljskih tenkovskih jedinica, pri odbrani mostobrana i sličnim akcijama. I tada se pojavljuju simptomi bojazni i straha od nepoznatog, mada po pravilu u manjoj meri. Da se ove pojave otklone potrebne su svestrane mere.

Ukoliko je zadatak teži, utoliko i te pripreme jedinica moraju biti duže i svestranije. Detaljno obaveštavanje i izviđanje neprijatelja, vežbe dalje od fronta na sličnom objektu koji će se napadati, iznošenje iskustava onih koji su u takvoj akciji učestvovali — sve to ima vrlo snažan uticaj.

Poznato je koliko je pažnje tome poklanjano u Sovjetskoj armiji u Drugom svetskom ratu. Neke jedinice su nedeljama vežbale iza fronta forsiranje reke, ili napad na objekte koji su u pozadini izgrađeni po uzoru na one koji će se napadati.

Ako u starim jedinicama ima veći broj novih boraca koji su tek došli kao popuna i ovo zaslužuje posebnu brigu starešina. Iz jedne naredbe Štaba Prve proleterske brigade o pripremi jedinica pred IV neprijateljsku ofanzivu vidi se koliko pažnje obraćaju radu s novim borcima: »Novomobilisanom ljudstvu mora se posvetiti puna pažnja i kontrola. Može se pretpostaviti da će u malo težoj situaciji nastupiti otpadanje . . . Svaki momenat slobodnog vremena koristiti za oporavak ljudstva, za bolju ishranu, dovođenje u red odela, obuču, da ne govorimo o oružju i intenzivnom političkom radu, kako sa starešinama tako i prvenstveno sa novim borcima«. ⁵¹⁾

Ako se ovakve pripreme ne izvrše može doći do težih posledica, jer je poznato da nema vojske imune od panike; da je i u našem ratu bilo slučajeva da se jedna ista jedinica prethodni dan dobro tuče, a da sledećeg dana, u novoj

⁵¹⁾ Zbornik — tom IV, knj. 9, str. 258.

situaciji, zamorena i nepripremljena, pokaže slabu borbenost.

Tako su dva bataljona Šeste istočno-bosanske brigade 14 avgusta 1942 godine u snažnom protivnapadu razbili ustašku legiju na Konjuhu, da bi već noću 15/16 avgusta pri prelazu ceste Kladanj — Tuzla pokazali veliku nesigurnost i pojave panike usled glasnina kako je neprijatelj ispred njih, kako se vide svetla njegove motorizacije i čuje njihov šum. Sa dosta napora starešine su sredile jedinicu. Ubrzo se pokazalo da to nisu neprijateljska svetla, već svetla iz vodenica i da neprijatelja nigde nema.

U svim ovim slučajevima se pokazuje, naročito kod novih jedinica, ogromna uloga starešina. Oni se moraju starati da svojim primerom naročito u prvim borbama pokažu novim borcima kako se treba držati. Starešine koje brinu o ovom problemu uvek će naći načina da prema konkretnoj situaciji učine sve da potstaknu i održe borbeni duh svoje jedinice.

V

STAREŠINA U BORBI

U vojnoj literaturi je mnogo pisano o svojstvima koja starešina treba da ima i o njegovom uticaju na ljude kojim rukovodi. U nekim armijama se, na osnovu raznih ispitivanja i analiza, pokušava napraviti liste određenih psihofizičkih osobina o pozitivnom tipu starešine. Ipak se videlo da je praksa u rukovođenju ljudima, osobito u teškim situacijama, najbolji način za proveru vrednosti svakog starešine. Pored onih opštih uslova u pogledu inteligencije, obrazovanosti i fizičke kondicije, pokazuje se da je od velikog značaja i osposobljavanje starešina za njihovo držanje i ulogu u vođenju i vaspitanju ljudi u ratu.

Ovo svestrano pripremanje starešina za rad sa ljudima u ratu ima velik značaj. U ratu je i starešina čovek — borac kao i drugi. On takođe trpi svu težinu negativnog uticaja mnogobrojnih opasnosti, on mora da se savlađuje, ali istovremeno i da se stara o životima ljudi koji su mu povereni. Od interesa je razmatrati u prvom redu one mo-

mente koji utiču da starešina postigne to da se drži bolje od drugih i da posluži kao primer hrabrosti i hladnokrvnosti.

Kako sva ratna iskustva pokazuju, gotovo presudan uticaj ima *osećaj odgovornosti* i funkcija koja je starešini dodeljena u komandovanju ljudima i u izvršenju zadataka koji su mu postavljeni. Tom funkcijom najautoritativniji faktori u vojsci i društvu ukazali su poverenje starešinama i preneli na njih jedan deo opšte odgovornosti i društvene obaveze. A ljudi koji su potčinjeni starešinama, najviše u teškim situacijama izražavaju svoje nade i uverenje da će ih oni pravilno voditi i najkorisnije angažovati. Time se stvara određena atmosfera oko starešine koja potstiče njegovu odgovornost. Njegovi ljudi veruju da je on taj od čije odluke i naređenja zavisi uspeh ili neuspeh u borbi.

U teškoj situaciji se svi ovi zahtevi postavljaju u još oštrijem vidu. Kritičan momenat u borbi deluje na psihi ljudi tako da ih čini podložnijim sugestiji odlučnih i odgovornih starešina. Sve su oči tada uprte u starešinu, on se nalazi na »špicu« maksimalne odgovornosti i najvećih zahteva svojih ljudi. To traži od njega da prvenstveno misli o celoj jedinici, da se što više približi svojim ljudima da bi osetio snagu njihove vere i spremnosti da bez pogovora krenu na zadatak koji im naredi. Kroz ovaj međusobni uticaj vrši se prenošenje pozitivne atmosfere koja brzo deluje da ljudi savladaju trenutne slabosti u sebi i budu potstaknuti na odlučno držanje. Takva atmosfera utiče i na starešinu i služi kao nepresušni izvor za njegovu moralnu snagu. Ali sve ovo počinje tek snagom ličnog primera starešine i sugestijom koja se od njega prenosi na ljude.

Radi ilustracije koliko odgovornost utiče na pozitivno držanje starešina, navodimo primer iz našeg rata. 1944 godine bilo je povereno jednom našem pozorišnom radniku da povede grupu svojih drugova preko poluoslobođene teritorije iz jedne pokrajine u drugu. Svi oni, pa i on sam, nisu do tada učestvovali u borbi s oružjem u ruci. Tom prilikom im je podeljeno oružje kako bi se mogli i sami zaštititi od eventualnog napada neprijatelja.

U ulozi komandira ove grupe ovaj drug je razradio maršrutu i upoznao ostale kako da se drže ukoliko dođe do sukoba s neprijateljem. Neki od prisutnih nisu imali baš mnogo poverenja u novog komandira, znajući za njegovu bojažljivost prilikom napada avijacije i u sličnim prilikama. Ubrzo su na putu naišli na slabiju neprijateljsku zasedu koja je pripucala na kolonu. Toga trenutka svi su zalegli upirući oči u svog komandira. Ovaj je za trenutak zastao, videlo se da brzo smišlja odluku, da bi odjednom energično komandovao juriš i prvi, na čelu grupe, pojurio gađajući iz automata. Ovakav smeo i brz napad rasterao je neprijateljsku zasedu.

Primer pokazuje kako je visok stepen odgovornosti za poverene ljude i za povereni zadatak bio osnovni faktor u ovakvom odlučnom držanju.

Starešine koje nisu u stanju da kod sebe razviju ovakav osećaj odgovornosti ne mogu voditi ljude u teškim situacijama. Krajnja granica toga osećanja jeste spremnost starešine i na ličnu žrtvu za spas svoje jedinice, a to znači u ratu spremnost i na rizik, koji u mnogo slučajeva daje pozitivne rezultate. To je ono što je potsticalo mnogobrojne komandire u našem ratu da mirno stoje u najvećoj pucnjavi, samo da bi primerom pokazali novim borcima ili pokolebanj jedinici »kako svaka ne ubija«. Kadgod je situacija zahtevala oni su na čelu svojih jedinica ulazili u najžešće borbe, pojavljivali se uvek tamo gde bi počelo da malaksava i zastaje, da bi ulili novi duh i novu snagu.

Razumljivo je da starešine moraju posedovati *neophodne vrline*: odanost, hrabrost, samopouzdanje, upornost i izdržljivost, dostojanstvo i čast, energičnost i strogost u zahtevima, kao i potrebnu inteligenciju, znanje, snalažljivost i smelost u preuzimanju odgovornosti. Važno je da sve ove vrline u krajnjem međusobnom prožimanju budu izražene u potpuno pozitivnoj ličnosti jednog starešine. Sve ovo počiva na postojanoj fizičkoj i psihičkoj konstituciji, emocionalnoj zrelosti i stabilnosti, na razvijenoj inteligenciji i sposobnosti za brzo reagovanje i odlučivanje — o čemu se vodi računa i pri odabiranju starešin-skog sastava. Jasno je da će svaki starešina ovo ispoljavati

na svoj način i sa odlikama koje će svemu tome davati njegov lični karakter i temperamenat.

Starešine u našoj armiji su, pored ovih osobina, krasile i *visoka politička svest* i *revolucionarnost*, zatim sposobnost uspostavljanja s potčinjenima bliskih i toplih *drugarskih odnosa*, kao i svestran vaspitni uticaj koji su vršili u svojoj jedinici. Oni su kao članovi Partije i komunisti po ubeđenju ispunjavali one zahteve koje je drug Tito postavio: »Komunist treba da bude samodisciplinovan, samokritičan, uporan, on ne smije da se boji primanja nikakve odgovornosti na sebe, pa ma koliko ona teška bila, on mora drugarski da se odnosi prema drugima, da se čovečanski odnosi prema svakome, da ima razumjevanja za svačije nezgode«.

Ove zahteve u odnosu na starešine, Vrhovni komandant je u drugoj prilici i ovako postavio: »U našoj vojsci ne može ostati ni oficir, ni podoficir, ni vojnik koji ima drugačije mišljenje od onoga koje ima devedeset i osam procenata naših naroda«. A što se tiče odnosa prema ljudima, od starešina se traži da se drže načela koja je Vrhovni komandant češće isticao: »U našoj Armiji treba da bude čvrsta gvozdena disciplina s jedne strane, a s druge najprisnije drugarstvo između samih oficira i između oficira i boraca«. ⁵²⁾

I u ratu se traži da svaki starešina poznaje ova načela i stekne veštinu u vođenju ljudi. On mora *poznavati svoje ljude*, pratiti kako se ponašaju u teškoj situaciji da bi se mogao osloniti na one najodvažnije i zajedno s njima uticati na kolebljive. On mora imati *poverenje u ljude* i umešnim stavom i odnosima omogućiti da dođe do izražaja njihova aktivnost i inicijativa.

Posebno se od našeg starešine traži da se ume oslanjati na podršku i *aktivnost organizacije komunista i omladinaca*, a preko toga i na *kolektiv* svoje jedinice. Starešini će u ratu dobro doći da održava razgovor i sastanke sa svojim odeljenjem, vodom ili četom, na kojima će saslušati njihova mišljenja, upoznati ih sa situacijom, na

⁵²⁾ Tito — citirano delo, str. 361.

kojima će se vršiti pripremanje pred akciju, ili analiza i kritički osvrt na držanje ljudi u prošloj akciji.

On stalno mora da brine o ishrani, zdravlju i odmoru ljudi, o njihovoj bezbednosti, pripremati ih na iznenađenja i teškoće. Starešini je važno da ume tako postupati da s jedne strane ublažuje preteranu nervnu napetost ljudi pred borbu, a s druge da ih pripremi na sve teškoće koje ih u toj borbi čekaju. On mora biti vešt i dovoljno pribran kako bi uvek umeo da organizuje borbenu aktivnost svakog pojedinca i cele jedinice, kako bi ona ispoljila sve što može.

U ratu se traži od svakog starešine da pametno donosi odluke, da *ličnim primerom* i političko-vaspitnim radom stalno jača ofanzivni duh jedinice i mržnju i budnost prema neprijatelju, da uvek obaveštava ljude o situaciji u kojoj se nalaze i da sa puno određenosti i jasnoće zahteva šta jedinica i pojedinac treba da izvrši. Samo na taj način starešina će steći autoritet, poverenje i ljubav potčinjenih i to utoliko više ukoliko ih uspešnije vodi kroz teže situacije. To dokazuju i ispitivanja u nekim armijama koja su ustanovila da je poverenje ljudi u starešine veće za 30—35% kod jedinica u borbi, nego kod onih u pozadini.

Odlučnost i energičnost starešine u borbi ispoljava se i u preduzimanju ako treba i vrlo oštih prinudnih mera prema onima čije je držanje štetno po jedinicu. Ljudi se po pravilu manje bune na oštrinu prinudne mere, ali su u ratu više osetljivi ako je ona prema nekome nepravедno primenjena.

Starešine moraju voditi računa o činjenici koju u borbi ima *aktivnost*, *pokretljivost* i *inicijativa* jedinice jer one imaju snažan uticaj na borbena raspoloženja ljudi. O tome govore i ova dva primera.

Kad je jedna četa bila posle duže borbe i gubitaka dovedena u okruženje, njen komandir se takođe zbunio, nije mogao da savlada sopstvenu bojazan i malodušnost. On je zaboravio da jedinici izda naređenje šta ko da preduzme, da je upozna sa situacijom i izgledom na izlaz, odnosno sa planom za proboj iz okruženja. Ljudi su počeli da se vrzmaju, strah je preovladavao i počelo je da se

stvara uverenje kako nema izlaza iz situacije. Ova jedinica je doživela strahovite gubitke.

Drugi komandir je u sličnoj situaciji uspeo da se snagom svoje volje i osećanjem odgovornosti brzo savlada i da ostane pribran i odlučan, znajući da bi i najmanji znak slabosti porazno delovao na ljude. On zna da je aktiviranje ljudi i objašnjenje šta da se čini u takvoj situaciji osnovni zalog borbene čvrstine, a time i za izvršenje zadataka. Zbog toga odmah čvrstim i smirenim glasom komanduje vodovima da zauzmu položaje određujući svakome tačne zadatke na njihovim otsecima. Samim tim što je svako dobio svoj zadatak on je smirio jedinicu i učvrstio samopouzdanje ljudi. Posle kratke procene situacije izdao je naređenje za proboj, a zatim sa svim starešinama pristupio pripremanju ljudi da se proboj uspešno izvrši. Sve ovo je zbilo jedinicu, pojačalo njen borbeni duh i ona je bez većih gubitaka uspela da se probije iz okruženja.

U dokumentima iz našeg rata i ranijih ratova današnje starešine mogu naći mnoštvo ovakvih i sličnih pozitivnih i negativnih primera na kojima se najbolje može učiti veština vođenja ljudi u borbi. Tome koristi i šira vojna literatura o ratnim iskustvima a posebno snažan uticaj može imati prenošenje ličnih iskustava ratnih kadrova na svoje mlade drugove.

Naći će se primera koji naoko izgledaju nedovoljno snažni da pokažu kako se može uticati na ljude. Međutim, uvek zaslužuje ozbiljnu pažnju svaki onaj postupak jednog starešine koji je po svom efektu uticao da se podigne borbeno raspoloženje ljudi. Pokazaće se često da dobro upotrebljena šala u teškoj situaciji ohrabrujuće deluje na ljude. Tako je komandant brigade, narodni heroj Nikola Demonja kada je bio obasut vatrom sa svojom jedinicom na brisanom prostoru, dobacio: »Ulekni se majko zemljo«. Ovo je olakšalo napetost ljudi, ohrabrilo ih i privuklo njihovu pažnju na komandanta. On je ubrzo zatim naredio juriš, a borci su to svesrdno prihvatili i proterali neprijatelja. Slično dejstvo imala je doskočica i komandanta jednog bataljona. U dosta teškoj situaciji izloženosti bataljona bombardovanju i žestokoj vatri većeg broja neprijateljskih aviona koji su se drsko spuštali do iznad samog

položaja, dotrčao je jedan borac i uzbuđenim glasom saopštio da je jedan avion tako nisko leteo da je jednom borcu odletela kapa. Komandant je na ovo odgovorio tako da ga svi čuju: »Nije to ništa, meni je malopre prošao između nogu«. Ova šala je snažno delovala, unela je živost, vedrinu i ohrabrenje među sve borce. Po pravilu, hrabar i odlučan glas starešine otrežnjava ljude u teškoj situaciji privezuje ih za njega i podiže borbeno raspoloženje.

Sve ono što je starešina postigao u svojoj jedinici kroz *borbenu obuku*, kao i sve ono što je učinjeno na učvršćenju borbene *discipline* ima vanredno jak uticaj na dobro držanje ljudi u boju. Često se uspeva održati kohezija jedinice i oslanjanjem na obučenost i naviku ljudi na disciplinu, ali se traži od starešine da u tom pogledu zna da postavlja zahteve ljudima. Klauzevic je pisao: »Što je više vojskovođa navikao da zahteva od svojih vojnika — to je sigurniji da će se njegovim zahtevima udovoljiti«.

Kao opšti smer u delatnosti starešina i u miru i u ratu i kao opšti zahtevi za njihovu aktivnost i uticaj u vođenju ljudi, mogu se primeniti zahtevi koje je Lenjin postavljao revolucionarnoj partiji kao rukovodilocu i avangardi proleterijata. On je naglašavao da se autoritet i disciplina u takvoj partiji jača:

»Prvo, svesnošću proleterske avangarde, njenom predanosti revoluciji, njenom izdržljivosti, samopožrtvovanjem i heroizmom. Drugo, njenom umešnošću povezivanja, zblizavanja do izvesnog stepena, ako hoćete slivanja sa samim širokim masama trudbenika, u prvom redu proleterskim, ali takođe i sa neproleterskim trudbeničkim masama. Treće, pravilnošću političkog rukovodstva koje se ostvaruje od strane ove avangarde, pravilnošću njene političke strategije i taktike, pri uslovima da se same široke mase na sopstvenom iskustvu ubeđuju u tu pravilnost«.⁵³⁾

Ove misli prevedene za starešinski sastav u armiji znače da on može uspešno voditi ljude ako se takođe odlikuje *visokom svešću, odanošću i heroizmom*; ako uspe da

⁵³⁾ Ленин В. И. — Сочинения — том XXV, стр. 174 — Moskva 1932.

razvije odnose *poverenja* i *bliskosti* sa svojim potčinjenima, a u prvom redu sa najsvesnijim i najhrabrijim; ako *pravilnim komandovanjem* u borbi potčinjeni budu uvereni u sposobnost svojih starešina, i u to da ih oni vešto vode i da im mogu poveriti svoje živote. Uz sve to *smeo i inicijativan* rad starešina u vođenju svojih jedinica najneposrednije utiče na povišavanje borbenog duha ljudstva, podiže veru u sopstvene snage i u sposobnost svojih starešina. A za njih same je to moralni potstrek u vršenju poverenih im zadataka.

VI

IZGRADNJA I UČVRŠĆENJE VOJNIH KOLEKTIVA

Stvaranje vojnih jedinica nije samo tehnički i organizacijski posao. On mora biti zasnovan na solidnom *proučavanju ljudi* koji će sačinjavati te jedinice. U obzir se po pravilu uzimaju mnogobrojni elementi, kao: nacionalni i socijalni sastav, zanimanje, tradicije i krajevi iz kojih dolaze i mnogi drugi.

Kod nekih armija teži se da izvestan broj jedinica po većini svoga sastava bude popunjavan ljudima iz istih krajeva, pa prema tome održava se i tradicija postojanja jedinica koje nose nazive svoje pokrajine, kao što su razni joksirski pukovi kod Engleza, jedinice Bavaraca, Saksanaca i druge kod Nemaca, te ruske, sibirske, ukrajinske divizije, ili kod nas jedinice koje su nosile nazive po svojoj nacionalnosti ili užoj pokrajini.

U našem NOR-u su iz poznatih okolnosti stvarane vojne jedinice od ljudstva iz najužih pokrajina, sa nešto manjim brojem onih koji su došli iz drugih krajeva. Kasnije su proleterske brigade bile sastavljene od boraca i starešina iz raznih krajeva, s obzirom na svoj veliki radijus dejstva po Jugoslaviji. Slično je bilo u zadnjim godinama rata i sa većinom brigada i divizija. No i tada se u tim jedinicama zadržavao najveći broj ljudi iz istog kraja koje je povezivalo poznanstvo i bliskost, tradicija i običaji.

Ima mnogo pozitivnoga u ovakvom sastavljanju jedinica. Ljudi se brže među sobom saživljavaju, lakše prenose svoje tradicije i stvaraju ponos na svoju jedinicu, pojačavaju odgovornost i moralnu obavezu prema svome kraju i narodu. One se lakše učvršćuju u tom smislu i u većoj formaciji kao što je divizija, koju kao celinu osećaju bližom nego što je to slučaj kod raznorodnijeg sastava.

Negativna strana pri ovakvom sastavu ispoljava se u slučajevima većih gubitaka i poraza koji se teže doimaju ljudi i stanovništva iz čijeg je kraja jedinica. Slični primeri su se pokazali u našem ratu, naprimer, kod većih gubitaka u Sedmoj banijskoj i Devetoj dalmatinskoj diviziji za vreme IV i V neprijateljske ofanzive. Izgleda da je bolje rešenje takva kombinacija gde bi došle do izražaja sve prednosti u vezi sa sastavom od ljudstva iz jednog kraja i raznih pokrajina.

Opšti uslov za izgradnju borbenog kolektiva stvara *vojna organizacija* koja svrstava ljude na određena mesta, dodeljuje svakom potrebna sredstva i opremu i postavlja konkretne zadatke. Ovakva organizacija svojim unutrašnjim redom, čvrstom disciplinom i starešinskim autoritetom uobličava ovaj sastav i pomaže da on dobije određenu fizionomiju. Već i sama ovakva organizacija razlikuje se od onoga što pretstavlja slučajno skupljena grupa ili gomila.

Ovakva jedinica ne manifestuje onakva ponašanja koja karakterišu gomilu. Gomila se lako uzbuđuje, njeno raspoloženje oscilira od velike jarosti i gorčine do demoralizacije i potištenosti. U gomili nema razvijenog osećaja odgovornosti ljudi i međusobnog poverenja jer nije podeljen posao, nema razvijenog kriterija o međusobnoj vrednosti i postojanja jednog autoriteta. Sve je to drukčije u vojnoj jedinici koju je već samo organizovanje učinilo kvalitetno različitom od povremenog i slučajnog skupa ljudi. Zato se i njihov mentalitet i psihologija ne mogu gledati na isti način.

Snaga četnog i bataljonskog kolektiva

Izgrađivanje vojnog kolektiva, odnosno izgrađivanje njegovog unutrašnjeg duha i mentaliteta tek treba stvoriti u jednoj organizovanoj vojnoj jedinici. Iskustva pokazuju da se to najbrže stvara u *četama*, a kasnije i *bataljonima* i da tu zadržava svoju najveću vitalnost. U NOR je takva snaga kolektivnog duha bila izražena osobito u proleter-skim brigadama. Suviše mali kolektiv, recimo jedno odeljenje, nije još u stanju da ispolji snagu sugestivnih uticaja i dejstva mase kao slike moći, jer je malobrojan. A suviše velika jedinica, kao puk i divizija, ne manifestuje uvek u dovoljno koncentrisanom obliku svoju unutrašnju povezanost, više zbog razvučenosti i inertnosti. Tek duže borbe i prekaljivanje u njima, teške situacije u kojima su svi ljudi jedne veće jedinice bili u mogućnosti da osete kako je od svakog čoveka u njoj zavisio njen opstanak — uspevaju da stvore viši oblik kolektivne solidarnosti jednog puka i divizije. I o tome imamo vanredne primere u našem ratu.

Ovo potseća na procese sličnije onima u nuklearnoj fizici, nego čisto mehaničkim procesima u prirodi. I kod nje su jezgra elemenata srednje veličine vezana najjačom »energijom vezivanja«, dok je to slabije kod lakih i težih elemenata. Kod srednjih elemenata pri stvaranju jezgra najveći deo oslobođene energije pretvara se u »energiju vezivanja«, što čini takvo jezgro stabilnim.

Slično je i u odnosu na stvaranje *mentaliteta četnog i bataljonskog vojnog kolektiva*. Ako se u procesu njihovog formiranja prošlo kroz veće napore, ako je jedinica u radu i borbi zabeležila značajne bilanse, onda će i lakše srastati ljudi u njoj. Oni će rado stavljati na raspolaganje takvom kolektivu sve svoje vrednosti, potiskujući ustranu svoje razne sklonosti i navike koje bi tome štetile i tako ga činiti sve stabilnijim. A kad se energija svih ljudi u takvom kolektivu usmeri u jednom pravcu, onda ona rađa nove vrednosti, kvalitetno jače od onih koje bi postigli ljudi koji nisu ovako združeni.

Ovu činjenicu su davno uočavale iskusne vojne starešine i vojni psiholozi. Copeland je samo potvrdio ono sa

čim se mnogi slažu: »Notorna je činjenica, da kad izvestan broj ljudi misli, oseća i radi zajedno — mentalne operacije i akcije svakog člana veoma su različite od onih koje bi on postigao, ako bi se nalazio u istoj prilici kao izolovani pojedinac«. ⁵⁴⁾

Razume se da je ovde reč o kolektivu koji već predstavlja jednu saživljenu celinu, gde su se ljudi već oprobali na poslu ili borbi, gde se međusobno poznaju i gde su izgradili merila o tome šta ko vredi. U tom kolektivu se razvilo unutrašnje *poverenje* i *drugarstvo* kroz odgovornost svakog pojedinca, izgradila se zajednička tradicija i međusobne uspomene. Tada tek možemo govoriti o novom kvalitetnom duhu u tom kolektivu. Kad toga nema onda će se jedinica vrlo labilno ponašati, kao i one na brzinu obrazovane trupe kod Vaterloa za koje je Napoleon rekao da su se raspršile jer »nisu dovoljno dugo zajedno jeli supu«.

Ovakav kolektiv se gradi postepeno, ali i utoliko brže što su prilike dinamičnije i što se više traži od ljudi. Prema našim iskustvima vrlo važno je pri tome uvek i iznova znati organizovati *podelu dužnosti i odgovornosti* svakome pred svaki novi zadatak. Kako smo videli, uvek je neophodno obezbediti da svakom bude *jasan cilj* šta treba da učini. Uvek treba sprovesti davanje potrebnih *objašnjenja* da ljudi shvate u kakvoj situaciji dejstvuju i važnost njihovog posla. Kroz sve to je nužno sprovesti da se ljudi što bliže *međusobno upoznaju* i da starešina poznaje svoje vojnike. To je pravilo kad se govori o komandirima odeljenja, vodova i četa, dok je obaveza komandanata bataljona i puka da poznaju sve svoje oficire i podoficire.

Uloga organizacije komunista i omladine

U našoj armiji ima presudnu ulogu za izgradnju kolektiva postojanje i *rad organizacije komunista i omladinske organizacije* unutar čete i bataljona. One čine jezgro najsvesnijih i najčvršćih ljudi koje pored vojne organiza-

⁵⁴⁾ Copeland — citirano delo.

cije veže i specijalna obaveza da kao komunisti budu najodlučniji i najdisciplinovaniji. Oni svojim primerom, metodom ubeđivanja i pojedinačnog uticaja na drugove oko sebe izgrađuju unutrašnji duh i veze jedinice, ustvari u punom smislu oblikuju mentalitet kolektiva. Takva jezgra komunista i omladinaca predstavljaju čvrst stub jedinice.

Uticaj organizacije komunista je imao i ima prvenstveno vašpitni i politički karakter u vojsci. Svaka i najmanja osnovna organizacija i aktiv su uz pomoć i staranje partijskih rukovodstava bili uvek najpravilnije i blagovremeno obavešteni u toku borbe o važnijim političkim i vojnim pitanjima, pa je tako svaki pojedinac bio u stanju da snažno utiče na ljude u svojoj sredini u razvijanju pravilnih političkih pogleda i u suzbijanju negativnih uticaja.

I sama organizacija je na svojim sastancima bila u stanju da po mnogim pitanjima iz života i borbe iskristališe pravilne stavove i time naoruža svoje članove. Sem toga, osnovne organizacije komunista i omladine su bile neposredni inicijatori i nosioci mnogih poslova u vezi sa ideološko-teoretskim radom, u pripremanju ljudstva za pojedine akcije, za pokrete kroz nove krajeve, za organizaciju kulturnog i zabavnog života, za saradnju sa stanovništvom i društveno-političkim organizacijama na terenu.

No, najsnažniji je njihov uticaj na izgrađivanje unutrašnjih odnosa među ljudima, na stvaranje vojničkih vrлина: hrabrosti, discipline, drugarstva, požrtvovanja, brige za ranjene i bolesne i drugih. Preko takvog kolektivnog uticaja, putem ličnog primera, širih objašnjenja i kritike, pohvala i priznanja i pomoći pojedincima, suzbijane su negativne pojave kao što su sklonost pljački, sebičnost, pijanstvo, pojave kukavičluka, nepravilnog odnosa prema stanovništvu, kolebljivost i nasedanje neprijateljskim glasinama. Uz mere komandi i političkih organa (politički komesari i politodeli) učvršćivao se tako borbeni duh jedinica i njihovo moralno-političko jedinstvo. Nije preterano reći da je onaj svakidašnji, često vrlo sitni i neprimetni rad mnogobrojnih komunista u pojedinačnom i masovnom delovanju stajao iza svega toga, što je gradilo bogatiji unutrašnji život i nove odnose u revolucionarnoj vojsci

koja je bila u stanju da i mnoge negativne pojave otklanja putem moralno-političkog uticaja.

U pismu PK KPJ za Makedoniju od 25 IX 1942 godine govori se o takvoj ulozi komunista u vojnim jedinicama: »Članovi partije treba da podnose najveće teškoće, da pokazuju najveću revnost u ispunjavanju dužnosti čete. Oni treba da postanu najaktivnija, najudarnija snaga čete«. ⁵⁵⁾

Zbog toga se u svim jedinicama posebna pažnja obraćala na izgrađivanje i rad organizacije komunista i komunističke omladine. I u svim drugim krajevima se postupalo tako da se u svakoj jedinici obavezno obrazuje takva organizacija. Otuda su i razumljivi zahtevi CK KPJ koji u svom pismu od 22 septembra 1942 godine Pokrajinskom komitetu za Makedoniju naglašava: »Ni jedna vaša vojna jedinica ne smije da bude bez komunista, koji treba da daju primjer svima drugima i koji kao partiska jedinica iznutra učvršćuju vojnički i politički takvu vojnu jedinicu«. ⁵⁶⁾

Ako se analizira sastav naših proleterskih brigada može se videti da je jedan od zaloga njihove borbenosti i čvrstine ležao u snazi organizacije i vaspitnog uticaja komunista i komunističke omladine. Tako je, naprimjer, na dan 3 januara 1943 godine pred IV neprijateljsku ofanzivu 4 proleterska brigada Druge proleterske divizije imala na licu 282 člana Partije, 108 kandidata i 384 člana SKOJ-a. Treća brigada Prve proleterske divizije imala je 14 januara 1943 godine 207 članova Partije, 76 kandidata i 343 člana SKOJ-a. Druga dalmatinska brigada Druge proleterske divizije imala je 151 člana Partije, 62 kandidata i 339 skojevaca. ⁵⁷⁾

Razume se da su takve jedinice i mogle biti ono tvrdo nesalomljivo jezgro naše vojske, s kojima je Vrhovni komandant uvek sigurno računao i dodeljivao im najteže zadatke. Po njihovom uzoru izgrađivale su se i sve druge brigade i divizije našeg rata od kojih su mnoge zaslužile

⁵⁵⁾ Zbornik — tom VII, knj. 1, str. 121 i 171.

⁵⁶⁾ Isto.

⁵⁷⁾ Zbornik — tom IV, knj. 9, str. 457.

isto takva priznanja. Zbog toga je neprijatelj teško izlazio na kraj sa našom Narodnooslobodilačkom vojskom koja je bila u stanju da podnese najteže napore, glad i nestašicu.

Mnogi neprijateljski izveštaji podvlače gotovo na isti način ove karakteristike naših jedinica, poput komandanta 3 domobranskog zbora, koji piše: »Komunisti — oni rade bez obzira na mjere koje se protiv njih poduzimaju. Izgleda da komunizam prodire sve više i više u sve slojeve pučanstva bez obzira na vjeru i narodnost«. ⁵⁸⁾

Princip stalne aktivnosti i ofanzivnog duha

Za izgradnju i učvršćivanje borbenog kolektiva dosledno je primenjivan u našem ratu princip *stalne aktivnosti, inicijative i ofanzivnog duha*. Vrhovni komandant i CK KPJ su od prvih dana ustanka pa nadalje stalno ukazivali na značaj ovoga za učvršćenje borbenog morala u vojsci. Drug Tito je govorio: »Partizani ne smeju da budu napadani i da se samo brane, već oni moraju sami napadati. Primenjivanje samo odbranbene taktike znači za partizane sigurnu smrt«. ⁵⁸⁾

Ovoga su se pridržavali svi niži štabovi i usvojili to kao najznačajniju meru u prekaljivanju jedinica. Tako Glavni štab NOPO za Crnu Goru i Boku 2 novembra 1941 godine naređuje štabu Lovčenskog odreda: »Akcije se moraju izvoditi, jer se preko njih masama otkriva slabost neprijatelja, otkriva se peta kolona, mase se mobilišu za borbu, a kod neprijatelja se stvara nesnosno, grozničavo stanje«. ⁵⁹⁾

Slično govori i izveštaj Primorsko-goranskog odreda od 20 decembra 1941 godine u kome se spominje slabo držanje u napadu nekih jedinica, pa se kaže: »Ta će se situacija popraviti samo forsiranjem daljih akcija, a u prvom redu boljom političkom pripremom boraca«. ⁶⁰⁾ U

⁵⁸⁾ Tito — citirano delo, str. 59.

⁵⁹⁾ Zbornik — tom III, knj. 1, str. 108;

⁶⁰⁾ Tom V, knj. 2, str. 226;

jednom naređenju Štaba »Drvarske brigade«⁶¹⁾ od 21 septembra 1941 godine kaže se jednom odredu: »Vaš odred ne smije ni jednog dana biti bez zadatka. On stalno mora biti u pokretu, pronalaziti neprijatelja i napadati ga na svakom koraku.«⁶²⁾

Za ovo i neprijateljski dokumenti mogu poslužiti kao vredno svedočanstvo o efektu takve neprestane aktivnosti partizanskih odreda i Narodnooslobodilačke vojske po čitavoj teritoriji Jugoslavije. Talijanska komanda kraljevskih karabinjera izveštava 19 maja 1942 godine: »Neprestani prepadi na garnizone, na motorna vozila, patrole, usamljene vojnike, napad na vozove, na telefonske linije — jesu činjenice koje ostavljaju izvesne posledice na moral vojnika, a također oficira, jer protiv zaseda nema odbrane.«⁶³⁾

Župa Modruš izveštava 20 juna 1942 godine: »Postrojeni u manje jedinice, pokretljive dobro i sigurno obavestene o pokretima oružane sile, oružništva i domobrana i talijanskih oružanih snaga — komunistički odredi biraju čas i mjesto napada, uvijek nastojeći da njihove snage budu broječano barem dvaputa toliko jake koliko naše«⁶⁴⁾ Može se reći da su svi delili mišljenje zapovednika Devete pešadijske pukovnije: »Vrlo je teško polučiti neke veće uspjehe u borbi protiv pobunjenika — komunisti koji su rješeni na uspeh ili smrt, a raspolažu jakom promidžbom izvan i unutar države.«⁶⁵⁾

Iz svega se vidi koliko su stalna pokretljivost, aktivnost u borbi, inicijativa i ofanzivni duh naših jedinica udvostručavali njihovu udarnu snagu, uspešno paralisali neprijateljsko dejstvo i osiguravali pobjedu.

⁶¹⁾ »Drvarska brigada« je ustvari partizanski odred, a ne brigada, jer je 1 proleterska brigada formirana 22 decembra 1941 god.

⁶²⁾ Tom IV, knj. 1, str. 421;

⁶³⁾ Tom VI, knj. 2, str. 445;

⁶⁴⁾ Tom IV, knj. 7, str. 389.

⁶⁵⁾ Zbornik — tom V, knj. 5, str. 600.

Uloga kritike i samokritike

Za učvršćenje vojnih kolektiva ogromnu ulogu imalo je *razvijanje kritike i samokritike*. To je moćno sredstvo koje popravlja ljude, disciplinuje ih, pravilno usmerava njihove postupke i učvršćuje unutrašnje veze. Naše iskustvo u armiji i van armije, i u miru i u ratu, samo potvrđuje takvu ulogu kritike. Otuda su za nas neprihvatljiva ograničenja koja u tom pogledu stavljaju neki psiholozi na Zapadu, kada, kao Bray, savetuju »da se ljudi pohvale kadgod je pohvala opravdana, a kritika da bude što ređa«. ⁶⁶⁾ I kroz naše iskustvo se uvek vodilo računa o pohvaljivanju ljudi i o tome da se odmeri stepen kritike prema onome našto se odnosi.

To što je bilo slučajeva i u našim jedinicama da se u primeni kritike i samokritike ispolje i razne greške, nije dovelo do njenog sužavanja, već naprotiv do većih obaveza da se te greške otklone. A bilo je pojedinačnih slučajeva i da je kritika znala biti pristrasna, zajedljiva, ponekad i zlonamerna i neodmerena prema kritikovanom. Znalo se preterivati u odnosu na ispoljenu ličnu grešku, ili u osudi nje ponekad zaboraviti i drugo pozitivno što vredi kod jednog čoveka, a ponekad mu se nije ni pristupalo da mu se posle toga neposredno pomogne.

Međutim, to nije opšta karakteristika za kritiku i samokritiku koja se sprovodila u toku NOR-a. Ovakve nepravilnosti su relativno brzo sagledavane, iskusniji i zreliji kadrovi delovali su neposredno pomažući jedinicama. I kritika i samokritika je dalje razvijana kao neophodan elemenat izgrađivanja zdravih unutrašnjih odnosa u vojnim kolektivima, kao sastavni deo međusobnog življenja i borbe. Ona se pokazala i kao najefikasnije sredstvo da se baš preko otvorenog raspravljanja suzbijaju razne nezdrave pojave, glasine i tzv. kritizerstvo.

Kritika se i danas u našim jedinicama neguje kroz realno ocenjivanje rada, držanja i postupaka ljudi, pri čemu se ističe i ono što je pozitivno i kritikuje ono što

⁶⁶⁾ Charles W. Bray — Psychology and Military Proficiency — New Jersey 1943.

je negativno u radu i odnosima. Ukoliko ona pak ide na ličnost, na lične osobine čoveka, utoliko se veći zahtevi postavljaju da ona bude što tačnija i pravednija. A samokritika znači već viši stepen svesnog i zrelog odnosa pojedinaca prema samom sebi, njegovo realno ocenjivanje svojih vrednosti i svojih sposobnosti. Uspeh se postiže uvek tada kada se pojedinac uz pomoć saveta i kritike drugova sam uveri da zaista greši u nečemu i kad kod sebe stvori čvrstu odluku da ubuduće radi bez tih grešaka. Takva pomoć pojedincu istovremeno je i najbolji put da se otklanja i lažna i formalna samokritičnost, ukoliko bi se i kada pojedinac i time poslužio.

Kritika i samokritika se sprovodila na vodnim i četnim sastancima, pa čak i na bataljonskim skupovima. Na tim sastancima je analizirano držanje i rad ljudi u borbi i van borbe, razjašnjavana je situacija i pripremani ljudi na nove zadatke. U našem ratu se čak vršila i kritika starešina na takvim sastancima, što po pravilu nije dovodilo do srozavanja njihovog autoriteta, jer se radilo o jedinicama prekaljenim u ratu koje su poznavale potpuno vrednost svakog svog starešine.

Pred sam kraj rata i u periodu posle rata odustalo se od ovakve kritike starešina usled promenjene situacije, složenije vojne organizacije i mnogo razgranatijih poslova u vojsci. Ovo onemogućuje da potčinjeni do kraja sagledaju sve obaveze koje starešina ima, a naročito one koje dobija od starijih komandi. U tom pogledu je iznijansirana i kritika starešina u organizaciji komunista. Ipak ostaje činjenica da raspravljanje na vojničkim sastancima o uspesima i slabostima u radu na poseban način znači i kritiku starešina, a kad se radi o zadacima koje starešine dobijaju u organizaciji komunista — tada su u jednakom položaju kao i svi ostali njeni članovi. Sve je ovo neophodno za efikasan rad u vaspitanju i rukovođenju ljudima.

Kadgod je trebalo ozdraviti stanje u jednoj jedinici i jačati borbeni moral i političko jedinstvo njenog sastava, odmah se pristupalo sastancima na kojima se to analiziralo. Kad su, naprimer, u 3 bataljonu Prvog krajiškog odreda nastale razne priče o razlozima za neuspehu akciju na Stari Majdan, štab odreda je 4 oktobra 1942 godine dao

uputstvo jedinicama, u kome se kaže: »Povodom ovoga potrebno je održati konferenciju sa vojnicima i razjasniti im ko je kriv radi naprijed navedenoga, te tako naći način da se povrati kod partizana povjerenje i pouzdanje u njihov rukovodeći kadar.«⁶⁷⁾

Pokrajinski komitet KPJ za Makedoniju piše septembra 1942 godine: »Da bi se kritizerstvo sprečilo, potrebno je zavesti u četama redovne časove kritike i samokritike (u svakoj četi, ili ako je četa velika, u delovima) . . . Takvim davanjem kritike i samokritike unapređuje se rad, uočavaju se greške i slabosti i istovremeno sprečavaju i odvajaju nezdravi elementi koji svojim stalnim i neumesnim kritikovanjem razbijaju moral u četi.«⁶⁸⁾

U istom pismu se raspravlja i o postupku prema štetnim elementima, pa se kaže: »Razorne tipove treba raskrinkavati na prvom mestu u četi i onda kada se predaju na isleđenje štabovima. Inače, štabovi se ne bi pojavili pred ljudima kao stvarna pomoć u borbi protiv neprijatelja i slabosti, već kao neka tajanstvena sila čiji rad ljudi ne mogu da shvate kao pravilan i kao istinsku pomoć.«⁶⁸⁾

Kritike posle izvršenih akcija imale su i moćan psihološki uticaj. Borci su kao i uvek doživljavali u boju često neočekivane obrte, bili su izloženi velikom uzbuđenju i po pravilu nisu imali sasvim jasne pretstave o toku borbe, o snazi neprijatelja i razlozima za uspeh ili neuspeh. Kritika posle akcije odjednom svodi sve to u realnost, ona odbacuje ono što je mašta iskonstruisala, šire osvetljava stvarnu situaciju u borbi i pokazuje šta je ko radio i kako je trebalo da radi. To otrežnjava ljude i čitavu borbenu dramu čini prirodnijom, jer su u njoj učestvovali obični ljudi, svakom poznati borci jedne jedinice.

Na takvom sastanku daju se priznanja junacima, savetuju i ukoravaju oni koji su se slabije držali, te se i kod njih pojavljuje pozitivna težnja da i oni budu dobri, po onoj poznatoj »kad može on, zašto ne mogu i ja«. Tako se stvara javno mnjenje kolektiva sa svojim određenim mo-

⁶⁷⁾ Zbornik — tom IV, knj. 7, str. 197.

⁶⁸⁾ Zbornik — tom VII, knj. 1, str. 123 i 124.

ralnim normativima, koje snažno utiče na ljude. Ovakvo javno mnjenje kod mnogih boraca presudno utiče da se dobro drže u borbi, jer mnogi kažu da ih je više strah od toga da ih kolektiv ne proglasi kukavicom, nego i od same borbe.

Ispoljavanje lične vrednosti kroz organe kolektiva

U jednom kolektivu koji živi i radi stvaraju se unutar njega mnogobrojne uže ili šire grupe ljudi koji su međusobno bliže povezani. Oni se povezuju oko najhrabrijih i najuglednijih boraca, oko onih koji najviše znaju ili su politički najsvesniji, ili oko onih koji uvek pokreću pesmu, organizuju priredbe ili su najbolji sportisti, ili ih veže to što su iz istog kraja i drugo. Na starešinama je da znaju usmeriti i razvijati kroz razne oblike aktivnosti ovakvo grupisanje u svojim kolektivima. Od njih se traži da nađu načina i omoguće ispoljavanje vrednosti ovakvih manjih unutrašnjih grupa u kolektivu.

To se obično postiže dobrom organizacijom rada i zanimanja, organizovanjem raznih sekcija kulturno-prosvetnog i zabavnog rada, pojedinih grupa političkih agitatora i ekipa za rad u jedinici i na terenu, organizovanjem razgovora u kome će iskusni borci naprimer, bombaši, diverzanti ili specijalisti za pojedini vid borbenih dejstava prenositi svoja iskustva na ostale. Svima njima se omogućuje da ispolje svoje vrednosti i svojim znanjem i veštinom budu od koristi drugima. To oplemenjuje ljude i učvršćuje jedinicu, jer svaki oseća da nešto vredi i da za uzvrat dobija priznanje i zahvalnost ostalih.⁶⁹⁾

⁶⁹⁾ General Slim je u svojim jedinicama koje je trebalo u moralnom pogledu ozdraviti za borbu s Japancima smatrao vrlo važnim i ove mere:

»Da bih ubedio ljude koji su se nalazili na najneupadljivijim i najnevažnijim mestima da i oni stvarno sačinjavaju deo Armije, ja i moji potčinjeni smo nastojali da obilazimo njihove jedinice kako bismo pokazali interesovanje koje im poklanjamo i kako mi i ostali deo Armije zavisimo od njih. U nekoj armiji i u bilo kojoj velikoj organizaciji ima veliki broj ljudi čije se postojanje pri-

Ako starešine ne vode računa o ovom procesu obrazovanja raznih grupa i jezgara u kolektivu i prepuste to stihijnom toku — tada se može dogoditi da se u kolektivu oforme i razne grupice sa negativnim motivima i delatnošću. Ne treba ni naglašavati koliko to štete može imati za jedinicu u borbi. Bilo je slučajeva i u našem ratu da su se takve grupice organizovale oko pojedinih neprijateljskih elemenata, oko raznih pljačkaša, pa sve do onih koji su na svakom koraku sabotirali borbu. Sve to može dovesti i do toga da i pozitivni ljudi nasednu ovim grupicama i da tako dođe i do rasula jedinice.

Zbog toga je pravilno da se i kod sastava jedinica ima u vidu ovaj momenat kako bi ljudi raznovrsnijih znanja i sposobnosti mogli svestrano da razviju život kolektiva, te da pod uticajem starešine i organizacije komuniste usmere i najintimnije odnose u njemu u pozitivnom pravcu.

O tome se vodilo računa već u prvim danima našeg rata. Tako se iz jednog uputstva za tečaj partizanskih komandira u Sloveniji od jula 1941 godine, može pročitati: »Zato kod sastava jedinica treba paziti da im jezgro bude iz redova industrijskog i seoskog proleterijata, jer je on u svojoj političkoj i ekonomskoj borbi prekaljen i zato otporniji, što u moralnom pogledu pogodno utiče na ostalo ljudstvo u jedinici... Od velikog je značaja da u jezgru odreda bude isprobanih narodnih boraca, svesnih i odanih stvari... Jedinice u kojima su ta jezgra bila krepka, uvek su bile aktivnije i bolje i vrlo su retko otkazivale u najkritičnijim trenucima.«⁷⁰) Dakle, ovde se ističe uloga socijalnog sastava u stvaranju čvrstih borbenih kolektiva. Ra-

mećuje tek kada stvari za koje su oni odgovorni ne idu kako treba. Ko misli na telefonistu do trenutka kada on ne može da vam da vezu, na oficira-šifrantu sve dok ne načini grešku u dešifrovanju, na kurire koji nose dokumenta iz nekog velikog komandnog mesta sve dok ne zalutaju, na kuvara sve dok ne napravi jelo koje se prosto ne može jesti, od svakodnevne govedine iz konzervi?» (gen. Slim — isto).

⁷⁰) Zbornik — tom VI, knjiga 1, str. 178.

zumljivo je da je vezano s tim bilo ljudi sa raznim zanimanjima i kvalifikacijama što je omogućavalo da se stranije razviju unutrašnje veze jednog kolektiva.

Drugarstvo

Drugarstvo je kategorija naročite vrednosti u životu svakog kolektiva. Ono se počinje stvarati najviše pravilnim odnosom starešina prema potčinjenima, kroz njegovu brigu za čoveka i bdenje nad životima ljudi. Pozitivni primeri hrabrosti starešina i njihove bliskosti sa ljudima deluju ogromnom snagom na sve njih. Oni tada cene svoga starešinu i mnogi poprimaju njegovo držanje i način opoštevanja. I kod nas je bilo četa čiji su borci voleli da kao i njihov starešina nose automat, drže nakrivo kapu ili zapevaju onu pesmu koju voli njihov komandir.

Drugarstvo u ratu nije zasnovano na lagodnim životnim uslovima, koji mogu samo površno da zbliže ljude, često i na sitnim uslugama jednoga drugome. Ono nije ni prijateljstvo iz kakvih rodbinskih ili susedskih veza. Drugarstvo u borbi je rezultat dublje i trajnije životne predanosti čoveka čoveku, poverenje u njega zbog međusobne zavisnosti i zaštite lične egzistencije. Ono počiva na odgovornosti čoveka prema čoveku u borbi i čoveka prema kolektivu kome pripada. Tu se stvara jedan nov odnos i zbog toga što, kako kaže Klauzevic: »mnoga sićušna igra strasti začuti u ovoj ozbiljnoj životnoj radnji« ... što se tu ljudi »odviknu i od licemerstva, jer ono pred smrću nema vrednosti, te tako izgrade u sebi onu vojničku jednostavnost karaktera, koja je uvek najbolje predstavljala ratništvo«⁷¹⁾

Kod nas je ono zasnovano i na jedinstvu revolucionarnog i političkog cilja, na nepostojanju među ljudima klasnih i nacionalnih nejednakosti. A u samoj borbi, u teškim situacijama ono svojom toplinom i snagom oplemenjava i ozaruje ljude do najvećeg zanosa. Ruski pisac Fadejev, posmatrajući drugarstvo u jedinicama u opkoljenom Le-

⁷¹⁾ Klauzevic — O ratu, str. 103 — Vojno delo, Beograd 1951.

njingradu, izrazio je to ovim rečima: »Nema na svetu ničega lepšeg od odnosa neustrašivih ljudi za vreme opasnosti, povezanih zajedničkim interesima na opštem poslu.«⁷²⁾

Kroz čitav rat i posle rata drug Tito je mnogo puta naglašavao važnost drugarstva i drugarskih odnosa za snagu i jedinstvo naše Armije. Po njegovim rečima, mora se uvek poštovati čovek i imati pravilan odnos prema njemu. »To je čovjek koji ima svoje dobre i slabe strane, koji ima svoj život, čovjek o čijem ličnom životu treba voditi računa«. On je od starešina tražio da budu bliski sa borcima i da posebno brinu da se razvija drugarstvo u jedinici. »Drugarski odnosi, prisno drugarstvo prema ljudima, čovječan postupak prema onima koje vaspitavate — to je zaloga monolitnosti jedne armije kao što je naša.«⁷³⁾

Kolektiv se jača kroz vojnu obuku, kroz intenzivan politički i kulturno-prosvetni rad, kroz razonodu i odmor jedinice. Njega učvršćuje stalno osvežavanje borbene tradicije naših naroda, naročito tradicije koju je jedna jedinica već izgradila u borbi. Ona stvara svoje junake, brižno neguje uspomenu na svoje uspešne borbe i stalno održava lanac tih uspomena. Zbog toga se i mora pokloniti najveća pažnja od strane starešina poštovanju i negovanju takvih tradicija.

Na kolektiv se treba osloniti i pri preduzimanju oštrih mera prema onima koji štete i razaraju jedinicu. Videli smo da ljudi u ratu računaju na pooštrena merila i kriterije kao i na prinudne mere u odnosu na greške ljudi. Oni su zato spremniji da sa razumevanjem podrže svaku takvu meru koja ide za tim da zaštiti ljude od razornog uticaja pojedinaca. Kod toga je jedino važno da starešine postignu uverenost svojih ljudi u opravdanost takvih mera i aktivnost celog kolektiva na osuđivanju onih koji razorno deluju.

Što je kolektiv bolje organizovan, što su u njemu ljudi inicijativniji u radu kroz razne organe kolektiva, što se starešine više na njega oslanjaju i pokazuju prema njemu poverenje — to će se brže izgrađivati unutrašnja čvrstina, jedinstvo i borbenost jedinice.

⁷²⁾ A. Fadejev — Lenjingrad u danima blokade, Beograd 1945.

⁷³⁾ Tito — citirano delo, str. 340 i 356.

Dobar kolektiv će kanalisati energiju ljudi u pravcu najkorisnijem za jedinicu. On će uvek odati punim srcem najviše priznanje onim pojedincima koji svojim delom doprinose opštem ugledu i vrednosti kolektiva. Takve jedinice doživljavaće i najviša priznanja svoga naroda i svojih komandanata, što će ih još više potsticati u radu i borbi.

VII

ULOGA ELITNIH JEDINICA

U vojskama svih vremena može se zapaziti naročita praksa stvaranja specijalno odabranih, elitnih jedinica sa određenom ulogom i zadacima. U staroj Grčkoj su postojale »svete čete«, u rimskoj legiji poseban red »trijara«, kod feudalnih vojski takođe specijalni odabrani delovi, kod Napoleona njegova garda i razne jedinice i »baterije smrti«. Ovo se održava sve do današnjeg dana u raznim oblicima i kod raznih armija. U Prvom i Drugom svetskom ratu gotovo sve armije su imale razne gardiske i kraljevske pukove, ili kao Nemci posebno odabrane SS jedinice, Talijani bataljone »crnih košulja«, Sovjeti gardiske i NKVD divizije.

Ove jedinice su se popunjavale obično mladim godištima i posebno probranim ljudstvom koje se odl'kovalo odanošću i političkom čvrstinom. Po pravilu se najviše polagalo na moralno-političke elemente u sastavu tih jedinica. U njih su birane najbolje starešine, a posebno se staralo i o njihovoj materijalno-tehničkoj snabdevenosti. Većinom su se razlikovale i po spoljnim znacima na uniformama i po posebnim nazivima.

U novije vreme se unutar svake armije obrazuju i specijalne rodovske i vidovske jedinice za izvršavanje posebnih zadataka, kao rendžeri, komandosi, poterni odredi, diverzantski odredi, jurišni i udarni bataljoni, a u vazduhoplovstvu, kao kod Japanaca, odeljenja i eskadrile pilota samoubica ili tzv. »kamikaze« — piloti.

Ovde je od interesa istaći onu ulogu koja se pridaje takvim jedinicama za održavanje borbenog morala u ar-

miji i kod stanovništva. U najviše slučajeva se zahteva da takve jedinice u najtežim i najkritičnijim situacijama brzo i odlučno intervenišu ili za postizanje presudnog uspeha, ili za sprečavanje opšteg kolebanja kod drugih jedinica. Na takav njihov moralni uticaj se najviše računa. Njihov primer se onda koristi za prenošenje na sve ostale jedinice i široko se popularizuje u narodu.

U Japanu je, naprimer stvoren kult o posebno odabranim ljudima koji se dobrovoljno javljaju da kao živa torpeda ili piloti-samoubice direktno napadaju neprijateljske brodove koje, uništavanjem sebe, stoprocentno uništavaju. Oko njih se stvara posebna legenda i ceremonijal prožet religioznim fanatizmom. Oni za života već postaju legendarni heroji sa najvećim počastima. U takvoj atmosferi, kako pišu kapetani Inoguči i Nakajama, piloti-samoubice išli su u Drugom svetskom ratu na zadatak zajedno sa svojim komandantom, uz pesmu i sa rečima »za spas cara ja neću mirno da umrem kod kuće«. Razume se da ovakvi slučajevi nisu karakterisali u celini japansku vojsku i njen borbeni duh, tim pre što su se »kamikaze« najviše pojavljivali u momentu opšte krize koja je zavladała u Japanu pred kraj rata, te su na određen način ispoljavali svojevrсно reagovanje u opštoj demoralizaciji i bezperspektivnosti. Po svemu sudeći, ovakvi slučajevi i u Japanu biće u buduće sve ređa i izuzetnija pojava. Međutim, činjenica je da su se podvizi »kamikaza« obilato koristili u Japanu za podizanje i održavanje borbenog duha.

Zadržali smo se na primeru »kamikaze« i zbog nje-gove izuzetne pojave, ali i zbog toga da istaknemo koliko se u svim armijama teži imati elitne jedinice koje će po svom efektu dejstva i po svom heroizmu služiti za ugled celoj armiji i narodu.

U toku Narodnooslobodilačkog rata Vrhovni štab i Centralni komitet KPJ nastojali su da se svaka jedinica izgradi i prekali i da deluje kao i one najboljeg sastava. Međutim, posle prvih iskustava u masovnom ustanku i kroz dejstvo još neučvršćenih partizanskih bataljona i odreda — došlo je do poznate odluke o stvaranju Prve proleterske brigade 22 decembra 1941 godine, a kasnije i drugih proleterskih brigada u prvoj polovini 1942 godine.

Iz Statuta proleterskih brigada se može videti kako se gledalo na ulogu ovih elitnih jedinica. »Proleterske brigade jesu jemstvo za uspešnu borbu protiv nacionalnog porobljavanja i ekonomskog ugnjetavanja. Otuda je služba u ovim brigadama najveća čast za svakog pojedinog borca«. Za njih se na drugom mestu kaže da one »čine jezgro buduće armije«. ⁷⁴⁾

Poznato je kakvu je odlučujuću ulogu odigrala, naprimer, Prva proleterska brigada u istočnoj Bosni. Ona je svojom intervencijom zaustavila proces kolebanja i osipanja tamošnjih partizanskih odreda usled četničkog uticaja. Zato je drug Tito dosledno išao za tim da i u drugim krajevima obrazuje ovakve odabrane jedinice koje bi bile primer čvrstine i borbenosti.

U vezi sa nepovoljnom situacijom u Crnoj Gori u proleće 1942 godine drug Tito piše: »Ja namjeravam sada stvoriti od crnogorskih udarnih bataljona koji su se povukli jednu ili dve udarne proleterske brigade koje će biti jezgro crnogorskih partizana« ⁷⁵⁾ Takođe je poznato kakvu su ogromnu ulogu odigrale proleterske brigade u čuvenom pohodu od Neretve do Une, stvarajući veliku oslobođenu teritoriju. One su time učinile takoreći prelom u razvoju Narodnooslobodilačkog rata, dale novu snagu i polet ustanka u centralnom delu državne teritorije i u svim krajevima Jugoslavije.

Potrebno je naglasiti da se nije ostalo samo na obrazovanju udarnih i proleterskih brigada. Iskustvo iz kriza koje su doživljavane u pojedinim krajevima zemlje na prelazu iz prve u drugu godinu rata, upućivalo je na obrazovanje unutar partizanskih odreda posebnih i probраниh jedinica kao što su to kod nas bile proleterske, udarne i omladinske čete i bataljoni. Tako je kriza na teritoriji Crne Gore uverila pojedine rukovodioce da izlaz treba tražiti baš u formiranju posebnih i čvršćih jedinica. U tom pogledu su karakteristični zahtevi Baja Sekulića upućeni 9 marta 1942 godine Glavnom štabu Crne Gore: »Nekoliko puta sam podvlačio Glavnom štabu da će jedino ovaj zaista

⁷⁴⁾ Zbornik — tom II, knj. 1, str. 134 i 137.

⁷⁵⁾ Tito — citirano delo.

težak problem moći da riješi jedan solidan udarni odred u koji bi ulazili probrani borci, koji su bili u stanju da se bore pod najtežim uslovima«⁷⁶⁾

Za obrazovanje ovakvih jedinica Vrhovni štab je dao direktivu glavnim štabovima u svim krajevima. U naređenju od aprila 1942 godine zahteva se formiranje »brzo-pokretnih udarnih bataljona jačine do 200 boraca, koji će se pridržavati partizanske taktike ratovanja«. Posle toga je došlo i u drugim krajevima zemlje do formiranja ovakvih udarnih jedinica koje su odigrale veliku ulogu u učvršćenju pokreta i prebrođavanju krize.

I u kasnijem razvoju armije vodilo se računa da se i unutar divizija i korpusa NOV imaju i proleterске i udarne brigade i divizije, kojima su poveravani najteži i najzamašniji zadaci.

Borci po pravilu vole da budu pripadnici elitnih jedinica. To podgreva njihovu želju za isticanjem, njihovu čast i dostojanstvo i njihov ponos na ugled i priznanja koju takve jedinice imaju kod ostalih jedinica i naroda. Kako smo videli, ljudi su spremni da dobrovoljno idu i na najteže zadatke i tada ulažu sve svoje snage da ih izvrše bez obzira na prepreke. I na ovome se može graditi mnogo na podizanju unutrašnjeg duha i čvrstine u takvim jedinicama.

Koliko se može videti i danas se u svim armijama posebna briga vodi o izgrađivanju specijalnih i elitnih jedinica, i pored svih reorganizacija i promena koje se u svim armijama vrše u vezi sa atomskim oružjem. Ratno iskustvo pokazalo velike koristi za svaku armiju od postojanja ovakvih jedinica, to se toga danas malo ko odriče.

⁷⁶⁾ Zbornik — tom III, knj. 2, str. 359.

TREĆA GLAVA

PROBLEMI ODRŽAVANJA BORBENOG MORALA

— Negativni uticaji —

I

STRAH I PANIKA U BORBI

S obzirom da je rat koncentracija svih mogućih sredstava za međusobno fizičko uništavanje — sasvim je razumljivo što kod ljudi postoji strah od rata uopšte i od konkretne borbene akcije u kojoj izlažu svoj život. Zbog toga suzbijanje straha u borbi predstavlja predmet stalnih nastojanja svih faktora u vojsci. Strah dovodi do slabljenja aktivnosti ljudi i do njihovih nekontrolisanih i štetnih postupaka, pa sve do bekstva iz borbe. Zato njegovo savladivanje predstavlja krupan problem u razvijanju hrabrosti, u ratu.

Individualni strah je vrsta osećanja (afekta) jakog intenziteta nastalog usled pretstava o životnoj opasnosti i reakcijom nagona samoodržanja. Fizički simptomi se obično ispoljavaju u ubrzanom radu srca, naglom disanju, bledilu, drhtanju i znojenju. U borbi se ovaj afekat može razviti do takvog stepena da velika uzbuđenost obuzme celog čoveka, da se proširi i zauzme njegovu svest i da dovede do neodgovornih postupaka.

Međutim, potrebno je naglasiti da svaki čovek ispoljava strah, mada neko u većoj a neko u manjoj meri. Može se reći da je mali broj onih koji ga imaju u neznatnom obliku, kao i onih koji bi bili »rođene kukavice«.

Ljudi se ne rađaju hrabri ili strašljivi za sve okolnosti koje ih čekaju u životu. Određena životna iskustva, sredina u kojoj živi i individualna konstitucija tek kasnije oblikuje hrabrog ili strašljivog čoveka, ali opet ne za sve prilike. Danas je gotovo u svim vojskama usvojen stav o strahu i hrabrosti, koji bi se mogao izraziti time — da je jedina razlika između kukavice i hrabrog čoveka u tome, što je hrabar čovek u stanju da savlada strah, a kukavica to nije.

Kolektivni strah ili panika pretstavlja mnogo opasniji fenomen od individualnog straha. Po snazi i kvalitetu on je nova afektivna sila, koja kao i sva druga kolektivna osećanja ima naročita svojstva. *Panika* se ispoljava kao nagli, masovni strah, izazvan stvarnom ili tobožnjom opasnošću po jedinicu. Ona obuzima ljude lakše i brže nego individualni strah, jer se zasniva na podložnosti ljudi u grupi »duševnoj zarazi« odnosno sugestiji. Usled naglog izbijanja panike potiskuje se razumno u ljudima, oni automatski oponašaju panične postupke najstrašljivijih pojedinaca i to bez proveravanja. Ovakvi afekti se gotovo lančanom reakcijom šire i pojačavaju. Ljudi gube kontrolu nad sobom i prepuštaju se svojim nagonima. To kida moralne veze među ljudima, disciplinu i njihovu odgovornost za svoje postupke. Jedinica tada dolazi u situaciju da se ponaša kao gomila i u njoj počinje rasulo i bekstvo sa bojišta.

Panika obično izbija tako što nekoliko najstrašljivijih u velikoj nervnoj napetosti, zbog opasnosti ili uobrazilje — počnu da viču kako su opkoljeni, ili da vide neprijatelja, počinju bacati delove opreme i neginju u bekstvo.

Za vojne starešine je važno da znaju da svaki oblik ispoljavanja straha kod ljudi nije opasan za jedinicu, kao i to da u svemu ne treba gledati pojavu panike. No oni moraju biti pripremni da poznaju i prate ove fenomene i da znaju preduzimati odgovarajuće mere da se oni spreče.

Dr Brousseau dao je u svojoj studiji⁷⁷⁾ obradu raznih oblika straha u borbi, koju su mnogi usvojili. Kao prvi pojavni oblik on ističe — *strepnju, bojazan* (crainte). To je

⁷⁷⁾ Dr Albert Brousseau — Essai sur la peur aux armées 1914—1918 — Paris 1920.

stanje u kome se tek rađa strah i gde još nije preovladala misao o opasnosti. Starešina koji to opazi nema razloga da se uznemiri, ali mora preduzimati pozitivne mere da se ljudi ohrabre.

Drugi oblik je stvarni strah, strahovanje (*frayeur*). Ovdje osećanje straha već izaziva jače reakcije kod ljudi, koje oni ispoljavaju u vidu bledila, uzbuđenih glasova i povika, raznih pokreta rukama, češćim potrebama za vršenje nužde i slično. Ovo je stanje u kome se pojedinci nisu uspjeli sasvim savladati i delovati da ne dođe do motornih reakcija u organizmu, izazvanih strahom. Ali oni su još u stanju da svojom razumnom delatnošću kontrolišu svoje postupke.

Treći pojavni oblik straha je najteži, to je — užas (*terreur*). Usled ogromne emocionalne napetosti, sasvim se potiskuje dejstvo svesti i parališe sloboda volje i akcije. Ljudi gube veru da se takvoj opasnosti mogu odupreti na drugi način sem bekstvom. U naročito teškim slučajevima stvarne i očigledne životne opasnosti, naprimer, kod sprovođenja na izvršenje smrtne kazne — užas može da dovede i do potpune paralizovanosti ličnosti, do obamrlosti i nesposobnosti da se bilo šta učini. Kod nekih tada dođe i do potpunog podređivanja svoje volje neprijatelju, do tzv. identifikacije sa neprijateljem, odnosno sa onim koji je u takvoj situaciji apsolutni gospodar čoveka.

Tako se mogu objasniti oni slučajevi apatičnog kretanja čitavih grupa ljudi kad su ih okupatorski vojnici vodili na streljanje, a da niko nije pokušao ništa da učini.⁷⁸⁾ Ali to se može pojaviti i u izuzetno teškoj situaciji u borbi. Starešine tada moraju svim merama obezbediti da već u samom početku ne dozvole širenje ovog straha u najvećem stepenu. Po pravilu se to postiže takvim merama i postupcima, koji će izazvati još veća osećanja i odvući pažnju

⁷⁸⁾ Važno je pri tome imati u vidu da i najjači stepen straha ne prouzrokuje smrt. Dr Brousseau tvrdi da ne pozna ni jedan takav slučaj za četiri godine I svetskog rata na Zapadu. Takva su i naša iskustva. Zbog toga je vrlo neuverljiva tvrdnja Dr Merlo-a, o slučajevima smrti od straha u engleskim skloništima za vreme nemačkog bombardovanja u prošlom ratu.

ljudi od takvog straha, o čemu ćemo kasnije opširnije govoriti.

Simptomi užasa karakteristični su za fenomen panike i to kada ona zavlada celom jedinicom. Međutim, važno je znati da svaka pojava strahovanja u jedinici još nije panika. Panika nije ni onda kad se pojave znaci uzrujanosti i nervoze kod ljudi, kad se saginju ili zalegnu u borbi ili nesređeno otvaraju vatru. To mogu biti popratne pojave i kod jedinica koje će se kasnije odlično držati u borbi. Ali pošto to mogu biti i počeci u razvijanju stvarne panike, starešine i na to moraju reagovati. Prava panika je onda kada je nastalo rasulo jedinice, kad ljudi bezrazložno počnu bežati i kad starešine izgube moć da na redovan način komanduju i utiču na ljude.

Istoriski primeri

Za ilustraciju prave panike iznećemo primer koji je opisao u svojoj knjizi Pfülf o panici u 10 austriskom korpusu kod Griv'čićeve brigade.⁷⁹⁾

28 juna 1866 godine ova brigada se tri sata uspešno borila protiv Prusa kod Rudersdorfa. U tu borbu ušla je posle osetnih gubitaka u ranijim borbama, slabe ishrane, povlačenja i zamora. U jednom momentu neprijatelj je pripucao na desno krilo jednog puka i to iz pravca gde se pretpostavljalo da su vlastite snage. U opisu se dalje navodi: »Munjevito se rodila misao — otsećeni smo i odjednom se do tada hrabra jedinica skrhalo, ne od neprijateljskog dejstva koje se jedva osećalo, već od trenutnog afekta. Potpuno van sebe odeljenja su u bekstvu pucala jedno na drugo. Brzo kao greh strah se preneo i na levo krilo... U tom momentu poginuo je komandant brigade; pred neobuzdanim delovanjem nagona samoodržanja i podražavanja, nestale su poslednje sponе vojničke discipline, osećanja dužnosti i časti, rasuđivanja i zdravog razuma. Uzalud su oficiri pokušavali da spreče povlačenje. Naređenja, molbe, konačno pretnje i upotreba oružja — sve je bilo

⁷⁹⁾ Emil Pfülf — Die Panik im Kriege — München 1908.

uzalud. U opštem bežanju koje je nastalo i poslednje jedinice koje su se još kako-tako držale, raspale su se u zbrkane, uskomešane gomile bez vođa, u njima je svako sledio samo vlastite instinkte. Rasparčane, većinom su postale žrtva neprijatelja koji ih je nezadrživo gonio«. Dalje se iznosi da je ova brigada u takvoj panici izgubila 65% svoga sastava.

Strahovite posledice imala je poznata panika talijanske vojske u bici kod Adué u Abisiniiji, 1 marta 1896 godine. Bekstvo sa levog krila pred Abisincima, prenelo se na sve jedinice koje su bežale »prosto ošamućene od užasa pred strahovitom masom poludivljeg neprijatelja«, naoružanog većinom kopljima. Talijanski korpus od 15.000 ljudi doživeo je potpuni slom, a samo 3.500 ljudi se uspelo izvući i spasti od zarobljavanja.

Mnogo se piše i o velikoj panici kod Bull-Run-a (mesto južno od Vašingtona), za vreme rata Severa i Juga. 21 jula 1861 godine zbog neuspeha jedne slabe brigade na desnom krilu nastalo je strahovito bekstvo koje se prenelo na celu Severnu vojsku. Ona se počela povlačiti i rasipati mada je niko nije gonio.

Meerlo opisuje paniku nemačkih trupa u Holandiji 5 septembra 1944 godine. Savezničke snage su u to vreme čistile belgiski obalni pojas i vodile borbe za Brisel i Anvers, a neke njihove prethodnice prelazile su i holandsku granicu. Kod nemačkih jedinica i kod stanovništva počele su se širiti glasine da su dva grada, Dortrecht i Rotterdam već oslobođena, te su ljudi počeli isticati nacionalne zastave, a nemačke trupe su se dale u bekstvo i povlačenje prema nemačkoj granici. Kasnije su Nemci sredili svoje jedinice i primenili strahovite represalije prema stanovništvu.

U raznim člancima objavljenim posle rata može se naći podataka o pojavama panike i kod nemačkih jedinica na Istočnom frontu. Tako u jednom piše: »Ni jedan veteran Istočnog fronta neće zaboraviti potresni efekat hiljada glasova »ura« sovjetskih pukova«. Ovaj nemački pisac predlaže vežbe navikavanja na takve povike da bi se jedinica oslobodila od šokova te vrste. U sovjetskoj literaturi nema opisa slučajeva panika iz Drugog svetskog rata, mada

se u novije vreme i kod njih počinje više da analizira ovaj fenomen.

Može se reći da nema armije imune od panike i da nema čak i iskusnih jedinica koje to nisu ponekad doživele kroz borbu. Po podacima francuskog pukovnika Vauvillas-a u francuskoj vojsci je bilo 300 pojava panike kroz 24 godine, od 1792—1815. Samo u Francusko-pruskom ratu 1870/71 godine bilo je za šest meseci deset većih panika. Kod francuskih jedinica su ove pojave zahvatile dva korpusa, pet divizija i tri niže taktičke jedinice, a kod Nemaca dve brigade, devet četa i bataljona. Tako je i kod drugih vojski, istina negde manje a negde više, samo što se u nekim armijama izbegava o tome javno da piše.

Otuda su pogrešne one teorije koje pokušavaju da traže uzroke panikama i u tobožnje raznim osobinama, a ne obrađuju naučno one okolnosti i uzroke koji izazivaju paniku u borbi.

U srpskoj vojsci je poznat slučaj panike kod Timočke divizije I poziva na Čevrntiji, prilikom forsiranja reke Save 6 septembra 1914 godine. To je najveća panika u istoriji srpske vojske.

Iz prikaza rezervnog pukovnika Milete Zdravkovića koji je bio komandant bataljona u toj diviziji⁸⁰⁾ mogu se sagledati uzroci, tok i posledice ove panike. Divizija je inače imala slabiji moral zbog neučestvovanja u većim borbama. Ona nije svestrano pripremljena za forsiranje reke, a kod ljudstva je postojala bojazan od vode i borbe u sremskoj ravnici. Pokreti ka reci i sve radnje oko pravljenja mosta i prelaženja bile su užurbane i dosta neorganizovane. 13 i 15 puk ove divizije, u jačini pet i po bataljona, prešli su reku Savu i pristupili uspešnom gonjenju neprijateljskih delova sve do s. Jarak i s. Šašinci, a da nisu pristupili utvrđivanju mostobrana. Sopstvena artiljerija nije postavila osmatračnice i veze te je ponekad tukla i po svojim trupama. Jedinice su se uspešno borile sve do posle podne, kada je počelo ponestajati municije i kada su naišle na jači otpor 94 puka i drugih jedinica 29 austrougarske divizije. Važno je napomenuti da ranjenici nisu bili odmah

⁸⁰⁾ Ratnik — novembar 1934, Beograd.

evakuisani preko Save, da su veze između jedinica bile vrlo slabe usled rasturenosti po visokim kukuruzima i slabog uticaja komandovanja.

Panici je u takvoj situaciji bio povod kada je jedna baterija oko 17.00 poslala kare za municiju prema reci, a ovi su to činili u trku, dižući veliku prašinu i jureći ka mostu. Prvi bataljon 15 puka otvorio je vatru na ove kare, te je ovo uzbunilo ranjenike koji su u panici jurnuli na most i počeli na njemu da se guše, a po neki i da padaju u vodu. Usled toga nije mogao da pređe most ni bataljon koji je upućen kao pojačanje jedinicama u Sremu. Da bi smirio duhove, komandant divizije pukovnik Kondić naredio je diviziskoj glazbi da počne da svira, ali ni to nije pomoglo. Najveća panika se razvila oko 20.00, kada su sve jedinice počele da srljaju na most, pod pritiskom neprijatelja. Nešto kasnije došlo je i do najteže katastrofe, koju Zdravković opisuje ovim rečima:

»Između 22 i 23 časa ove noći neprijatelj je sručio jedan jak rafal puščane vatre »dum-dum« zrnima na naše zgomilane trupe prema mostu, a posle je izvršio juriš u kome je uzela učešća i konjica. Jaka mesečina, čistina na kojoj se ovo porobljavanje odigralo i daljina ne veća od 500 metara od desne obale reke, omogućili su mome bataljonu da čuje a dosta i vidi kako je neprijatelj izvršio zarobljavanje. Čim su naši vojnici predali oružje, neprijatelj ih je počeo najsvirepije i najgroznije ubijati bajonetom, tako da su tužni uzvici, zapomaganje, kuknjave i vapaji jadnih vojnika proizveli neizmerno uzbuđenje na desnoj obali, ali im se nije moglo pomoći... U toku 7 septembra tvrdilo se i prepričavalo da je noću 6/7 septembra zarobljeno iz glavne kolone Timočke divizije oko 3.600 ljudi, a poginulo i udavilo se oko 2.000 vojnika«.

U izveštaju Generalštaba se o ovome navodi: »Sa neprijateljske strane otvori se ubistvena paljba. Pod navalom mase, koja obezumljena navali na most, poluge popustiše. Vojnici počеше da padaju u Savu, jedni se udaviše, dok drugi plivahu hvatajući se za ostale delove mosta i hvatahu se za pontone koje neprijatelj žestoko obasipaše vatrom. Svi pokušaji oficira — starešina da zadrže ovu izbezumljenu navalu na most behu uzaludni. O nekom odupiranju

neprijatelju, sada više nije bilo ni govora. Ova panika dovela je do potpune katastrofe. Svi koji se htedoše plivanjem spasiti podaviše se, ostali padoše neprijatelju u ruke«.

Kad smo već kod ovog slučaja — zanimljivo je izneti primer kako je Napoleonov maršal Masena sprečio 5 septembra 1809 god'ne slično gomilanje paničara koji su u velikim masama jurili ka mostu kod Roslaha. Jedinice koje su prešle reku odjednom su podlegle paničnim glasinama da ih neprijatelj okružuje i pojurile k mostu. Pošto ni oštre intervencije oficira nisu pomogle, Masena je naredio da se otvori vatra iz karteča po sopstvenim trupama — paničarima. Ovo mnogo jače uzbuđenje i stvarno, veća opasnost od one od koje su bežali, uticalo je na zaustavljanje paničnog bekstva. Starešinama je uspelo da čvrsto uzmu jedinice u ruke. Slično je postupio i drugi Napoleonov maršal Gouvion St. Cyr, naređujući jednoj bateriji da gađa konjičku brigadu Corbineau, koja je bežala u panici ispred Rusa avgusta 1812 godine.

Pojave u NOR-u

Nešto duže smo se zadržali na opisu ovih slučajeva panike, jer oni najbolje pokazuju njene razmere i teške posledice. Ovo smo učinili i zbog toga što u našem Narodnooslobodilačkom ratu nismo imali panika takvih razmera. Pored svih poznatih okolnosti i pozitivnih faktora koji su činili dobar moral naših jedinica — značajno je istaći da su partizanske jedinice po prirodi svoga dejstva manje podložne panici. Ovo je još Klauzevic vanredno zapazio, naglašavajući da kod takvih jedinica ne izaziva veće krize povlačenje pred neprijateljem i napuštanje položaja, jer su one na to naviknute po prirodi partizanskog ratovanja.

Međutim, istoriski je tačnije reći da je i u našem ratu bilo pojave panike kod naših jedinica, ali da one po pravilu nisu imale veći obim, i da su obično bile uspešno sprečavane. Pri ovome je važno naglasiti da je u praksi našeg rata bio gotovo običaj da se i najmanja pojava kolebanja i brzog povlačenja nazivala panikom i da se od strane starešina na to vrlo oštro reagovalo.

Nešto veće razmere imale su pojave panike u krizi koja je krajem 1941 i početkom 1942 godine nastala u pojedinim krajevima, posle masovnog ustanka i jake protivofanzive neprijatelja. Tako se u izveštaju Komiteta za srez Cetinjski od jula 1941 godine piše o pojavama panike koja je nastala kod još neučvršćenih jedinica i usled neprijateljskog nastupanja i bombardovanja iz vazduha: »Iz tih razloga i pod uticajem bombardovanja borbeni moral kod ljudi je popustio. Kod takvog stanja odreda došao je kurir sa izveštajima da ide pješke od Podgorice velika kolona talijanske vojske i da postoji naređenje da se ova kolona ne napada. Ova se vijest brzo prenosila od odreda do odreda, s desne strane puta Rvaši — Rijeka — Cetinje. Kako je gde stizala, odredi su se povlačili sa položaja i razbijali se. Sva naša nastojanja da zadržimo na položajima i u borbi odrede na liniji Dobrnaska Ploča — Cetinje — Košanice na sektoru gde smo se mi nalazili, nijesu uspjeli.«⁸¹⁾

Iz saopštenja Glavnog štaba NOP za Crnu Goru i Boku od 21 decembra 1941 godine o borbi kod Pljevalja može se pročitati i ovo: »Juriši na utvrđenja i prodor u grad stali su nas vrlo malo žrtava. Ali, panika i povlačenje od grada tj. »spasavanje života«, stalo nas je nekoliko stotina života. Vojska se povlačila danju, zemljištem koje je neprijatelj zasipao strahovitim ognjem... I tako se još jednom pokazalo da se pri smelijim i proračunatim napadima gine mnogo manje nego pri bezglavim i samovoljnim »spasavanjem bjekstvom.«⁸²⁾

U komesarskom izveštaju Primorsko-goranskog odreda od 20 decembra 1941 godine opisuje se početak juriša 1 bataljona na talijansku posadu u s. Brezama: »Kad je pala komanda »naprijed« nastalo je u izvjesnom djelu novih boraca kolebanje koje se pretvorilo u panično otstupanje, iako za to nije bilo nikakvog razloga, iako je pobjeda ustvari bila već u našim rukama.«⁸³⁾

Član CK KPJ Makedonije izveštava 4 jula 1943 godine: »Držanje boraca u borbi (naročito kod većeg dela

⁸¹⁾ Zbornik — tom III, knj. 1, str. 28 i 2.

⁸²⁾ Isto, str. 345.

⁸³⁾ Zbornik — tom V, knj. 2, str. 226.

njih) vrlo je slabo, naročito pri povlačenju. Kad dođe do povlačenja, to ne liči na povlačenje, nego apsolutno na bežanje. Kada se nastupa, ipak su dobri, trče napred, ali se često trči i ludo«. ⁸⁴⁾ U drugom izveštaju od 15 decembra 1943 se kaže: »U borbi danju svi borci su se držali dobro... U noćnom napadu mnogi borci su se ustezali da odu na borbenu liniju. Uzroci: umor, nenaviknutost na noćnu borbu i nedostatak municije, a kod nekoliko njih i strah«. ⁸⁵⁾

Komesar Prve udarne krajiške brigade piše 5 juna 1943 godine o dve čete 2 bataljona koje su se dale u bekstvo: »Ove dvije čete bile su strahovito demoralisane i nikako im se ne može izbiti iz glave da mi nismo opkoljeni. Žrtve su na njih negativno i ubitačno djelovale... Pridolaženje novih ranjenika još više ih je poljuljalo i više se nisu mogle zaustaviti«. ⁸⁶⁾

Treći bataljon PO Banije doživeo je početke panike jula 1942 godine posle uspešno izvršene akcije na jedno neprijateljsko uporište na pruzi Sunja — Kostajnica, i to usled neznatnog povoda. Bataljon se odmarao u voćnjacima sela Mečenčani — Borojevići, na obroncima Samarice. U dno sela postavljeno je neposredno osiguranje sa stražom u kojoj se nalazio i jedan omladinac koji je tek stupio u jedinicu. Odjednom je sa pravca neprijateljskog uporišta naišla grupa konjanika u pravcu bataljona. Omladinac-stražar nije ni proveravao koje ta grupa, nego je odmah pucnjem i povicima alarmirao da nailazi neprijatelj. Ovaj povik se brzo preneo kroz jedinicu koja se uzbunila i počela da juri ka šumi ostavljajući delove opreme. Ubrzo se uspostavilo da to nije neprijatelj nego grupa naoružanih seljaka koja je takođe bila u akciji. Energičnim naređenjem i ličnim primerom komande bataljona sredilo se ubrzo stanje.

U čvršćim jedinicama, brigadama i divizijama bilo je takođe pojedinih slučajeva panike i za vreme većih neprijateljskih ofanziva, a i na Sremskom frontu. No, one se nisu u celini gledano uspele razviti do tog stepena da se

⁸⁴⁾ Zbornik — tom VII, knj. 2, str. 286.

⁸⁵⁾ Zbornik — tom VII, knj. 2, str. 290.

⁸⁶⁾ Zbornik — tom IV, knj. 5, str. 255.

ne bi mogle sprečiti njihove štetne posledice i obuzdati paničari.

Opisaćemo slučaj 21 udarne divizije na Sremskom frontu koji je poučan ne toliko zbog tipične panike, koja je ustvari uspela da zahvati samo jednu njenu brigadu i da bude na kraju sprečena, već zbog raznih drugih uslova i okolnosti koji mogu da dovedu do slabljenja borbenog morala i rastrojstva.⁸⁷⁾

21 udarna divizija posela je deo odbranbenog fronta na levom krilu I armije. Početkom januara i krajem februara 1945 god. divizija je preuzela i deo fronta 5 divizije od r. Bosut do r. Spačva i r. Sava u širini oko 24 km. Na tim položajima, a i ranije, divizija se popunjavala novim, neobučanim borbicima, prenaoružavala se novim oružjem i istovremeno vršila utvrđivanje odbranbenih položaja.

Nemci su pred frontom divizije pokazivali slabiju aktivnost, a duži boravak u rovovima i očekivanje smene delovali su na popuštanje budnosti i borbene aktivnosti kod ljudstva divizije. Stariji borci i komandni kadar oporavljali su se od iscrpenosti i zamora u ranijim borbama. Gotovo svaka jedinica divizije dobila je velik broj novih boraca koji do tada nisu prošli vojnu obuku, niti su dobro poznavali dobijeno oružje, ni učestvovali u borbi. U štabovima i komandama, usled slabije obaveštajne službe, vladalo je uverenje da »neprijatelj nema ofanzivnih namjera, već da je njegova glavna namjera da se izvlači« kako se to vidi iz izjave komandanta divizije.

Međutim 3 januara 1945 godine neprijatelj je, koristeći zamrznuti teren kroz bosutske šume, posle artiljerijske pripreme, izvršio snažan napad na položaje divizije. Kako se vidi iz bojne relacije Prve armije za period od 17—25 januara 1945 god. neprijatelj je »uspeo preko lijevog krila divizije prodrijeti jačim snagama pješadije i tenkova, te se tako zabaciti iza leđa i napasti sa leđa jedinice divizije, kao i neboračke dijelove, koji su se nalazili u rejonu sela Novo selo, Kompletinci i Nijemci«.

Dalje se navodi da je ovakav iznenadan prodor neprijatelja potpuno uspeo »tako da je za vrlo kratko vrijeme

⁸⁷⁾ Arhiv Vojnoistoriskog instituta JNA.

nanio osjetne gubitke, istu (diviziju) dezorganizovao, koja se zatim u neredu povlačila preko r. Bosuta«. U zaključku o ovome se kaže: »21 udarna divizija je pretrpjela u ovoj borbi dosta teške gubitke, jedinice su se raštrkale i u neredu povlačile, više-manje izgubljena je jedinstvena komanda nad ovom divizijom«.

Kako se vidi iz borbenih izveštaja jedinica — mada je ovaj prodor u bok i pozadinu divizije izazvao pometnju, doveo do povlačenja u neredu pojedinih četa i bataljona i mestimično do panike — ipak su komandiri četa, komandanti bataljona i brigada uspeli da drže jedinice u rukama i da se probiju iz nastalog okruženja. O tome se piše: »Držanje boraca do blokiranja od strane tenkova (neprijateljskih) bilo je na zavidnoj meri, a po blokiranju izvesne jedinice su se zbunile, povlačile su se neorganizovano dok je kod izvesnih moral i dalje ostao na visini. Vojnici su jurišali na tenkove na pravcu proboja, izvesne uništili i sebi otvorili put za izvlačenje«.

U ocenama komande 21 divizije navode se, pored ostalog, i ovi uzroci neuspeha: »potpuna neobaveštenost o neprijateljskim snagama i pripremama«, »kratko vreme koje su borci proveli u jedinicama, a velikom broju boraca ovo je bila prva borba«, »vršenje preoružanja jedinica na položaju i nemogućnost da se jedinice upoznaju sa oruđima«; »zamor i iscrpljenost boraca usled dugog držanja položaja, te zbog toga oslabljena udarna sposobnost«. Dalje se u izjavama navode i drugi uzroci, kao: širok front, nedovoljne rezerve, slaba obaveštajna služba, očekivanje smene, pogrešna procena o namerama neprijatelja, slaba obučenost na novom oružju i drugi.

Ovde smo citirali one uzroke i okolnosti koje su neposrednije uticale na borbeni moral ljudi i njihovo držanje u ovom kritičnom momentu. Tu se ne može mimoći ni nenaviknutost ljudi na frontalne borbe, na borbe protiv većih snaga neprijateljskih tenkova i na borbe u sremskoj ravnici, što je važno u to vreme i za druge jedinice. Ovo se teže odrazilo na 21 diviziju čije su jedinice bile mlade i neiskusne u vođenju uporne odbrane.

Dakle, tu se vidi čitav jedan splet niza uzroka koji su imali za posledicu i pojave panike i teške gubitke u ljud-

stvu i materijalu. Iz ovog slučaja može se videti i šta je sve trebalo činiti i šta nije trebalo raditi — pa da se unapred jedinica osigura od ovakvih posledica. Primer je u svakom slučaju poučan i za sagledavanje uzroka pojavama panike uopšte i za sagledavanje njenih posledica.

Potrebno je istaći da su ovakvi slučajevi sa težim posledicama bili retki u našim jedinicama u prošlom ratu — s obzirom na njihovo čvrsto moralno-političko stanje i ulogu i sposobnost naših starešina. Zbog toga ni kod slučaja 21 divizije nije toliko reč o tipičnoj panici koliko o raznim taktičkim, materijalnim i moralno-političkim momentima koji su delovali da se sve ovo odrazi na neuspeh jedinice, ali i da se na kraju spreči njeno potpuno rastrojstvo.

21 udarna divizija se ubrzo posle toga sredila, da bi već 17 januara učestvovala u sprečavanju neprijateljske ofanzive na Sremskom frontu i u izvršenju snažnih napada i protivnapada kojima je zaustavljen neprijatelj i odbačen na polazne položaje na nekim sektorima fronta. U kasnijim borbama ona se odlikovala čvrstinom i borbenom sposobnošću.

Uzroci panika

Mnogobrojni su uzroci panika. Oni se kreću od onih najopštijih koji leže u odnosu ljudi prema ratu, pa do vrlo konkretnih koje izazivaju razni događaji u borbi. Razne negativne okolnosti opšteg karaktera služe kao potencijalan izvor za paniku. Ako je jedna armija krenula nepripremljena u nepravedan rat, ako je doživela teške poraze i gubitke, ako je izložena stalnom povlačenju i pasivnoj odbrani, velikim naporima i oskudici — tada će često i vrlo sitni povodi dovesti do panika većih razmera. Panike će se češće dešavati i kod jedinica koje nisu stalno obavestene o realnoj situaciji i čije unutrašnje stanje ne daje sliku moralno-političke čvrstine.

Ratna iskustva pokazuju da je pozadina bliža i dalja frontu sklonija panici nego jedinice u direktnom dodiru s neprijateljem. Razlozi se nalaze u činjenici da je ljudstvo tamo manje obavesteno o stvarnim događajima, što

se u pozadinu evakuišu ranjenici i mrtvi i što iz takvih nejasnih pretstava dolazi do preuveličavanja i raznih glasina o borbi na frontu. Zato se i kaže da »panika iz pozadine dolazi«. Ovo je osobito tačno ako se radi o nedovoljno organizovanoj pozadini bez intenzivnog političkog rada i obaveštavanja i energične borbe protiv panikera i prenosilaca alarmantnih glasina.⁸⁸⁾

Po navodima nekih vojnih pisaca i psihologa izlazi da su konjičke i artiljerijske jedinice, kao i razne tehničko-slabdevačke i sanitetske, nešto više podložne panici od jedinica u prvoj borbenoj liniji. Ovde se ističe da igra ulogu pored neobaveštenosti i činjenica, što u ovim jedinicama lakše dolazi do uzbuđenja i sugestivne zaraze.

Očigledno je da kod novih jedinica koje prvi put idu u borbu lakše dolazi do širenja panike, a i kod starih ukoliko nisu dovoljno pripremljene za dejstvo u novim okolnostima izvršenja teške i delikatne borbene radnje. Ovo po pravilu nastaje usled činjenice »da je strah od nepoznatog opasniji od stvarne opasnosti«. Koliko se više jedinica prekaljuje u borbi, toliko je manje očekivati kod nje pojavljivanje panike. Po podacima Dollard-a vidi se da se strah kod novih jedinica smanjio kroz naredne borbe od 74% na 36%.

Dugo iščekivanje borbe praćeno nedovoljnom aktivnošću ljudstva na raznim zadacima, takođe može da uslovi simptome panike, jer »čekanje rastrojava možda više od svega drugog«. Velika nervna napetost zamara ljude, a neaktivnost ne angažuje njihovu svest, te mašta počinje slobodno da deluje. Ljudi po pravilu tada misle samo na sebe i na najteže ishode. U tako napetom iščekivanju pojedinci počinju da se bave sitnicama, podešavaju opre-

⁸⁸⁾ Ovo potvrđuje i stanje pozadine britanskih jedinica u Burmi 1943 g., o kome govori general Slim:

»Moral je bio bolji u borbenim formacijama na frontu, jer je većina jedinica koje su bile pretrpele velike gubitke u Arakanu bila povučena sa fronta. ... Moral je bio stvarno nizak u »pozadini«, u logorima za prikupljanje pojačanja, u mešovini jedinica službi koje su obuhvatale ogromnu zonu pozadi fronta. Da bi došla na front, sva pojačanja, pojedinačna ili oformljene jedinice, morala su proći kroz taj »filter« i mnogi su se u njemu »zarazili virusom defetizma«.

mu, kopaju po zemlji, razvezuju i zavezuju rančeve i sl. Na starešinama je veliki zadatak da znaju aktivirati ljude i pod artiljeriskom i avijacijskom vatrom, jer takva aktivnost stvara psihičku odušku. Tek stvarni sudar sa neprijateljem potpuno okupira svakog čoveka.

Iz iznetih primera se vidi da se najveći broj panika događa pre i posle borbe, a mnogo manje u jeku najžešćeg okršaja. Pre borbe ljudi trpe od osećanja neizvesnosti, iščekivanja i nervne napetosti. Posle borbe ta napetost naglo popušta, dolazi do izvesne malaksalosti, preovlađuje zamor i pospanost, što takođe slabi polje dejstva svesti i omogućuje rad mašte. Ako je pri tome jedinica posle borbe zapala u samozadovoljstvo, onda i manje iznenađenje neprijatelja izaziva ozbiljnije potrebe, jer se opet dogodilo ono što su ljudi najmanje očekivali.

U noćnim borbama češće dolazi do raznih povoda za paniku. Noću, u pomrčini i slaboj vidljivosti, postoji izvesna sporost u radnjama i slabija kohezija jedinica, kao i manje efikasna kontrola starešina nad radom ljudi. Predmeti i orijentiri su nejasniji, moguća su lutanja i gubljenja veze. Pretstave o stvarnom položaju su često nerealne, a time raste i uobrazilja i mogućnost za razne glasine. Sve ovo deluje da je jedinica osetljivija noću i da se kod manje prekaljenih jedinica mnogo smanjuje njihova efikasnost.

Zbog toga se u većini armija velika pažnja poklanja obuci jedinica u noćnim borbama i navikavanju ljudi na noć. Nemci su stajali na stanovštu da noćna dejstva traže jedinice jačeg borbenog morala i da je delikatne borbene radnje sa slabijim jedinicama bolje izvršavati danju kad starešine mogu da ostvare najefikasniju kontrolu.

Naša ratna iskustva pokazuju da je moguće za relativno kratko vreme osposobiti jedinice, naročito vodove i čete, za noćna dejstva, a kasnije i brigade i divizije. Naše jedinice su u noći gledale svog velikog saveznika u borbi protiv neprijatelja koji je bio nadmoćniji u tenkovima, avijaciji i artiljeriji. Svojim neprekidnim noćnim dejstvima one su uspešno paralisale takvu nadmoćnost neprijatelja. U eventualnom budućem ratu zahtevaće se od svih armija još veća primena noćnih dejstava. Za slabiju stranu to će biti pravilno.

Pojedine taktičke situacije mogu da pogoduju izazivanju panike kod jedinica čiji je borbeni moral već ranije nagrizen. Pokazuje se da se to često događa pri povlačenju, pri odsturnim i bočnim marševima, pri forsiranju reke. Psihološki gledano, kod povlačenja postoji tendencija ubrzanja pokreta i prelaska u trčanje, za razliku od nastupanja gde postoji tendencija usporavanja i zadržavanja. U svemu ovome naročito je delikatno povlačenje i dejstvo neprijatelja u bok i pozadinu, jer se kod ljudi odmah stvara pretstava o opkoljavanju i porazu.

Zato je Klauzevic ukazivao da povlačenje treba vršiti što laganije i organizovanije uz aktivna protivdejstva i da pokreti moraju biti što manji. Svi ističu potrebu tačnog obaveštavanja ljudi o situaciji i iscrpne pripreme za izvršenje radnji koje pretstoje. Paton je savetovao svojim komandantima da se na očigled jedinica ne vraćaju sa prve linije od fronta u svoje štabove, nego da to čine što manje uočljivo i da se sve jedinice moraju obavestiti o premeštanjima i smenama drugih jedinica na frontu.

Međutim, potrebno je naglasiti da naročito delikatne radnje kao što su borba u okruženju i odbrana mostobrana ne izazivaju same po sebi ovako negativan uticaj. Tu dolazi do izražaja ona dijalektika borbe »da je bolje ono što je strašnije«. Jedinica u mostobranu koja je zauzela borbenu liniju ima jasan i određen zadatak da ga mora braniti po svaku cenu. Iza nje se nalazi reka koja ipak stoji kao jedna od pretnji ukoliko bi došlo do rasula i neorganizovanog povlačenja. Ovde kao i pri okruženju kod ljudi preovladava jedna opšta misao — da samo zajednički, organizovan i uporan stav i disciplinovano izvršavanje naređenja starešina može ljude da izvede iz teške situacije, da ih izbavi od opasnosti koja ugrožava egzistenciju cele jedinice.

Ovo je ta pozitivna snaga na kojoj starešine mogu i moraju graditi svaku svoju odluku. Ukoliko oni ne budu na visini zadatka, ako svojim slabim držanjem negativno utiču na ljude, onda odjednom može da se skrha sve ono pozitivno što ih još drži. Ali ako deluju pozitivnim primerom, svojom hrabrošću i hladnokrvnošću, ako organizacijom borbenih dejstava učvršćuju jedinicu — onda takve

jedinice mogu činiti vanredan podvig protiv jačeg neprijatelja. Mnogobrojni primeri kod drugih armija i u našem ratu pokazuju da su se takve jedinice uspele probiti iz okruženja, da su se mostobrani vrlo dugo držali, a ukoliko su se morali napuštati da su se napuštali organizovano.

Pojavama panike pogoduje veliki zamor, glad i žeđ i nespavanje — ukoliko su tome jedinice duže izložene. Ove pojave ne moraju dovesti do panike, jer ih rat po pravilu sobom nosi. Važno je da ljudstvo vidi da starešine čine sve što mogu da jedinici olakšaju napore, da se brinu o ljudima i da ukazuju na razloge za takvo odricanje. No, ovakvo stanje kod jedinica zahteva veću predostrožnost starešina u pogledu osiguranja, češćeg smenjivanja i drugih postupaka kojima bi se sprečilo da ljudi brzo podlegnu paničnim uticajima.

Ovo su razne okolnosti i uzroci koji idu na ruku pojavama panike. Što se tiče povoda oni mogu biti vrlo različiti — od razdražljivog povika, pucnja iz neočekivanog pravca, neobjašnjivog pokreta unazad manje grupe boraca, pa sve do stvarno ispoljene opasnosti po jedinicu. Važno je napomenuti da mnogo panika nastaje često van stvarne opasnosti, odnosno više iz pretpostavki o opasnosti, od iznenađenja i to više usled onoga što se nije očekivalo, nego što se stvarno dogodilo. Koliko će u tim situacijama doći do stvarnog razvoja panike zavisice od disciplinovanosti i čvrstine jedinica, od poverenja ljudstva u hrabrost i sposobnost starešina i njihovog brzog i energičnog reagovanja na svaku pojavu panike.

Borba protiv straha i panike

U merama za sprečavanje ovih pojava razlikujemo one koje su usmerene za otklanjanje individualnog straha i one koje se preduzimaju za sprečavanje panike kao kolektivnog straha. Među njima se opet izdvajaju mere pozitivnog karaktera sadržane u radnjama i postupcima koji jačaju hrabrost i čvrstinu jedinica i odvrćaju pažnju

od straha, i mere koje se sastoje u direktnom sprečavanju manifestacija panike.

Naša ratna iskustva potvrđuju ono što ističu i mnogi vojni pisci i psiholozi kao efikasno u borbi protiv straha i panike. Među takve mere se ubrajaju naročito ove:

1. — *Obaveštavanje* o situaciji uopšte i konkretnoj situaciji u kojoj se nalazi svaka jedinica. Pri tome posebno upoznavati ljude sa neprijateljem, njegovim namerama i načinom kako postići preimućstvo nad njim, te kako savladati opasnosti koje pretstoje. Ranije smo videli da ljudi i naročito teške zadatke izvršavaju pored ostalog i zbog toga što se za njih svesno pripremaju i računaju na rizik. Znači, osnovno je realno i istinito prikazati stanje u kome se nalaze.

O tome se i u našem ratu vodilo računa. U jednoj naredbi bataljona »Bajo Pivljanin« od marta 1942 godine piše: »Komande su dužne da borcima kažu svu istinu ma kako teška ona bila, ali su i borci dužni da ne samo ne nasjedaju običnim pričama već da ih suzbijaju i prenosiocelaznih glasova dostavljaju i zahtevaju kazne za njih.«⁸⁹⁾

2. — *Aktivnost* jedinice i pojedinaca pred i u toku borbe snažno deluju na suzbijanje straha i panike. Ova aktivnost odbija strah u duhu poznate izreke »čim počneš nešto raditi — straha nestaje«. Aktivnost podže veru u sebe i celu jedinicu, jača osećaj sigurnosti, ona odmah ističe one najaktivnije i najpribranije čiji se uticaj u takvoj situaciji zarazno širi. To proizilazi iz činjenice što je i hrabrost zarazna kao i strah. Osnovno je da ovu aktivnost moraju starešine potstaći i organizovati.

3. — *Primerno držanje* svakog starešine, a najviše njegova hrabrost i hladnokrvnost ogromno utiču na suzbijanje ovih pojava. Pri ovome je važno da se starešine znaju osloniti i aktivirati oko sebe jezgro najhrabrijih i najhladnokrvnijih boraca, da se znaju osloniti na komuniste i najuticajnije omladince. Tada će tek oni realizovati pozitivno dejstvo svoga primera kroz celu jedinicu i obezbediti da se ljudi stvarno za time pvedu. Otuda su i pravilne misli jednog književnika da nije heroj onaj koji

⁸⁹⁾ Zbornik — tom III, knj. 2, str. 368.

sam, izolovano vrši neki podvig, već je heroj onaj koji uspeva da povede ljude na izvršenje junačkih dela i da im prednjači. A ovo svojstvo se traži od starešina.

4. — *Otvoreno raspravljanje* o negativnim primerima držanja ljudi u borbi, kritika slabih postupaka i ukazivanje na pozitivno držanje ima takođe veliki uticaj. Starešine i stari borci mogu mnogo pomoći ako iznose svojim drugovima kako treba raditi u borbi, savlađivati svoj strah i našto se oslanjati da bi se išlo napred.

U našem ratu, istina, nije se mnogo raspravljalo o pojavama straha, već se više ukazivalo šta treba činiti i kako postupati u borbi, dok su strah i panika osuđivani kao najštetniji i najteži propusti, često ravni izdaji. Međutim raspravljalo se otvoreno o ispoljenim manifestacijama straha i panike kao što su širenje glasina i pokušaji bekstva iz borbe. Ovo je bila vanredno efikasna mera koju je često preporučivao Vrhovni štab. Tako Vrhovni štab daje uputstvo 4 juna 1942 godine Štabu Komskog odreda: »Otvoreno diskutovati s ljudstvom o dezerterstvu, održati im govore i ukazati im na perspektivu naše borbe, da naša borba ima sve uslove za uspeh, da se ta borba ne vodi oko kuća ili imanja, nego za sudbinu čitavog naroda, pa i čovečanstva«. ⁹⁰⁾

5. — *U tehničari sprečavanja straha* preporučuje se starešinama da preduzimaju mere kojima bi odvrćali pomisli ljudi na strah. To se postiže glasnom komandom starešina, izdavanjem naređenja i zapošljavanjem ljudi. Na to utiču i pojedine uzrečice boraca ili starešina kojima se upozoravaju ljudi na svoje obaveze prema drugovima, ili se ukazuje kako i kod neprijatelja vlada strah, ili se pojedinim šalama i doskočicama na zgodan način pokušava ismejati i sopstveni strah i tome slično.

Zbog toga su i pravilne misli kako »panika prestaje tamo gde smo u stanju da ismejavamo svoj strah«. Pored toga iskusni borci će često savetovati neiskusnijim drugovima da kadgod ne znaju šta bi u teškoj situaciji činili, tada treba da gledaju šta radi njihov starešina i da čine isto — pa će se najbolje savladati.

⁹⁰⁾ Zbornik — tom III, knj. 3, str. 376.

6. — *Oštro reagovanje* na paniku i vrlo oštre, a po potrebi i drastične mere prema paničarima, ostaju kao poslednje sredstvo za sprečavanje širenja panike, kad je ona već nastupila u jedinici. Razume se da se ovo uspešnije vrši ako u jedinici vlada jedan visoko izražen kriterij kojim se panika osuđuje kao najteži prestup i kad je takav kriterij svojstvo javnog mnjenja celog kolektiva. U našem ratu se ovo uspelo postići.

U mnogobrojnim dokumentima iz našeg rata može se o tome pročitati: »Panika i paničari su među najvećim neprijateljima naroda i protiv takvih će se voditi najnemilosrdnija borba« — kaže se u jednoj naredbi Grahovskog bataljona novembra 1941 godine, koji je na ove pojave reagovao tako zbog unutrašnje krize u kojoj se nalazio. Međutim, za tipične postupke prema paničarima realniji je stav štaba jedne brigade u čijoj se naredbi zahteva: »Ne sme se dozvoliti nikakvo paničarenje, niti dezertiranje sa položaja. Ukoliko bi se takvi slučajevi desili, Štab brigade daje ovlašćenje komandantima tih odreda da svakog takvog čoveka na licu mesta strijelja«. ⁹¹⁾

Važno je naglasiti da je ovakav oštar kurs u raskrinkavanju panike i paničara, koji je sproveden u našim jedinicama, imao vrlo snažno dejstvo, jer su ljudi mnogo vodili računa o tome da ih ne nazovu kukavica i paničar. To je mnogo potsticalo da uspešno savladaju strah, jer je osećanje srama bilo toliko jako da su nastojali da sve učine samo da ih kolektiv ne prezre kao strašljivce.

Zbog toga je u našem ratu i bilo relativno manje slučajeva u kojima je trebalo preduzimati drastične mere — streljanje pojedinaca ili grupe ljudi zbog paničnog bekstva iz borbe, kao što je to bio slučaj kod nekih armija u Drugom svetskom ratu gde su streljane i čitave čete. Oštre mere su preduzimane prema dezerterima koji su bežali iz jedinice pre ili posle borbe, a najteže kazne su prema njima izvršavane po pravilu javno, uz sva potrebna obrazloženja težine celog slučaja. Nema sumnje da je i postojanje ovakvih oštrih mera imalo snažan uticaj na sprečavanje dezerterstva i panike.

⁹¹⁾ Zbornik — tom IV, knj. 1, str. 328.

Kako pokazuju mnoga iskustva u slučajevima prave panike — bežanja nužno je preduzeti određene taktičke postupke uz opšte mere kojima bi se sprečila panika i to na taj način što bi one izazvale jače efekte na ljude od onih koji su usloveli pojavu panike. Tu mogu da dođu mere, kao krajnje rešenje, o kojima smo govorili iznoseći primer Masene i St. Cyra. Takvih postupaka bilo je i u Drugom svetskom ratu u pojedinim armijama gde su razne jedinice iz pozadine energično, čak i vatrom, intervenisale po paničarima. Kao princip se može uzeti misao St. Cyra: »Iskustvo mi je pokazalo da se trupe mogu izlečiti od sličnog straha samo ako im zaprete veće opasnosti od onih kojih pokušavaju da se spasu.«⁹²⁾

Sigurno je da svaka konkretna situacija i stanje pojedine jedinice i stepen jačine nastale panike zahteva uvek svojevrsne mere. Neki put će se uspešno moći sprečiti rasulo neke jedinice ako se odmah naredi drugoj koja je u pozadini da smireno krene na front pored ove jedinice i da je svojim primerom i akcijom zaustavi i sredi. Drugi put će to moći učiniti grupa pribranih boraca oko starešine iz sopstvene jedinice koja se pokolebala. Negde će dobro doći i sveža popuna odmornim borcima i nižim starešinama, neki put je vrlo efikasna intervencija najstarijih i omiljenih komandanata. Sva ova iskustva obogaćuju svakog starešinu novim saznanjima, ali će tek njegov stvaralački duh i sposobnost morati da nađu konkretno rešenje u nastaloj situaciji.

II

NEKI PROBLEMI NERVNE I FIZIČKE ISCRPENOSTI U RATU

U ovom delu zadržaćemo se samo na nekim pojavama nervne i fizičke iscrpenosti, sa ciljem da se bar u osnovnim crtama iznesu njihove karakteristike i učine poznatim starešinama. Prema tome ovde neće biti reči o iscrpnijim psihijatriskim analizama suštine svake pojave, već više o

⁹²⁾ Emil Pfülf — citirano delo.

njihovim spoljnim manifestacijama, uzrocima i posledicama.

Za pojave *nervne iscrpenosti* kod jedinica u našem ratu mogu se uzeti kao najkrupnije pojave — *halucinacija* i tzv. »živčanih«. Obe ove pojave su u neku ruku van granica normalnog ponašanja ljudi u ratu. One su posledica ratnih napora, nestašica i iscrpenosti, te nervnog prenaprezanja. Obe zahvataju veći broj ljudi, pa je tim potrebnije da svaki starešina upozna njihove karakteristike i da zna mere kojima treba sprečiti da se one zarazno ne prenose na ostale.

Halucinacija*)

Halucinacija ili obmana čula događa se ne retko kod jedinica iscrpenih dugim borbama, izgladnelim i neispavanim i potištenim usled neuspeha i gubitaka. Usled nervne napetosti koja je po svom intenzitetu i dužem trajanju oslabila snagu svesti i volje kod ljudi, pojačava se uobrazilja i nagonско u njima. Sve ovo, a osobito noću kad su predmeti nejasni, ima za posledicu da ljudska čula sasvim pogrešno dočaravaju mnoge predmete koji u stvarnosti ne postoje. Češće će se kod ljudi pojaviti i razne iluzije da, naprimer, čovek mesto panja vidi neprijateljskog vojnika, u šuštanju lišća čuje šapat i glasove neprijatelja. Ali kod halucinacije se bez ikakve veze sa spoljnim svetom stvaraju u uobrazilji ljudi sasvim proizvoljne i čudne nove pretstave kao posledica psihičke iscrpenosti i rastrojstva. Dok halucinacija kod pojedinca ne mora biti naročito opasna pojava za jedinicu — ona je težak problem kad zahvati celu jedinicu i pretvori se u suludo ponašanje ljudi koje može jedinicu dovesti do katastrofe.

Najveća halucinacija u našem ratu dogodila se kod jedinica Četvrte krajiške divizije januara i februara 1943 godine na Grmeču. Njene brigade su vodile teške jednomesečne borbe sa nadmoćnim neprijateljskim snagama u IV neprijateljskoj ofanzivi, sprečavajući prodor neprijatelja u Grmeč i štiteći preko 20.000 izbeglog stanovništva.

*) Halucinacija je čulna varka patološkog karaktera.

One su uspešno vodile borbe, ali su izmorene, gladne, žedne i neispavane konačno posustale. Kad je neprijatelj sa tri divizije pristupio pročešljanju Grmeča i stezanju obruča, jedinice su se pomešale s narodom i prekinule međusobne veze. Nastale su masovne halucinacije:

»Odranbenu snagu ovih jedinica nije lomila samo oružana snaga Nijemaca i ustaša, nego i zima, glad i žeđ i na koncu masovna pojava halucinacija boraca... U 2 i 5 brigadi su pojave halucinacije uzele takve razmjere, da je prijetila opasnost rastrojstva jedinice... Naprimjer — od jednom čitava četa napušta svoj položaj i sprema se na spavanje. Svi borci skidaju sa sebe odeću, slažu je i meću u snijeg kao da idu u krevet. Ili, čitava četa u koloni po jedan uzima porcije i odlazi pod neko drvo na primanje hrane, iako tamo nema nikoga. Svaka intervencija bila je bezuspešna, sve dok se taj čin ne završi. U takvim momentima bilo je opasno svako i najmanje udaljavanje iz stroja, jer su pojedini borci smatrali da je svaki onaj, ko nije u stroju — Nijemac, i otvarali su odmah na njega vatru. Nekoliko boraca i jedan komandir su tako i poginuli.«⁹³⁾

Književnik Branko Ćopić opisuje istu pojavu na sledeći način: »Pred očima boraca, izmorenih sniježnom bjelinom, u prvom sutonu svi predmeti počеше gubiti uvjerljivost i svoj pravi lik. Stabla drveća, krošnje pod snijegom, žbunje i tamne udoline počеше se pretvarati u kuće, hambare, šatore, pojavīše se čitavi zaseoci. Borci stadoše izlaziti iz kolone, vikati umišljene domačine i raspasivati se u nepostojećim kućama. U tome varljivom prelazu iz dana u noć i sam komandir Gavran počē se kolebati i s mukom otimati primamljivim previđenjima«. Na drugom mestu u opisu se kaže: »Satiru se borci u beskrajnim marševima kroz goru, dugo i zamorno lutaju, silaze s pameti od zamora i gladi i čitave se grupe međusobno uništavaju u luđačkom uvjerenju da je to pred njima neprijatelj.«⁹⁴⁾

⁹³⁾ Đuro Kladarin — Slom IV i V okupatorsko-kvislinške ofanzive, str. 91 i 156, Zagreb 1954.

⁹⁴⁾ Branko Ćopić — Dječak prati zmaja, str. 299, 303 i 304, Beograd 1956.

Starešinski sastav ovih brigada pokazao se u ovakvoj situaciji na visini. On je, i sam izložen sličnim priviđenjima, uspeo da savlada ove svoje slabosti zahvaljujući visokoj svesti i osećanju odgovornosti za svoje borce i narod. Starešine su energično uspele da spreče raspad jedinica i da prebrode krizu između 8 i 12 februara, da bi noću 11/12 pripremili i izvršili uspešan proboj iz obruča iz koga su izveli i veći deo zbegu.

Oni su u prvom redu uspeali da se lično odupru uticaju opšte malodušnosti i klonulosti koja je obuhvatila celu jedinicu. Energičnim nastupom i pravilnim obaveštenjem i boraca i naroda o situaciji suzbijali su panične glasine, a povlačenjem boraca pred proboj malo su im ipak omogućili da predahnu i da se koliko-toliko okrepe. Ali može se reći da je veliki moralni značaj imala sama činjenica što su odmah aktivno počeli da pripremaju ljudstvo na proboj iz okruženja i time stvorili nove nade na uspeh i izlaz iz teške situacije.

Iz ovih opisa može se sagledati suština masovne halucinacije, njeni uzroci i posledice. Da bi se ove pojave sprečile treba se boriti koliko je moguće da se češćim smenivanjem jedinica i racionalnom ishranom izbegne njihova krajnja iscrpenost. A ukoliko u ratu ipak dođe do ove pojave, onda starešine moraju u prvom redu da savladaju malodušnost kod sebe i da energično utiču da se ne proširi masovna halucinacija. Pokazalo se i na ovom slučaju da kraći odmor i relativno kratka priprema za napad mogu da uliju novu snagu u ljude i da oni uspešno izvrše proboj iz okruženja. Iz ovih primera kod brigada 4 divizije može se zaista mnogo naučiti.

»Živčana«

Za razliku od halucinacije koja se dešava u borbi, »živčana« — kao specifična neurotična pojava jugoslovenskih partizana, nastala je pred kraj rata i to u pozadini, na oslobođenoj teritoriji — tj. van borbe.

Ovu pojavu je obradio iscrpno Dr Hugo Klajn u svojoj zapaženoj studiji.⁹⁵⁾ On je s pravom kritikovao neke teze američkih psihijatra o uzrocima neuroza uopšte i njihova preterivanja o uticaju raznih osujećenja u vojsci, o posledicama seksualnog uzdržavanja, o jurišima partizana kao »bežanju napred« i slično. Klajn je naglasio razlike u sve-snom odnosu boraca NOV prema ratu, od odnosa boraca u nekim drugim armijama, kod kojih su se ispoljavale pojave malodušnosti, nedovoljne motivacije za borbu i odsustvo mržnje prema neprijatelju, osećanje nesigurnosti za materijalni položaj posle rata. Sve je ovo uslovalo da se u zapadnim armijama pojave neuroze kao simptomi neposrednog straha od borbe i želje da se izvuku iz nje, dok se kod naših »živčanih« ovo neurotično stanje manifestiralo van borbe. Dakle, oni se nisu, uopšte posmatrano, ispoljili kao borbeni simulanti, već ljudi koji su kroz svojevrsnu bolest demonstrirali svoje borbene težnje.

U našoj Armiji bilo je oktobra 1945 godine 3.000 takvih »živčanih« ili kako su ih zvali »jurišanata«. Ova »živčana« nije ličila ni na ratne drhtavce iz Prvog svetskog rata, niti na neurotičare u drugim armijama u Drugom svetskom ratu. Po Klajnu ova pojava je ustvari histerija posebne vrste.

»Napadu prethodi smutnja u glavi, stezanje u grudima, igranje u stomaku, žmarci u rukama, nogama, rukama i nogama, leđima, po celom telu, trnjenje pred očima, nehотиčno sklapanje očiju . . . «

»Zatim neurotičar legne — ne može se reći da pada, nego se većinom spušta na postelju, pod ili zemlju, sa uzvikom »Napred«! »Napred proleter i braćo, borci, drugovi« ili sličnim borbenim poklikom. Oči su mu zatvorene, diše ubrzano sa glasnim ekspirijumom, podiže noge i udara njima snažno o pod, udara se rukama u grudi ili oko sebe, udara glavom o pod, steže pesnice. Imituje stav, pokret i zvuk pri pucanju puške, mitraljeza i drugog oružja, pri bacanju

⁹⁵⁾ Dr Hugo Klajn — Ratne neuroze Jugoslovena — Beograd 1955.

bombi; ležeći na leđima ili na trbuhu izvodi nogama pokrete maršovanja, trčanja, skakanja; prikrada se, izvija (arc de cercle); hvata, savlađuje, vezuje neprijatelja, strelja ga, kolje, sve to uz glasove »dudududu, trr, bau« uz komande »Držite ih! Žive ih hvatajte! Ne dirajte! . . . Naposljetku, poležavši malo, ustaje, protrlja oči, očisti i uredi odelo i produžuje svoje ranije zanimanje.«⁹⁶⁾

Ovo je tipičan primer ponašanja »živčanih« u toku bolesti mada ima i drugih oblika sa većim ili manjim razlikama.

Duže vremena je trebalo da naše starešine uz pomoć lekara dođu do pravilnog stava kako tretirati ove slučajeve i šta u zajednici sa lekarom treba prema njima preduzeti. Polazeći od toga da ovi »živčani« nisu simulanti, već posebni slučajevi oboljenja, odnosno čija bolest nije takvog stepena da ne bi bili sasvim nesvesni svojih postupaka — na njih se može uticati. U toku napada histerije kod njih postoji sužena i nepotpuna svest, jer se po pravilu nikad ne povrede, niti drugome nanesu ozbiljniju povredu. To je specifično histerično oboljenje u kome bolesnik teatralno pokazuje napadanje i jurišanje.

Ova bolest ne leži u organskim predispozicijama, već se najviše pojavljivala kod mladih i nedozrelih ljudi, nervnih infantila, pretežno nezadovoljnih sobom, a sa velikim ambicijama koje nisu ostvarili. Oni vole vojnički život i žele da dobiju priznanje okoline i da se prikažu kao žrtve junaštva. Nije isključeno da je kod jednog broja i ova bolest značila »časno izvlačenje iz jedinice«, jer su videli da pozadina ceni samo junake. Sigurno je da su ratne nedaće, psihčka napregnutost i teški zadaci koje je svaki mogao rešavati prouzrokovali ovu bolest kod nervno labilnijih ljudi.

Nisu do kraja ubedljivi neki razlozi koje Klajn navodi kad ističe ulogu koju je odigralo uvođenje oficirskih i podoficirskih činova na izazivanje bolesti kod pojedinaca koji to nisu postigli kroz borbu. Izgleda nam da se tome pridaje veći uticaj, nego što bi on realno mogao da bude bar u prvim mesecima uvođenja činova u borbenim jedi-

⁹⁶⁾ Klajn — citirano delo, str. 27.

nicama. Činjenica je da se bolest pojavila već od 1943 godine tj. u jeku najžešćih borbi, kada su činovi nižih starešina značili samo veće obaveze i odgovornosti za one koji su ih dobili, pa i veći zahtev da se izlažu u teškim borbama koje su još vođene. Kasnije, pred kraj rata moguće je da su oboleli i ovo isticali kao primer kako su tobože zapostavljeni i nepriznati.

Pravilnije je reći da je na potsticanje ove bolesti više uticao stav stanovništva u pozadini koje je ispoljavalo veliko divljenje, zahvalnost, a i sažaljenje prema svakom borcu koji je povučen u pozadinu na lečenje. To je tada kod obolelih podgrejavalo želju za dobijanjem priznanja. Oni su onda i kroz »padanje u bolest« pokazivali da, eto, zbog oboljenja nisu više postigli od onoga što su mogli, a mnogi pak kako nisu sve ni dobili što su zaslužili.

Takođe se može primetiti da je Klajn preglasio i momente izvesnosti pobede i postojanje sigurnije pozadine za period kraja 1943 i kroz 1944 godinu. Jer, poznato je da je to period u kome je neprijatelj preduzimao niz lokalnih ofanziva, a od većih VI i VII ofanzivu. Drugi front je otvoren tek juna 1944 godine i skoro još godinu dana se vodila borba za slom fašističke Nemačke.

Međutim, on je u pravu kad odbacuje mišljenja psihijatra Parina o tome kako su seksualno uzdržavanje i sva moguća frustriranja u podređivanju ličnosti kolektivu, bila izrokom ove bolesti.

Može se reći da pored oštrog kursa koji je vođen u pogledu sprečavanja nedozvoljenih seksualnih odnosa, a naročito njihovih posledica — seksualno uzdržavanje kod naših boraca nije moglo da dovede do težih psihopatoloških pojava. To je zbog toga što je velika angažovanost u borbi i u kolektivnom životu uspešno sublimirala seksualni nagon, što je ipak kroz stalne kontakte vojske i omladine bilo moguće da ga borci izive i kroz igru i zabavu, a neki da ga i fizički zadovolje. Očigledno je da se sasvim teže doima ljudi seksualno uzdržavanje kad su recimo dugo u rovovima, bez ikakvog kontakta sa stanovništvom i omladinom u pozadini, nego kad se radi o partizanima koji su takoreći svaki dan u takvom kontaktu.

Dakle, težnja za priznanjem sa izgledom da se može afirmirati kroz bolest pred prisutnom publikom, potsticala je nervno labilne na padanje u bolest koja se onda i prenosila na one ostale koji su joj bili podložni. To nisu morali biti inače odlični borci u ratu i sigurno je da se može dosta sumnjati u mnoge podatke o broju rana i o podvizima u borbi koji su za obolele pojedince izneti u knjizi Klajna. No činjenica je da su oboleli radije primali na sebe oreol paćenika zbog junaštva, nego omalovažavanje neprimetne bolesne figure koja u ratu nije mnogo dala.

Pokazalo se kao vrlo efikasno da se u terapiji i profilaksi moraju imati jedinstveni stavovi i starešina i lekara i ljudi koji se nalaze u blizini »živčanih« — pa da bi se oni mogli uspešno lečiti. U postupcima prema njima je stečeno i vredno iskustvo koje je od koristi da se sažeto iznese.

Važno je uvek nastojati da se ne gleda na ove obolele kao na tragičnu žrtvu i da se ne ispoljava sažaljenje prema njima, jer to samo podgrejava njihovu bolest. Nužno je izbeći skupljanje i stvaranje publike oko »živčanih« kad ih obuzme napad, već ih izolovati. Pustiti ih same i ne bojati se da će se povrediti.

U dodiru s njima držati se kao da se ignoriše njihova bolest, a u suštini preduzimati u sanitetskoj službi sve potrebne mere i terapiju. Što se tiče nastupa prema obolelim ako su u većem broju u oporavilištu obraćati im se načelno kao zdravim i dodeljivati nekima ponekad i zadatke da bi kroz rad ozdravili. U tom cilju dobro dolazi i takmičenje u radu između pojedinih grupa »živčanih«, kada to lekar smatra pogodnim za one koji su pred ozdravljenjem.

Pokazuje se kao neophodno razbiti solidarisanje »živčanih« između sebe, vršeći potrebno diferenciranje onih koji se već uspešno izvlače iz bolesti.

I ovde se treba poslužiti i ubeđivanjem uz potsticanje pojedinaca pružanjem boljih uslova u zajedničkom oporavilištu, da bi se stimuliralo diferenciranje i napor samih bolesnika za ozdravljenjem.

Od lekara i starešine se traži da uz sav energičan stav pokažu bliskost i toplinu prema njima i da ih povedu ličnim primerom u preduzimanju kakvog korisnog posla.

U slučaju masovne pojave izgreda »jurišanata« može se konkretno oceniti i o pomoći zdravih vojnika, da se ovi izgredi i fizički spreče.

Pokazalo se da sve ove i druge mere treba uz pomoć lekara da upoznaju i da ih primenjuju i starešine u jedinici i ljudi u pozadini, kako bi se razbile mnoge predrasude i ustručavanja u odnosu na ova oboljenja. Ovo time pre što sličnih pojava može da bude i u budućem ratu.

Neuroze od straha

Što se tiče pojava neuroza usled straha u samoj borbi, iako ih nismo imali u toku našeg rata u znatnijem vidu — nužno je upoznati i ove simptome. Navedeno je već da su u nekim armijama pojave neuroza prouzrokovane strahom od borbe i težnjom da se pojedinci po svaku cenu iz nje izvuku. Uzroci tome su dolazili iz nedovoljne ubeđenosti ljudi u rat u nekim armijama i neizvesnosti za sutrašnjicu. Klajn citira reči američkog psihijatra John Appel koji kaže: »Za odviše mnogo američkih vojnika pobeđa u ratu je nevažna... Važna je samo kao trenutak kada će oni biti oslobođeni od borbe... Rusi se bore da bi osvetili smrt onih koje su voleli i da bi proterali neprijatelja iz svoje zemlje. Britanci se bore da bi preživeli; Francuzi se bore da bi se vratili u Francusku. Naš vojnik se bori jer mora.« Razume se da u takvoj situaciji lakše dolazi do slučajeva da nervno labilni brže podležu neurozama. Među njima ima i mnogo simulanata koji su kao i pravi neurotičari drhtali, mucali, povraćali, lomatali rukama, plakali i razdražljivo se ponašali, a pravi neurotičari su ponekad i doživljavali nervni slom.

U američkoj vojsci bilo je različitih gledanja na ove neuroze. Izvestan broj starešina u borbi nije u tome gledao neku naročitu bolest, dok je većina psihijatra preterivala u oceni njene težine. Po podacima Eli Ginzburga oko dva miliona ljudi su odbačeni od službe u armiji, što u regru-

taciji, a što posle prvih borbi. Međutim, kasnije se videlo da je ovo bio preširok kriterij, koji je sebi mogla da dozvoli Amerika s obzirom na činjenicu da nije vodila rat na svojoj teritoriji.

Značajno je istaći da su već pred kraj rata većina psihijatra i vojnih starešina bili uverenja da treba oštrije gledati na takva preterivanja, da treba revidirati ranije kriterije, jer se pokazalo da je »moral grupe daleko više činio da spreči lični slom pojedinaca, nego što su to svi psihijatri očekivali.«⁹⁷⁾ Sve ovo, razume se, u smislu sigurnijeg utvrđivanja stvarne bolesti i lečenja zaista obolelih.

Poučeni ovim iskustvima Amerikanci su u Koreji primenili nešto drugačiji postupak sa ovim neurotičarima. Umesto evakuacije dublje u pozadinu, povukli bi ovakve slučajeve nešto iza linije fronta, malo ih odmorili, nahranili i kroz razgovor s njima i drugim načinom sagledali težinu oboljenja — da bi one lakše i sasvim neznatno poremećene posle dan — dva vraćali na front, a prema težima preduzeli mere lečenja. Tako se sprečava i pojedincima simulantima i kolebljivcima da izbegnu borbu. Ovo iskustvo je već preporučivao Dr Brousseau u Prvom svetskom ratu, smatrajući da treba »sve kolebljive uključivati u čvrste jedinice kod najboljeg starešine«.

Kako i naša iskustva pokazuju, ljudi se najbolje leče kroz aktivnost i zdravu atmosferu svoga borbenog kolektiva i pod uticajem hrabrih i energičnih starešina. I u tom pogledu opšti stav koji je sproveden u našem ratu može se uzeti kao pozitivno iskustvo. Budući rat može da proširi razmere neurotičnih oboljenja raznih oblika i u svim armijama. Svako osposobljavanje starešina i vojnih lekara već za vreme mira u analiziranju ovih pojava i pripremanje za nove ratne okolnosti u smislu praćenja i suzbijanja, može biti od vrlo velike koristi.

Posledice fizičke iscrpenosti

Problemi fizičkih mogućnosti trupe u borbi takođe predstavljaju predmet mnogih ispitivanja. Neki lekari i

⁹⁷⁾ Vidi Eli Ginzburg — citirano delo.

psiholozi ističu da naporni poslovi kao: kopanje rovova, savlađivanje prepreka, dugi marševi pod ratnom opremom — ubrzavaju sagorevanje hrane za tri do osam puta, više nego kad se čovek odmara. Takav rad se može izdržati i osam časova, ali uz povišenje kalorija od 1.800—4.800, sa nešto većim količinama šećera, B i C vitamina. Ističe se uloga zainteresovanosti u poslu, a za sprečavanje zamora se preporučuje više kraćih odmora koji bolje deluju nego ređi, a dugački.

Naglašava se da ljudi teško izdržavaju napore posle dve neprospavane noći, te se za rad i noćnu borbu preporučuju naročiti postupci kao što su češće davanje hrane noću, navikavanje ljudstva na noć i drugi.

Izdržavanje gladi i žeđi ima takođe granice, te ne treba ni naglašavati kolika pažnja se mora poklanjati obezbeđenju trupe osnovnim životnim potrebama. Opšta je težnja da se jedinice snabdevaju raznim koncentratima za rezervne i neprikosnovene obroke, kako bi ih ljudstvo uvek imalo pri sebi i time se osiguralo od negativnih posledica neredovnog snabdevanja u ratu.

Kod svega ovoga vrlo je teško, a skoro i nemoguće odrediti fiksne granice fizičke izdržljivosti trupe. Mnogo zavisi od načina života ljudi u jednoj zemlji, od naviknutosti na oskudicu, od njihove fizičke konstitucije, od treninga kroz obuku i ratnu praksu. Jer, poznato je da naprimer ishrana kineskog vojnika ne bi mogla da zadovolji vojnika na evropskom kontinentu; da prekaljena jedinica mnogo više može izdržati od nove jedinice u borbi; da jedinice naviknute na noćne borbe mogu da izdrže i tri do četiri noći bez sna.

Vrlo mnogo zavisi od svesnog odnosa prema zadatku koji ispoljavaju ljudi u vidu svesne pripremljenosti na napore, oskudicu i na odricanja. U kojoj jedinici vlada takav unutarjni duh, to nosi ljude i oni su često u stanju da podnesu i ono što prelazi normalne fizičke mogućnosti. U našem ratu brigade su izvršavale usiljene marševe i preko osamdeset i više kilometara; mnoge jedinice su vo-

dile borbe petnaest i više dana, pa ipak nije dolazilo do potpunog slabljenja i onesposobljavanja za borbu. Razume se da se ovde radilo o prekaljenim jedinicama i visokoj svesti ljudi u njima.

Ali nisu ni te jedinice bile imune od čitavog niza negativnih pojava izazvanih glađu, nesanicom, premorenosti u borbi i pokretu, kada je to prelazilo granice ljudske izdržljivosti. Da bi se i o tome imala realnija slika, navodimo neka mesta iz dnevnika komesara 2 bataljona 7 udarne brigade 7 udarne (baniske) divizije iz perioda njenih borbi u IV i V neprijateljskoj ofanzivi u sastavu operativne grupe Vrhovnog štaba.

Posle nekoliko dana slabe ishrane i gladovanja krajem januara 1943 god. već se osetio negativan odraz toga na stanje u bataljonu. »Kroz ovo vrijeme gladovanja, putovanja i borbi, disciplina je popustila, neposlušnost je velika, odgovornost slaba kako kod boraca tako i kod komandnog kadra. Treća četa je najslabija«.

Uticaj gladi, zime i zamora snažno je iznet u opisu pokreta brigade i bataljona 18 februara 1943 god. preko Babić — Brda, između Vitoroga i Cincara za Malovan: »Mećava je ledila kosti. Glava se nije mogla podignuti. Snijeg velik, bosu drugovi se skamenili, cvile. Dolaze k meni da ih pustim. Ja ih uvjeravam da ćemo još malo pa izaći na brdo. I poslušali su. Izdržali su naši drugovi. Borili smo se s prirodom tri i po sata. Koliko smo kilometara prevalili ne znam. Sigurno ne mnogo. Prevagnjujemo preko brda. Jelik, više ne puše. Da li ima veće sreće? Iz zamrznutih grla zaori se »Oj djevojko«, kao znak da su borci živi i da su se iskopali zla«.

I u takvoj situaciji jedna povoljna vest deluje snažno »Ide kolona uskom snežnom stazom. Ide, čuti i ide. — Pao Harkov — prenosi se vezom. Živjela ruska braća — Tuku oni... Sve je veselije, sve nešto žamori i komentariše«.

Kad se posle nekoliko dana dobilo nešto hrane i ljudi malo odmorili, već se oseća poboljšanje: »Stiglo je sledovanje iz Prozora — cvibok i konzerve. Borci su raspoloženi. Disciplina se popravlja. Mnogi drugovi su bili izdr-

žljivi, dok ima pojedinaca koji čak kažu »da mi se samo jednom dobro najesti pa odmah da umrem«. Slabići.«⁹⁸⁾

Ne treba u vezi s ovim posebno ni isticati od kolikog je značaja starati se za održavanje fizičke kondicije ljudi. Zato se u svim armijama preduzima niz mera da bi se pojačala fizička izdržljivost jedinica u ratu. Poznato je da se u nekim zapadnim armijama već za vreme mira pojedine jedinice kao komandosi i rendžeri stavljaju u teže uslove i na oskudniju hranu da bi se osposobile na lakše izdržavanje oskudice u ratu pri izvršavanju specifičnih zadataka.

Skoro u svim vojskama uvedeno je redovno sledovanje duvana i kafe, a pred borbu su u nekim vojskama davali i određene količine alkohola. Austrijanci su se služili rumom, Japanci hašišem, Rusi votkom, a u ranijim vojskama kod nas rakijom, da bi pred kakav važniji zadatak ili juriš potstakli smelost ljudi. Ovim se po pravilu nije služilo u toku borbe u našoj NOV. Iako je poznato štetno dejstvo alkohola, u nekim vojskama se ovo činilo i uz odgovarajuću kontrolu i savete lekara.

U našem ratu vođena je borba protiv upotrebe alkohola u većim količinama i primenjivani su vrlo oštri postupci za sprečavanje pijanstva. Usled toga se uspelo zaista sprečiti pijanstvo, a mnogobrojni su primeri da se uspelo izlečiti i mnoge pijanice koji su na to bili naviknuti pre stupanja u vojsku. Takav stav prema prekomernoj upotrebi alkohola kod nas polazio je i od naučno dokazane činjenice da je alkohol štetan po ljudski organizam ako se stalno uzima i u većim količinama. On slabi kondiciju, volju i raspoloženje za borbu. Trenutna zagrejanost pred borbu usled alkohola obično se ubrzo obrati u naglu malaksalost i apatiju. Zbog toga se kod nas time nije služilo u pripremi ljudi pred borbu.

U literaturi se raspravlja i o praksi u nemačkim jedinicama u Drugom svetskom ratu da se ljudstvu daju i razna nadražljiva sredstva pred kritične zadatke, da bi se povećala fizička izdržljivost trupe. Piše se da su Nemci

⁹⁸⁾ Citirano iz neobjavljenog dnevnika i uz saglasnost Dr agronomije Slavka Borojevića.

»dopingovali« pojedine jedinice davanjem raznih preparata kao što su kokain, heroin i drugi koji su za određeno vreme pojačali raspoloženje i izdržljivost ljudi. Ovo je činjeno i bez obzira na teške posledice koje kod ljudi izaziva upotreba ovih sredstava. Doping je upotrebljen najpre kao sredstvo za pojačavanje izdržljivosti konja na značajnim trkama, pa je i tada zakonski zabranjen kao nedozvoljeno sredstvo. Nemci ni ovde nisu imali skrupula ni prema sopstvenim ljudima, samo da bi se postigao važan cilj u jednom trenutku borbe.

Očigledno je da jedna armija kao što je naša ne može računati na primenu nedozvoljenih sredstava za jačanje borbenosti i izdržljivosti trupe. Drugo je pitanje što je savremena medicina u stanju da doprinese raznim preparatima i medicinskim sredstvima da se spreče neke pojave i oboljenja koja slabe kondiciju ljudi. Međutim, najjače dejstvo ima maksimalno staranje o životnim potrebama ljudi u borbi kao i svi postupci koji idu za tim da ojačaju njihov borbeni duh i fizičku snagu.

Mi polazimo od toga da je čovek i u ratu čovek. On se bori zato što mu neprijatelji oduzimaju mogućnost da živi i radi kao čovek, što hoće da mu oduzmu slobodu i što ga osuđuju na uništenje. Toga čoveka treba tako vaspitati i voditi kroz rat, da ostane čovek u punom smislu te reči, a ne duševni bolesnik, ne biće koje će raznim drogama biti razoreno i onesposobljeno i da se bori i da rađa zdravo potomstvo. Nama ne treba hrabrost jednog »amoka«,⁹⁹⁾ već hrabrost običnog, zdravog čoveka — borca. Takav čovek će savladajući teško ratno trenje, uspevati da savlada u sebi strah i nestašicu i postići konačno da kao plemeniti borac za visoke ideale svog naroda, ostane zdrava i konstruktivna ličnost i kad rat jednom prestane.

⁹⁹⁾ Amok — je vrsta ludila specijalnog tipa kod Malajaca. Obično pod dejstvom opijuma, a povodom kakvog uzbuđljivog događaja ili usled verskog fanatizma, kad bolesnik oseti da mu je učinjena kakva nepravda, on počne da juri i u suludom trku ubija ljude oko sebe nožem, sabljom ili kakvim drugim predmetom.

III

UTICAJ GUBITAKA, NEUSPEHA I STANOVNIŠTVA U
POZADINI NA BORBENI MORAL

Nema takve vojske na koju ne bi negativno delovali sopstveni gubici u mrtvima i ranjenim. U našem ratu kod jedinica koje su bile sastavljene većinom od ljudi iz istih sela i krajeva, gubitak nije značio samo žalost za dobrim saborcem, nego i za bliskim poznanikom i zemljakom.

Međutim, ovo žaljenje u ratu ima sasvim drugi oblik od onoga koje ljudi pokazuju u miru. U ratu se radi o jednom novom odnosu, o žaljenju za izgubljenim drugom koje se ispunjava s jedne strane saznanjem da u ratu mora biti žrtava, a s druge ogorčenjem i mržnjom prema neprijatelju koji je prouzrokovao te gubitke. Tako sve ovo stvara u dobrim jedinicama jedan pozitivan odnos prema životnim zadacima ljudi, jednu odlučnost da se borba još energičnije nastavi, kako bi došlo do prestanka rata i do životne sigurnosti ljudi. Dakle, ovakva osećanja prožeta su jednom posebnom svesnom filozofijom rata, koja i čini sadržaj dijalektike borbe.

Veliki uticaj na odnos prema gubicima ima konkretna okolnost u kojoj su se gubici desili i karakter reagovanja jedinice na sopstvene gubitke. Mnogo se teže odražavaju na jedinicu oni gubici, pa makar bili i mali, koje je ona pretrpela van stvarnog borbenog sudara sa neprijateljem. Takvi su obično slučajevi gubitaka od iznenadnog napada avijacije na kolonu u pokretu iz pozadine na front, gubici od mina, od iznenadnih diverzija i napada ubačenih delova u pozadinu. Osećanje potištenosti kod ljudi je tada dvostruko veće, osobito ako jedinica nije takoreći ispalila ni jedan metak pri tome. Tada se negativno odražava na ljude to što su osetili nemoć pred neprijateljem i što nisu »naplatili« svoj gubitak. Međutim, kada se radi o stvarnoj borbi u kojoj je i neprijatelj pretrpeo gubitke, ljudi mnogo lakše podnose sopstvene.

Takođe se teže podnose gubici kad je posle njih jedinica naterana na povlačenje ili kad se posle većih gubitaka ljudi prepuste neaktivnosti u kojoj se onda kod njih jače

ispolji sentimentalnost i potištenost. Zbog toga se uvek mora organizovati aktivni rad i zanimanje u jedinicama povučenicima s fronta. Tu čak i najobičnije radnje, kao strojeva obuka, mogu odigrati vrlo snažnu pozitivnu ulogu. Otuda je i razumljivo što su, naprimer, Sovjeti u Drugom svetskom ratu primenjivali i strojevu i drugu obuku kod jedinica koje su tek povučene s fronta.

U jeku borbe gubici se lakše podnose. Ljude tada obuhvati vanredno uzbuđenje i zanos, oni su zaokupljeni sobom i borbom s neprijateljem, te nemaju vremena da prožive gubitak druga pored sebe. Borci tada u opštoj borbenoj jarosti primaju lakše gubitke koji tada nastaju i oni mogu da potstaknu na još veću mržnju i energičnost. Ukoliko, naprimer, nastaju gubici u nastupanju i prelazu u juriš, tada će smela komanda starešine »napred da ne ginemo«, biti brzo prihvaćena od ljudi i zbog psihičke oduške i zbog poznatog iskustva da se u smelim jurišima mnogo manje gine nego kad se okleva i koleba.

Najteži odraz na jedinicu ima ostavljanje sopstvenih ranjenih i mrtvih na milost i nemilost neprijatelju. To srozava borbeni duh jedinice i ljudi osećaju da se svakome to može dogoditi. Jedinicu tada nagrizi strah od ranjavanja i ogorčenje na ovakav postupak koji znači udar na čast i ponos jedinice. Tek teška situacija i ponovljene žrtve u pokušaju da se izvuku ranjeni — mogu izuzetno opravdati neizvlačenje ranjenih i mrtvih.

U svim vojskama se ovome obraća izvanredna pažnja. Poznato je koliko je u našem ratu bio izoštren kriterij u odnosu na izvlačenje ranjenih i mrtvih. Po tome se cenila borbena vrednost jedinice i to je uzimano kao najmerodavniji pokazatelj. Po pravilu je činjeno sve što se može da jedinica izvuče svoje ranjene. Nije redak primer jedne krajiške čete koja je izgubila pet boraca u nastojanjima da izvuče jednog ranjenog i jednog mrtvog. Već je postala legenda u našem narodu o istorijskoj Bici na Neretvi koju su naše jedinice vodile za spas 4.000 ranjenika. Žrtvovani su najbolji ljudi, izdržavani su najteži napori i odricanja samo da bi se spasli ovi ranjenici od uništenja. Drug Tito je, u situaciji očigledno bezizlaznoj za izvlačenje cele bolnice u V neprijateljskoj ofanzivi, izjavio da odluku o napu-

štanju bolnice ne može doneti ni kao sekretar Partije ni kao Vrhovni komandant, ni kao čovek.

Ljubav prema ranjenom drugu i poštovanje i slavljenje onih koji su pali, preraslo je u kult svoje vrste koji je gajen u našim jedinicama i kod stanovništva. Ta ljubav se izražavala u zalaganju sopstvenog života da se izvuče ranjenik iz borbe, u velikoj pažnji i brizi boraca za ranjene drugove, u odvajanju od sebe odeće, najbolje hrane, u vršenju posebnih akcija da bi se nabavali lekovi i pomoglo ranjenim drugovima. Isto takvu ljubav pokazivalo je i stanovništvo u pozadini koje je prenosilo ranjenike, izgrađivalo bolnice i sklanjalo ih i snabdevalo ih. Ranjeni drugovi su bivali oplemenjeni takvom pažnjom i potsticani na junačko držanje i rešenost da što pre ozdrave i svrstaju se u borbene redove.

Kao karakterističan stav prema ranjenim drugovima može se uzeti ova izjava u jednom borbenom dokumentu: »Mi za njih snosimo tešku moralnu odgovornost i imamo nameru da se ovde borimo do poslednjega radi spasavanja tih ranjenika, ako nastupi potreba za takvom borbom.«¹⁰⁰⁾

Odnos prema poginulima izražava se u stavu koji je značio ne tužaljku i potištenost zbog tragične sudbine. Sa dužnim poštovanjem borci su odali poslednju počast svome palom drugu, setili se njegovih zasluga i vrednosti i pokazali svu svoju nepokolebljivu rešenost da ga osvete nastavljanjem borbe. Takav stav je jačao borbeni duh jedinice. Ljudi su videli kako se visoko ceni žrtva onih koji su najvredniji, kako se njihova imena, imena heroja, zadržavaju u trajnoj uspomeni, dodeljuju jedinicama i mestima, kao trajni spomenici njihove veličine. Na osnovu toga stvorio se posebni stav kod ljudi i na frontu i u pozadini: — kad je već rat i kad se u njemu može i poginuti, onda je vrednije junački se boriti i biti poštovan od celog naroda, a ako se poginē ta žrtva će biti žrtva za opšte dobro, što će ostati u trajnoj uspomeni naroda.

Ovde se ne radi kod naših ljudi o nekakvom fatalističkom preziranju smrti. Naši ljudi su bili svesni zašto ginu i da su u borbi za slobodu nužne žrtve, odnosno da

¹⁰⁰⁾ Zbornik — tom II, knj. 4, str. 122.

nema bez žrtava nikakvog uspeha u borbi. Mnogi od njih su osećali ono što je osetio i zarobljeni partizan Stevo Cvetković koji je neposredno pred streljanje napisao na ceduljici: »Ko ovo nađe neka mi pozdravi majku i sve moje drage i mile, braću i drugove. Znam zašto ginem, neka me osvete. Pozdrav Stevo«.

Tako visoka svest i spremnost na žrtve bila je odlika borbenog duha naših jedinica, odlika ljudi koji se nisu plašili čak ni smrti. Okupator je često isticao ovu crtu naših boraca i stanovništva u pozadini, jer su to ljudi pokazivali i u momentima kad su od strane okupatora bili osuđeni na smrt. U jednom neprijateljskom izveštaju od 28 juna 1942 godine se kaže: »Osuđeni su imali cinično držanje onog ko zna da je kriv i, prije naloga za paljbu klicali su »Živeo komunizam«. ¹⁰¹⁾ U drugom izveštaju neprijatelj piše o držanju deset partizana koji su se do zadnjeg borili opkoljeni u jednoj zgradi u okolini Trbovlja: »Opkoljeni sa svih strana partizani se nisu predali čak ni onda kada je privredna zgrada već bila u plamenu. Oni su gađali do poslednjeg trenutka...« ¹⁰²⁾

Ovakav odnos naših boraca prema žrtvama u borbi izgrađivan je upornim političko-vaspitnim radom. On se temeljio na duboko usađenoj ljubavi naših naroda prema slobodi, na mržnji prema neprijatelju, na vekovnoj tradiciji koja pokazuje da su naši ljudi uvek bili spremni na žrtve za svoju slobodu i nezavisnost. Takav stav izrazio je drug Tito ovim rečima: »Naša omladina nije pošla u borbu i ginula zato što mrzi život, već zato što je volela život, što je verovala u bolji i srećniji život, u srećniju budućnost«... »Bez žrtava se nikakva sloboda ne može osvojiti, a najmanje takva sloboda za koju se mi borimo«. ¹⁰³⁾

Mnogo zavisi od toga kakav stav zauzimaju starešine u odnosu prema ranjenima i poginulim u borbi. U početku ustanka u nekim krajevima bilo je pojava i suviše sentimentalnog i malodušnog odnosa prema gubicima. Drug Tito je oštro reagovao na postupke nekih štabova bataljona u Crnoj Gori, kada su posle teških gubitaka u borbi za

¹⁰¹⁾ Zbornik — tom V, knj. 5, str. 662.

¹⁰²⁾ Zbornik — tom VI, knj. 2, str. 329.

¹⁰³⁾ Tito — citirano delo, str. 36.

Pljevlja, pismenim putem izrazili saučešće porodicama poginulih. Vrhovni komandant je u svome pismu kritikovao ovaj stav rečima »gde ste vi to vidjeli... tako se to ne radi«. On je ukazao da borba traži drugačiji odnos prema gubicima od odnosa koji pokazuje rodbina prema umrlima. Borba traži poštovanje i priznanje onima koji su pali za opštu stvar, ali zahteva da ljudi pokažu čvrstinu, vedro raspoloženje i rešenost na produžavanje borbe baš da bi se te žrtve opravdale i da bi došlo do uspešnog završetka borbe.

Svaka jadikovka i mirnodopski pogrebni ceremonijal samo negativno utiču na borbeni moral ljudi. To najbolje pokazuje sledeći primer o različitom postupku dva komandanta britanskih pukova u prošlom ratu u severnoj Africi.¹⁰⁴⁾ Jedan komandant puka je posle pretrpljenih gubitaka u ranjenim i mrtvim organizovao vrlo intenzivan rad u svojoj jedinici koja je bila povučena s fronta. Posle odmora i snabdevanja jedinice najnužnijim potrebama on je organizovao svestrane pripreme za izvršavanje narednih borbenih zadataka i stvorio je pozitivnu atmosferu koja je omogućila da se jedinica za relativno kratko vreme učini sposobnom za nove borbene zadatke.

Drugi komandant puka je sasvim drukčije postupio. On je organizovao čitav niz komemorativnih sednica o poginulim drugovima i tako podesio čitav program unutrašnjeg rada i odnosa. U toj opštoj atmosferi potištenosti i žalopojki zaboravilo se na borbena zanimanja i pripremanje ljudi za nove ratne zadatke. U ovoj jedinici gubici nisu shvaćeni kao neminovna stvar u ratu, kao potsticaj i obaveza na nova borbena pregnuća, već kao tragični fatum koji stoji nad svakim čovekom i celom jedinicom. Razume se da je ovaj komandant kroz ovakvu turobnu atmosferu postepeno sahranjivao i borbeni moral svoje jedinice koja za dugo vreme nije bila spremna za borbene zadatke.

¹⁰⁴⁾ Prema predavanju Dr John Rees-a, šefa britanske psihološke službe u prošlom ratu — održanom u Vojno-medicinskoj akademiji JNA prilikom posete 1955 god.

Iz ova dva primera se najbolje vidi kakav značaj ima pravilan odnos koji starešine izgrađuju u jedinici prema svojim ranjenim i poginulim. Pali junaci se sahranjuju sa borbenom pesmom i muzikom i uz vojnički plotun, što sve simbolizuje krajnje ozbiljnu rešenost i odlučnost ljudi da nastave borbu protiv neprijatelja sa još većim elanom i predanošću. Takav stav izgradile su, može se reći, sve naše jedinice u toku prošlog rata. Samo se poželeti može da takav odnos bude razvijan i ubuduće u ratnim okolnostima.

Nove ratne okolnosti, ukoliko bi do njih došlo, biće praćene daleko većim gubicima u ranjenima i mrtvima s obzirom na nova razorna sredstva. Ovo ispostavlja sasvim drugačije zadatke pred vojni i civilni sanitet i pred svakog građanina u pogledu poznavanja mera lične i kolektivne zaštite, prve pomoći i zbrinjavanja. U moralno-psihološkom smislu biće neminovno pripremati ljude i na teže gubitke od onih iz prošlih ratova. Ali saznanje da takvih i većih gubitaka nisu u prvom redu lišene ni najjače sile, s obzirom da će njihove zemlje biti prvostepene mete atomskog bombardovanja, zatim pripremljenost i obučanost u zaštitnim merama, uz sav onaj pozitivan moralno-politički uticaj koji se može razviti u odnosu prema gubicima — mogu vrlo mnogo da učine da se oni lakše podnesu i da ne dovedu do demoralizacije.

Jedno je sigurno, da ovaj problem zahteva posebno studiranje i svestranu razradu mera, među kojima vaspitni uticaj i psihološka priprema ljudi igraju značajnu ulogu. Oni koji su prošli kroz naš rat mogu mnogo učiniti da presađuju takva iskustva na mlađe ljude koji ih zamenjuju.

Uticaj razaranja i pljačke

Sličan odnos se traži i kad je u pitanju stav vojske i stanovništva prema razaranjima, paljevini i pljački koju neprijatelj vrši nad narodnom imovinom. Svima nama je u sećanju potresni prizor iz prošlog rata mnogobrojnih sela i gradova koji gore ili ih ruši neprijateljska avijacija; kolone kola i automobila koji odvlače narodnu imo-

vinu u okupatorska uporišta. Ali i svi smo svedoci onog ogromnog ogorčenja koje je prožimalo svakog našeg borca, seljaka i građanina kad su gledali te prizore, i one neopisive mržnje prema okupatoru koji je ta razbojstva činio. Sve je to učvršćivalo rešenost naših ljudi i uverenje da je borba s puškom u ruci jedini način da se zaštite imovina, životi i sloboda ljudi od okupatorskih zločina.

Okupator je mislio da će takvim postupcima zastrašiti naše stanovništvo i demoralisati borce u jedinicama, ali je postigao obratno. Takva razaranja i gubici u krvavim borbama sa okupatorom nisu pokolebali naše ljude. »Naprotiv — pisao je drug Tito — te ogromne žrtve u ljudstvu i u materijalu (često su čitave oblasti i sva narodna imovina bili uništavani) još više su izazivale riješenost i upornost da se izdrži do kraja.«¹⁰⁵⁾

Iako je okupator video da ovakvi njegovi postupci izazivaju obrnuto raspoloženje on je i dalje produžavao takav zločinački rad na teritoriji Jugoslavije. To je bilo i na liniji njegovog opšteg plana za istrebljenje i pokoravanje naših naroda, ali i na liniji raspaljivanja najnižih strasti kod svojih vojnika da bi i na taj način održao njihovu borbenost. To je već bio cinizam dehumaniziranog čoveka, koji se kao onaj talijanski pilot izivljavao u takvim nedelima. »Nema većeg zadovoljstva kad je čovjek bjesan, nego da vidi neku kućicu kako leti u zrak, a još više kad vidi... svijet, ako se tako može nazvati, kako bježi, pa ga dobro mitraljirati. Utrkujemo se ko će više da pomlati« — piše u svom pismu ovaj zlikovac.¹⁰⁶⁾

Nasuprot tome u jedinicama Narodnooslobodilačke vojske vodio se kroz čitav rat oštar i principijelan kurs za pravilan odnos prema narodnoj imovini i protiv svake i najmanje pojave pljačke. U jednoj naredbi Komande NOP odreda za Kordun i Baniju od 22 oktobra 1941 godine se ističe: »U nekim rejonima pojavila se žalosna činjenica da su se u naše odrede uvukli pojedinci ili grupice koji svoje oružje umjesto za svetu borbu protiv fašizma i okupatora upotrebljavaju za pljačkanje i lično bogaćenje. Upozora-

¹⁰⁵⁾ Tito — citirano delo, str. 39.

¹⁰⁶⁾ Zbornik — tom V, knj. 6, str. 606.

vam sve komandante da sve slične pojave spriječe naj-energičnijim merama, primenjujući prema potrebi i smrtnu kaznu«. ¹⁰⁷⁾

Kroz svakodnevni politički rad, na mnogobrojnim sastancima i konferencijama borci su podučavani kako se treba pravilno odnositi prema narodu, kako treba štiti narodnu imovinu, učvršćivati i produbljivati veze ljubavi i saradnje sa stanovništvom i energično otklanjati sve ono što bi štetilo takvom odnosu. Retko je naći vojsku u Drugom svetskom ratu u kojoj je odgajan takav principijelan odnos prema narodu i narodnoj imovini. Ni teške situacije nestašice, gladi i bolesti nisu mogle da opravdaju postupke pojedinaca koji bi se zaboravili i nasilno oduzeli nečiju imovinu. I u najtežim danima V neprijateljske ofanzive bilo je slučajeva da se prema pojedincima primenila i smrtna kazna kad su svojim postupkom ogorčili stanovništvo u pozadini nedozvoljenim uzimanjem hrane.

Ovakav stav stvorio je vanredan ugled naše vojske u narodu koji je znao da se tome oduži svesrdnim snabdevanjem svoje vojske i aktiviranjem u Narodnooslobodilačkom pokretu. Neprijatelj je bio prisiljen da ovo prizna. Istina, to je činio teška srca jer je čitavu liniju svoje propagande protiv nas zasnovao na lažima o tome kako komunisti uništavaju i oduzimaju ličnu imovinu ljudi, kako ne poštuju bračne i rodbinske odnose, šire nemoral i tome slično.

Ali činjenice su pokazivale drugačije, one su neumitno raskrinkavale takve laži neprijatelja. Zbog toga se i u poverljivim neprijateljskim izveštajima mogu naći mnogobrojne konstatacije ovakve vrste: »Komunisti vraćaju blago seljacima, samo ne ustašama. Naravno da te prilike komunisti obilno iskorišćavaju u svoje promidžbene svrhe. I oni su tom promidžbom uspjeli. Uspjeli su toliko da seljački svijet počinje vjerovati da se komunisti bore samo protiv ustaša i Italijana« — piše se u jednom izveštaju od 29 juna 1942 godine. ¹⁰⁸⁾

¹⁰⁷⁾ Zbornik — tom IV, knj. 1, str. 228.

¹⁰⁸⁾ Zbornik — tom V, knj. 5, str. 604.

Posledice neuspeha u borbi

Ne treba posebno ni naglašavati od kolikog negativnog uticaja na borbeni moral jedinice mogu biti neuspesi koje je ona doživela u borbi. Za novu jedinicu težak udarac može da nanese i mali neuspeh u borbi. Kod starih i prekaljenih jedinica, takođe, teško deluje niz uzastopnih neuspeha.

Posledice neuspeha ne sastoje se samo u materijalnoj strani: pretrpljeni gubici, napušteni položaji i povlačenje. Poneki put mogu biti štetnije moralne i psihološke posledice. Jer, neuspeh po pravilu dovodi do osećanja potištenosti, do rađanja uverenja u sopstvenu inferiornost i nadmoćnost neprijatelja; on pasivizira jedinicu i slabi njenu veru u sposobnost svojih starešina, kvalitet svoga naoružanja i slično. Ljudi počinju da traže krivce, tada raste nezadovoljstvo, a često i ogorčenje koje razjeda unutrašnje jedinstvo i čvrstinu. To je situacija kada mogu da se proširuju razne glasine i uzbuđujuće vesti od strane neprijatelja i neodgovornih elemenata.

Međutim, ne treba u svakom povlačenju i u svakom neostvarivanju postavljenog borbenog zadatka gledati neuspeh. Sve zavisi od opšteg moralno-političkog stanja i atmosfere koja vlada među ljudima u konkretnoj situaciji. Ako starešine kroz pripremu zadataka i u opštem radu i rukovođenju jedinicom postignu da ona i povlačenje shvati kao smišljeni manevar da se spreči namera neprijatelja, da bi mu se ubrzo zatim naneli jači udari — i stvarni neuspeh pred jako nadmoćnim neprijateljem može da bude shvaćen od ljudi i kao relativni uspeh. Kad, naprimer, jedan bataljon uspe da svojom upornom borbom zadrži za duže vreme nastupanje neprijateljskih snaga mnogo jačih od puka — onda ljudi cene to kao svoj podvig, iako su se morali povući uz gubitke.

U otklanjanju i sprečavanju posledica negativnog uticaja neuspeha savetuju se mnoge mere, borbene radnje i politički uticaj.

Na prvom mestu ističe se poznato pravilo da novim jedinicama treba omogućiti da u prvoj borbi postignu makar i mali uspeh, jer to izvanredno utiče na borbeni

moral ljudi. U dokumentima iz našeg rata mogu se naći mnogobrojna uputstva, počev od onih Vrhovnog komandanta pa do trupnih starešina, koja stalno ističu postupke kojima treba obezbediti da svaka jedinica postigne i najmanji uspeh u prvim borbama. Naši ratni kadrovi se sećiju od kolikog je moralnog značaja u početku ustanka bio uspeh u prvoj zasedi na Nemce, Talijane ili kvislinge, mada je zapljeno samo par pušaka ili uništen samo jedan kamion.

Ovakav postupak zahteva brižno odabiranje prvih borbenih zadataka za novu jedinicu i njeno postupno uvođenje od sve lakših ka težim borbenim zadacima. Ali, rat često ne daje vremena za ovakve procedure. Zbog toga ostaje da se ovim jedinicama posveti u pripremi što veća pažnja, da im se u borbi odrede, kada se to može, onakvi zadaci koje može izvršiti, da se takve jedinice uvode u borbu uz prekaljene i čvrste jedinice.

Posle neuspeha koji doživi jedna jedinica važno je takođe znati brzo reagovati u cilju sprečavanja negativnih posledica. Ako se ona mora uvoditi ponovo u borbu moraju se izmeniti načini izvršenja zadataka, uneti novi borbeni postupci, jer to ljudima uliva poverenje da će se raditi bolje nego ranije. Tada dobro dolazi bilo kakvo ojačanje, dolazak popune, ojačanje novim oruđima, a najviše temeljit rad na pripremi ljudi za pretstojeći zadatak.

Jedinice koje dožive u kraćem vremenu niz većih i manjih neuspeha, kadgod je moguće povlače se s fronta — makar na mali predah. Iskustva pokazuju da taj predah treba iskoristiti za temeljitu analizu iskustava iz dosadašnjih borbi, sve do sastanaka, analize i kritika sa celom jedinicom. Istovremeno uz izvršenje popune, sređivanje snabdevanja intendantskim i borbenim potrebama — nužno je sprovoditi vrlo intenzivan rad na borbenoj obuci, političkom informisanju, na organizaciji svestranog društvenozabavnog života, na upoznavanju sa uspesima drugih jedinica i sa slabostima neprijatelja. U tom radu mnogo utiče neposredno staranje i obilazak starijih komandanata. Osnovni smer čitavog rada sa tim jedinicama mora biti priprema za izvršenje novih borbenih zadataka.

Bez ovakvog usmeravanja čitave delatnosti na skori borbeni zadatak ceo rad bi u takvoj jedinici mogao biti promašen. Tada bi se moglo pojaviti kod ljudi negativno raspoloženje kako su oni dosta ratovali i dosta dali, da je sada red na druge, da njihova jedinica treba da ide negde u pozadinu i tome slično. Nije potrebno ukazivati koliko su ovakvi stavovi znak demoralizacije i koliko su štetni.

U istoriji ratova ima puno ovakvih iskustava o uspešnom preodolevanju slabosti kod jedinica koje su doživele neuspehe. Primer kratkotrajne pripreme Prve armije generala Mišića pred Rudničku protivofanzivu odnosno Kolubarsku bitku najbolje to ilustruje. Svega za par dana, posle malog predaha dobijenog povlačenjem unatrag, posle malog osveženja i popune novim vojnicima i podoficirima iz škole i neznatnim brojem artiljeriskih oruđa i municije, posle upoznavanja ljudstva sa stanjem i slabostima neprijatelja i sopstvenim namerama za protivofanzivu — divizije ove armije uspele su posle snažnih protivnapada da u par dana radikalno izmene situaciju u svoju korist i postignu krupne uspehe u Kolubarskoj bici koja je dovela do isterivanja austrougarske vojske iz Srbije 1914 godine.

Dakle, neuspesi u borbi traže posebne mere u jedinicama koje su ih doživele. Ove mere mogu u nižim taktičkim jedinicama da dovedu do relativno brzog oporavljanja i održavanja njihove borbene sposobnosti i morala, čak i u uslovima nepovoljne strategiske situacije. Ovo pokazuju i primeri nemačkih jedinica pred kraj rata u 1944 i 1945 godini, kada se u strahovito nepovoljnoj strategiskoj situaciji i malim izgledima na veće uspehe, uspeo obezbediti bolji moral u nižim taktičkim jedinicama, nego kod visokih komandi i štabova. I ova iskustva zaslužuju pažnju mada su Nemci primenjivali i takve postupke koji ne bi odgovarali ni našim uslovima, ni karakteru naše Armije i ciljevima naše borbe.

Pozitivan i negativan uticaj pozadine

Uticaj stanovništva u pozadini na borbeni moral jedinica može se takođe ispoljiti i u pozitivnom i negativnom vidu. I jedno i drugo je došlo do izražaja u našem ratu.

Iz masovnog ustanka nicali su i obrazovale se prve vojne jedinice, narod ih je snabdevao hranom i odećom, prevoznim sredstvima i stokom, vršio za račun njih obaveštajnu službu, smeštao ranjenike, učestvovao s jedinicama u akcijama za rušenje pruga i mostova, kod prekopavanja cesta, izgrađivao skloništa i zemunice za smeštaj bolnica i zaliha hrane. Bez ovakve moralne i materijalne pomoći stanovništva našoj vojsci ne bi se uopšte moglo govoriti o uspešnom razvoju naše oružane borbe.

Razume se da je prvi i osnovni uslov za ovakav odnos stanovništva bio intenzivan organizatorski i politički rad Komunističke partije i Narodnooslobodilačkog fronta u narodu. Takav rad su sprovodile i sve druge organizacije kao što je organizacija omladine, žena antifašista i narodnooslobodilački odbori. Jedinice vojske su ovo vraćale narodu svojom žestokom borbom protiv okupatora i domaćih izdajnika, braneći stanovništvo od njihovih naleta, masovnog ubijanja i pljačke, razaranja i deportacije. Sem toga, one su političkim i prosvetnim radom u krajevima gde su dolazile podizale veru u pobedu i ohrabrivale ljude. Sve je to stvorilo viši oblik borbene jedinstva vojske i naroda koji i danas predstavlja trajni kapital u moralno-političkom jedinstvu naroda u oslobođenoj zemlji.

Za borbeni moral jedinice posebno je značajan pozitivan uticaj koji vrši na svakog borca hrabro i odlučno držanje stanovništva u pozadini, njegova ljubav prema vojsci, njegovo poštovanje i priznanja koja iskazuje hrabrim jedinicama i pojedinim junacima. To je davalo vanredno snažan potsticaj svakom borcu da bude još hrabriji i odlučniji, da ne dozvoli da bude posramljen pred ljudima u pozadini zbog slabog držanja u borbi. Svaka poseta omladine jednoj jedinici, donošenje hrane i darova, njene pesme u kojima su opevani pojedini junaci i jedinice i osuđivani narodni izdajnici — uvek i iznova činili su ogroman moralni uticaj na svakog borca i na celu jedinicu.

Kad se u celini pogleda na odnos stanovništva prema vojsci u našem ratu — onda se može govoriti prvenstveno o takvim pozitivnim uticajima. To se čak ispoljavalo i u teškim časovima povlačenja mase stanovništva sa svojom vojskom pred neprijateljem i to sve do onog časa dok se

i to uspevalo organizovati na takav način da ne dođe do izmešanosti vojske i naroda na borbenoj liniji i do sputavanja manevarske sposobnosti jedinica.

Međutim, u našem ratu ispoljen je i negativni uticaj stanovništva na vojsku na frontu. Ovde se neće govoriti o negativnom uticaju one vrste kad se radilo o stanovništvu u pojedinim krajevima koje je u prvi mah ispoljavalo negativni stav usled neprijateljske propagande. Jer, to je zahtevalo nove napore za pridobijanje toga stanovništva na stranu Narodnooslobodilačkog pokreta što se po pravilu uspešno rešavalo borbenom aktivnošću i svestranim političkim radom. Takođe, neće biti reči ni o negativnom uticaju koji je stanovništvo vršilo u odnosu na okupatora i domaće izdajnike, jer oni nisu uspeli da obezbede trajnu i masovnu podršku stanovništva ni u jednom kraju Jugoslavije.

Ovde je reč o negativnom uticaju koji stanovništvo, inače pozitivno orijentisano prema vojsci, može u određenoj situaciji ispoljiti i dovesti u pitanje borbenu sposobnost svoje vojske. To se obično događa kada usled dejstva nadmoćnih neprijateljskih snaga dođe do spontanog povlačenja veće mase naroda zajedno sa vojskom, kada kolone žena, dece i staraca zakrče puteve iza fronta noseći i prevozeći svoju pokretnu imovinu. Takvi primeri su bili u Srbiji 1914 i 1915 godine, a u Drugom svetskom ratu u Francuskoj 1940 i u Sovjetskom Savezu 1941 godine. Tu se radilo o desetinama i stotinama hiljada naroda koji se evakuisao i umnogome sprečavao manevre sopstvene vojske.

Prilikom evakuacije stanovništva u Srbiji od Drine prema Rudniku uz opšte povlačenje srpske vojske, došlo je i do pojava da je demoralizacija i panika kod stanovništva prelazila i na vojsku, da su pojedini vojnici, pa i starešine, napuštali svoje jedinice i pridruživali se povorci naroda da pomognu svojim. Srpska Vrhovna komanda je oštro reagovala na ovakve pojave i kad je došlo čak i do pojava dezerterstva predlagala je vladi da se primene prema takvima ne samo najoštrije kazne sve do streljanja, nego i konfiskacija imovine.

U našem ratu bilo je sličnih primera u raznim krajevima kao što su Petrova Gora i Kozara 1942 godine, a posebno za vreme IV neprijateljske ofanzive kad je došlo do povlačenja preko 30.000 stanovnika i to samo iz rejona južno od reke Save i Kupe, preko Une sve do Livna i Prozora.

Tada se jedinice stavljaju pred vrlo tešku alternativu: ili da spreče takvu evakuaciju i ostave narod na milost i nemilost neprijatelju, ili da svoje manevre podrede otsudnom držanju položaja da bi se zaštitila takva evakuacija. I jedna i druga alternativa su vrlo teške pored ostalog i zbog toga što negativno deluju na borbeni moral vojske.

U takvim situacijama izmešanost stanovništva i vojske donosi po pravilu negativne posledice. Borci vide kako goloruko stanovništvo strada od neprijateljske avijacije i artiljerije, kako trpi glad, izdržava zimu van kuća i skloništa; zaplašeni svet podložen je raznim pričama i glasinama koje se neminovno prenose i na borce. Na ovom mestu moramo istaći da se evakuisano stanovništvo za vreme IV neprijateljske ofanzive zaista dostojno držalo. Ali ovome je doprineo i primeran organizatorski i politički rad koji su sprovodili opštinski, sreski i okružni komiteti Komunističke partije i narodni odbori sa teritorije Banije, Korduna i Bosanske Krajine, koje su mnogo pomagali Oblasni komitet KPJ za Bosansku Krajinu, CK KPJ i Vrhovni štab i većina štabova vojnih jedinica.

Uzeto samo za sebe ovo je takođe jedno izvanredno iskustvo kako se može raditi kad već dođe do evakuacije stanovništva i kako se stihijna evakuacija može pretvoriti u organizovanu. Većina ovog stanovništva uspela se sačuvati i povratiti u svoje krajeve u predahu koji je neprijatelj učinio između prve i druge etape IV neprijateljske ofanzive. Organizovane manje kolone stanovništva vraćale su se u svoje krajeve takoreći ispred nosa neprijatelja.

Kad je reč o negativnoj strani uticaja stanovništva na operativno-taktičku sposobnost jedinica, onda se to najbolje može videti iz primera borbe jedinica Četvrte krajiške divizije na Grmeču krajem januara i početkom februara 1943 godine. Na Grmeču se tada našlo oko 20.000

izbeglog stanovništva i kad je došlo do stezanja obruča neprijateljskih divizija na Grmeču, onda su jedinice Četvrte divizije osetile sve nezgode izmešanosti sa stanovništvom. Bilo je tu i paničnih glasova kako su Nemci prodrli na ovaj ili onaj sektor, kako su ranjenici poubijani, kako su jedinice dobile naređenje da napuste narod itd. Vojska se morala boriti i protiv takvih uticaja.

O tome Kladarin piše: »Prisustvo velike mase izbjeglog naroda koji se nalazio neposredno iza položaja jedinica, prijetilo je da naprosto proguta vojsku; da se vojska ne izmješa i ne izgubi u toj masi, što bi potpuno paralizovalo svaku organizovanu akciju otpora i proboja iz obruča. Drugoj brigadi se već u malo to nije dogodilo, neke njene jedinice su se već izmješale s narodom i zahvaljujući samo slučajnom nailasku na Šestu brigadu koja se još uvijek izvanredno dobro držala i koja je svojom intervencijom to spriječila — spasena je od potpune dezorganizacije«. ¹⁰⁹⁾

Dosadašnja iskustva sa evakuacijama iz prošlog rata omogućuju izvlačenje važnih zaključaka i za buduće. U jednom budućem ratu brzih i dubokih prodora i velikih manevara, u ratu gde može da dođe do upotrebe i atomskog oružja i manevara iz vazduha operativnog karaktera — biće gotovo nemoguće izvoditi evakuaciju stanovništva većih razmera i na veće dubine. To bi paralizovalo jedinice, onesposobilo ih za manevre, za pokretljivost i rastresitost, a neprijatelju bi stvorilo povoljne ciljeve za nanošenje teških gubitaka.

Već se sada može govoriti da se kao imperativ postavlja sprovođenje precizne i čvrste organizacije kod stanovništva u pozadini. Organizaciono-političkim radom neizostavno je obezbediti jedan opšti stav postojanosti i čvrstine u podnošenju ratnih tegoba, ali i aktivan borbeni odnos prema neprijatelju. Razne društvene, sportske i poluvojne organizacije mogu u tome da odigraju vanrednu ulogu, kako bi se svaki sposoban stanovnik mogao aktivirati za pružanje otpora neprijatelju bilo u vidu sprečavanja njegovih prodora zaprečavanjima i rušenjima, u vidu protiv-

¹⁰⁹⁾ Kladarin — citirano delo, str. 156.

avionske odbrane, u borbi protiv desanata, u izviđanju i obaveštavanju, kroz dejstvo partizanskih i teritorijalnih jedinica i u neposrednoj pomoći operativnoj vojsci na frontu.

Svaka zemlja koja, kao naša, ne misli voditi osvajački rat, ali koja je čvrsto rešena da se svim raspoloživim sredstvima bori protiv agresora na svojoj teritoriji — poklanja danas sve više pažnje ovakvoj ulozi stanovništva. Razume se da to traži raznovrsne organizacione, političke i materijalno-tehničke mere, da to zahteva osposobljavanje za takve zadatke energičnih i uticajnih ljudi iz vojske, državnih organa i društveno-političkih organizacija da učine što više u opštoj pripremi naroda i vojske za odbranbeni rat.

Od uspešnog rešavanja ovog problema vanredno mnogo će zavisiti odbranbena sposobnost jedne zemlje u celini. Tome se danas u mnogim zemljama poklanja isto takva pažnja kao i u organizovanju i opremanju operativne vojske. I u ovom domenu naša iskustva iz prošlog rata pružaju mnoga saznanja i korisne pouke.

IV

NEKI OPŠTI PROBLEMI BORBENOG MORALA U VEZI SA OPASNOŠĆU OD ATOMSKOG ORUŽJA

Svi negativni fenomeni koji razaraju borbeni moral jedinica pojačaće svoj razorni uticaj i doživeti kvalitativnu i kvantitativnu promenu ukoliko dođe do novog rata sa primenom atomskog oružja i raznih raketnih i biološko-hemiskih sredstava. Danas je teško vršiti bilo kakva detaljnija analiziranja pojedinih vidova takvih negativnih uticaja na borbeni moral vojske i stanovništva, jer nije došlo do novog rata i masovne primene ovog oružja. Za sada se više može govoriti o dejstvu propagande o atomskom oružju koja već sada vrši negativan uticaj na borbeni moral ljudi, mada se može sa sigurnošću konstatovati da će primena atomskog oružja u budućem ratu biti koncentrisani izraz svih negativnih uticaja na borbeni

moral vojske, što već sada imperativno nalaže svim odgovornim faktorima jedne zemlje da se ovoj »drugoj«, moralnoj strani rata obrati najveća pažnja.

Borbena primena atomskih bombi na japanske gradove Hirošimu i Nagasaki 1945 godine pokazala je koliko mogu da budu teške posledice razaranja i uništenja, a takođe i psihološke posledice. Posledice atomskih bombardovanja ova dva grada, postojanje velikih zaliha toga oružja u pojedinim zemljama i dosada izvršenih preko 180 proba sa atomskom i hidrogenskom bombom — dovoljno je da pokaže pred kakvom opasnošću se nalazi i stanovništvo u pozadini i vojska na frontu, ukoliko dođe do rata.

Međutim, važno je konstatovati da se već trinaest godina oko atomske bombe ispredaju mnogobrojne priče i propaganda, koje već sada izazivaju negativne psihološke i političke posledice na narod u svim zemljama. Iako ne treba potcenjivati opasnost od atomskog oružja, činjenica je da ta propaganda ima odlike preterivanja i zastrašivanja naroda da bi se postigli odgovarajući politički ciljevi. U tom smislu drug Tito je u jednom govoru i rekao o atomskoj bombi: »Danas ona više služi kao teg na vagi, kao sredstvo za ucenjivanje.«¹¹⁰⁾

U periodu hladnog rata, kad je kulminirala zaoštrenost između zapadnih sila i Sovjetskog Saveza i pojačala se propaganda o atomskom oružju, sračunata na izazivanje straha i demoralizacije protivnika, o dejstvu atomske bombe širene su i najneverovatnije glasine. Prenosile su se priče da je dovoljno samo par atomskih bombi da se uništi jedna država koja je po veličini jednaka našoj, da je došao kraj klasičnim armijama, kopnenoj vojsci i ulozi čoveka i da se pritiskom na dugme od strane tehničke elite mogu aktivirati stokovi ovog oružja i uništiti protivnik. U takvoj situaciji zemlje koje ne poseduju atomsku bombu i njihova javnost teško su mogli da razaberu istinu od preuveličavanja. A ovakva propagandna preterivanja izazivala su negativan psihološki uticaj na neobaveštene mase, inače uznemirene mogućnošću razbukta-

¹¹⁰⁾ Josip Broz Tito, knj. 9, str. 272.

vanja novog svetskog rata, razornijeg od onoga koji je tek završen.

Međutim, nije reč samo o psihološkoj strani ovih negativnih uticaja. Važnije je za sadanji period spomenuti da iz zemalja koje prete ovim oružjem niču teorije o nekim novim političkim i moralnim pogledima, o nekoj »atomskoj« filozofiji koju bi tobože trebalo da primene narodi koji ne poseduju ovo oružje. Tako se u nekim zapadnim zemljama u fazi hladnog rata počelo pisati o tome kako narodi u novoj situaciji treba ili da se pomire sa ropskim odnosno zavrsnim položajem, ili da se izlože opasnosti da budu uništeni atomskim oružjem. Ovi filozofi odmah zatim dodaju kako je bolje manje zlo, tj. pristati da se živi u ropstvu i da se narodi koji nemaju atomskog oružja — odreknu svoje nezavisnosti.

Kad se radi o izvlačenju političkih zaključaka o slobodi i nezavisnosti naroda u današnje, atomsko doba, onda je istina sasvim drugačijeg karaktera od ove koja se propoveda. Činjenica je da danas ogromna većina čovečanstva ne poseduje atomsko oružje, ali da je spremna svim raspoloživim ljudskim i materijalnim sredstvima da se bori s jedne strane protiv rata i primene atomske bombe, a s druge za slobodu i nezavisnost ukoliko do rata dođe i bez obzira na postojeću opasnost od atomskog oružja. Ovo tim pre što pored sve želje miroljubivih naroda i njihovih nastojanja još nije došlo do zabrane atomskog oružja i otklanjanja svih onih uzroka koji mogu da dovedu do eventualnog rata.

Na kakvim materijalnim osnovama mogu danas graditi svoju perspektivu u sutrašnjem ratu oni narodi koji ne poseduju atomsko oružje? Iako se odgovor na ovo pitanje različito postavlja za svaku zemlju s obzirom na njen položaj, politiku i ulogu koju misli igrati u budućem ratu — ipak se može dati nekoliko opštih tvrdnji. Zalihe atomskog oružja poseduju danas SSSR, SAD, i Velika Britanija kao sile koje najviše uticaja imaju u podeljenim vojnim blokovima. Sadašnja situacija je takva da se može govoriti o izvesnoj ravnoteži, koja iako se pamera na jednu ili drugu stranu, ipak ostaje u okvirima

takvog odnosa koji ni jednoj ni drugoj strani ne daje realnu mogućnost da bi primenom samo atomskog oružja mogla protivnu stranu naterati na kolena.

I kod nekih najodgovornijih vojnih i državnih faktora i jedne i druge strane čuje se mišljenje da se samo postojećim zalihama atomskog raketnog i drugog najnovijeg oružja ne može dobiti rat protiv druge strane, a kamoli osvojiti svet. I jedni i drugi su svesni da bi u slučaju rata prvenstveno morali usmeriti dejstvo atomskog oružja na onu stranu koja takođe poseduje to oružje, tj. da bi se u prvom redu dve najjače sile morale izložiti najvećem međusobnom razaranju i uništenju.

Vojni faktori u zemljama koje poseduju atomsko oružje, kada daju trezvene ocene o stvarnom odnosu snaga i izgledu budućeg rata — a oslobođeni propagandnih ciljeva — ističu da i u budućem ratu ogromnu ulogu mora da odigra savremena armija i u njoj kopnena vojska, jer od toga zavisi faktičko osvajanje i fizičko zaposedanje teritorije. Oni takođe naglašavaju da to neće biti »rat na dugme«, rat kratkog trajanja, već rat globalni čiji će se frontovi protezati po svim kontinentima, koji će postepeno uvući mnoge narode i koji će takođe morati dugo da traje.

U tom ratu boriće se armije i klasičnim oružjem koje poseduju i oružjem osposobljenim za prenošenje i upotrebu atomskih sredstava. To će biti rat vrlo širokih razmera po ekstenzitetu, brzih manevara, dubokih prodora, ali rat u kome se pobeda neće postizati kroz nekoliko odlučnih sudara. I onima najrevnosnijim zastupnicima tzv. preventivnog rata i agresije postaje sve jasnije da će biti teško savladati jedan narod koji je odlučio da se na svojoj teritoriji uporno bori za slobodu i nezavisnost.

Iz nekoliko sličnih stavova odgovornih vojnih faktora u zemljama koje poseduju atomsko oružje može se videti i neosnovanost pojedinih preterivanja koja idu za tim da pokažu kako male zemlje koje nemaju atomsko oružje nemaju perspektiva za odbranu svoje nezavisnosti. Oni zaboravljaju da nema danas toliko zaliha atomskog oružja da bi se na svakoj teritoriji malih zemalja u svetu moglo izbaciti toliko atomskih bombi da to spreči njihov otpor,

jer takvih zaliha nema dovoljno ni da dva glavna protivnika međusobno parališu najvažnije vojne i ekonomske potencijale. Zbog toga je vrlo značajno da politička propaganda u narodu razobliča razna propagandna preterivanja u vezi sa atomskom bombom i da izgrađuje jedan pozitivan odnos kad je u pitanju mogućnost odbrane zemlje.

Sigurno je da ni jedan budući agresor koji bi upotrebio atomsko oružje ne može više računati samo na svoj monopol i na to da i druga strana protiv njega ne upotrebi takvo oružje. Dakle, agresori, a ne zemlje koje brane svoju nezavisnost, moraju duboko da se zamisle između koristi od sumnjive pobjede i štete od sigurnog razaranja. U jednom globalnom ratu ni naša zemlja ne bi bila usamljena. Ona se jedino može naći, ukoliko bi morala da se brani, u moćnom frontu i na onoj strani koja bi vodila pravedan odbranbeni rat. Teško je verovati da takve snage ne bi raspolagale i najsavremenijim sredstvima, uključujući tu i atomsko oružje.

Ali, našu perspektivu u eventualnom budućem ratu mi možemo graditi na čvrstoj rešenosti naših naroda da brane svoju nezavisnost i na onom ogromnom iskustvu koje je stečeno kroz Oslobođilački rat, a koje i danas i sutra ima izvanrednu ulogu. U tom pogledu su vrlo značajne ove misli druga Tita:

»Mi smo u našem Oslobođilačkom ratu, nemajući tehničkih sredstava prilagodili strategiju i taktiku tim nedostacima i dali prvenstvenu ulogu moralnom faktoru. Drugo, što je vrlo važno u svakoj armiji jeste da u eventualnom ratu treba da dođe do punog izražaja sposobnost svakog pojedinca, svake formacije da mogu uvijek, u svakoj situaciji da se snađu. U eventualnom budućem ratu neće biti krutih frontova, ni frontalnih borbi, biće više prodora u dubinu, više desantnih operacija i osvajanja raznih strategiskih položaja i objekata. I, razumije se, pošto će tako dejstvovati protivnik koji bude nastupao, treba znati prilagoditi se tome u odbrani. U tome će iskustva našeg rata igrati veliku ulogu... Snalažljivost pojedinaca, snalažljivost i samostalnost odlučivanja komandira i komandanata igraće ogromnu ulogu i za to treba crpsti

pouke iz našeg Oslobođilačkog rata, iz koga imamo mnoga iskustva«. ¹¹¹⁾)

Poznato je da je u prošlom ratu odnos golorukog naroda prema do zuba naoružanoj fašističkoj sili bio strahovito nepovoljan po nas, po svoj prilici nepovoljniji nego što može biti sutra između odbranbenih snaga naše zemlje i eventualnog agresora — pa se nismo predali, niti odustali od borbe za slobodu i nezavisnost. Agresori su već iskusili da kad se radi o našim narodima nemaju pred sobom samo određenu vojsku, već i nekoliko miliona sposobnih Jugoslovena koji se umeju boriti na svakoj stopi svoje zemlje. Teško je verovati da jedan eventualni agresor u sadašnjoj konstalaciji, može doći u situaciju da u Evropi ima samo jedan front i to front prema Jugoslaviji; on će morati da računa na mnogobrojne frontove od kojih će mnogi zahtevati angažovanje njegovih najjačih snaga. Takav agresor u takvoj situaciji ne može da obezbedi u krajnjoj liniji tako povoljan odnos da bi mogao da skrši nekoliko miliona Jugoslovena i da ih onemogućí da se brane na svojoj teritoriji.

Suštinu ovoga drug Tito je reljefno izrazio u svom govoru novim oficirima pri završetku Vojne akademije 1 oktobra 1958 godine:

»Jer, ako bude došlo do atomskog rata, jedini spas će u takvom ratu biti da narod ne gubi vjeru u svoje sposobnosti, već da bude jedinstven i monolitan, a da svaki vojnik bude sposoban da se sam snađe na svakom mjestu. Takav eventualni rat ne bi bio frontalni, već bi zahvatio čitavu zemlju, ali sama atomska bomba ne može uništiti ni jednu čitavu zemlju. Ako bi danas — sutra došlo do atomskog rata, atomska bomba bi padala na velike gradove i industrijske centre, a naša odbrana bile bi naše šume, naša brda i prostranstva. Zato, ako danas — sutra i to bude trebalo, a ja vjerujem da do toga neće doći, morate i vi biti sposobni da iskoristite sve mogućnosti odbrane koje vam i u takvom ratu pruža naša zemlja

¹¹¹⁾ Josip Broz Tito, knj. 9, str. 299 i 300.

svojim geografskim položajem i svojom moralno-političkom snagom«. ¹¹²⁾

Duže smo se zadržali na ovim vojno-političkim elementima značajnim za izgradnju borbenog morala jedne male zemlje kao što je naša. Oni su bili i ostaju uvek primarni i za najkonkretnije postupke za izgrađivanje borbenog morala u svakoj pojedinoj jedinici naše Armije danas i kod stanovništva u pozadini. Psihološke posledice po pravilu imaju nešto drugačiju ulogu i njihov negativni uticaj se prvenstveno mora suzbijati ovim i sličnim vojno-političkim delovanjem.

Jasno je da je prva u t'm merama obaveštenost naroda i vojske o realnim opasnostima koje ih čekaju u budućem ratu i mogućnostima borbe i zaštite u uslovima atomskog dejstva. Toga negativnog uticaja nisu oslobođene ni mase u zemljama koje poseduju atomsko oružje. Njih isto tako uznemirava i opasnost od sigurnog protivdejstva druge strane, opasnost od radijacije koju izazivaju atomske eksplozije i fisioni produkti čak i kod korišćenja atomske energije u mirnodopske svrhe. Zbog toga se mogu i razumeti i ove reči Dr Meerlo-a koji je, pobuđen uznemirenošću stanovništva u Americi usled propagande o atomskom oružju, pisao pre par godina: »Moramo priznati da opasnost ne leži samo u bombi već i u našem strahu od nje«. ¹¹³⁾ A ovaj strah je u Americi već bio izazvan samim propagandnim preterivanjima i umnogome gradio svoju snagu na neobaveštenosti masa.

Zbog neobaveštenosti poznato je da strah uopšte izaziva i na bojištu i u pozadini zbrku i paniku. S obzirom na stvarno veliku atomsku opasnost on bi mogao u eventualnom ratu da dovede do panika velikih razmera, do osećanja pune demoralizacije i uverenja kod ljudi da se takvoj opasnosti uopšte ne mogu suprotstaviti.

Zbog toga su vrlo značajne sve one mere koje se danas preduzimaju na upoznavanju vojske i naroda sa činjenicama o realnim mogućnostima pojedinog atomskog oružja. U moralnom i psihološkom pogledu na ljude već

¹¹²⁾ »Narodna armija« 2 oktobra 1958 — Beograd.

¹¹³⁾ Dr Meerlo — citirano delo.

pozitivno dejstvuje to što saznaju da, naprimer, jedna nominalna atomska bomba ne može da uništi celo područje nekog većeg grada ili jednu diviziju na položaju i da se njeno uništavajuće dejstvo svodi na krug poluprečnika od 700—1.500 metara. Ali, i ovde se pravilnim rasporedom ljudi mogu zaštititi u rovovima i skloništima. Što se tiče bombi veće jačine pretpostavlja se da one neće biti upotrebljavane za tučenje položaja četa i bataljona, niti manjih objekata u pozadini, jer to nisu rentabilni ciljevi za njihovo dejstvo. Ako se pored toga prilikom obuke u trupi uvežbaju razni taktički postupci kojima jedinica može izbeći i takve pune pogotke i oštećenja, onda se takvim merama unosi daleko više realnosti u ocenu dejstva atomskih bombi.

Različita obaveštenja izazivaju ustvari najveće strepnje kod ljudi kad je reč o posledicama radiološkog zračenja i negativnog uticaja toga na rasplodne organe i u vezi s tim i na potomstvo. Tome mnogo doprinose i razni članci u štampi pa i stručnoj literaturi u kojima se ne vođi računa uvek o utvrđenim naučnim istinama.

Tačno je da postoji sve veća opasnost od radijacije, ali je isto tako tačno da ta opasnost još nije dokazana u pogledu uticaja na rasplodne organe. O tome među naučnicima postoje različita mišljenja. No, ukoliko ona bude sve veća onda je to problem čitavog čovečanstva o kome u prvom redu moraju da brinu one zemlje koje raspolazu atomskim oružjem jer to prvenstveno ugrožava njihovo stanovništvo. Jer, u njihovim zemljama se vrši proba sa atomskim i hidrogenskim bombama i njihove zemlje mogu sa sigurnošću računati da će biti izložene u budućem ratu atomskom dejstvu suprotne strane.

Bez ikakve namere da se umanji stvarna opasnost po čovečanstvo od radijacije, ipak je korisno izneti one činjenice do kojih su došli naučni radnici ispitujući radijaciju posle atomskih eksplozija u Japanu. Dr Hiršfelder piše o tome u svojoj knjizi: »Slučaj eksplozije atomske bombe u Hirošimi i Nagasakiju, gde je visina eksplozije iznosila oko 2.000 stopa, govori da nije uopšte bilo žrtava koje bi se mogle pripisati radioaktivnom taloženju aktivnog materijala iz radioaktivnog oblaka. Međutim, ako eksplozija

bombe nastupi relativno blizu zemlje, što bi bilo neekonomično sa gledišta razornog dejstva, znatne količine razri-vene zemlje i drugih otpadaka usisaće se u radioaktivni oblak. Taloženje radioaktivnog materijala iz radioaktivnog oblaka moralo bi onda da se smatra opasnim».

U daljem izlaganju konstatuje se: »Brižljivo ispitivanje svih raspoloživih dokaza dovelo bi tako do zaključka da eksplozija atomske bombe ima veoma mali uticaj na atmosferske prilike«. U knjizi se dalje ističe da se smatra da doza zračenja koja bi sterilizovala čoveka treba da iznosi od 300—600 rendgena. A ova doza bi u većini slučajeva bila smrtonosna što govori o drugostepenom značaju sterilnosti u poređenju sa smrtnošću. Što se tiče manjih doza radioaktivnih dejstava, ispitivanja su pokazala da se većina ljudi ponovo vratila u normalno stanje.¹¹⁴⁾

Kad je reč o radioaktivnim dejstvima na bojištu onda se danas u svim savremenim armijama polazi od činjenice da trupa može krenuti bez opasnosti od zračenja već posle 20—30 minuta po eksploziji atomske bombe koja je bačena sa visine veće od 600 metara. Ako je eksplozija dodirivala zemlju proračuni pokazuju da bi oko 15 minuta posle eksplozije kroz zatrovano zemljište moglo da pređe vozilo koje vozi umerenom brzinom, a da ljudi u njemu ne budu povređeni. Za pešake bi trebalo nešto više od 6 časova. Za takve slučajeve jedinice se pripremaju na izvršavanje dekontaminacije, a ako to nije moguće na zaobilaženje prostorija koje su kontaminirane.

U svim vojskama se mnogo raspravlja i pišu uputstva o izvođenju borbenih dejstava raznih vidova u uslovima atomskog rata. U tim raznim uputstvima predviđaju se određeni postupci koje ljudstvo treba da primeni da bi se zaštitilo od atomskih eksplozija. Iz njih se vidi da često i najobičniji postupci i zaštitne mere mogu mnogo da pomognu za sprečavanje posledica atomskih eksplozija. Ljudima se preporučuje, naprimer, da u slučaju eksplozije odmah treba leći na zemlju i da se već na taj način može sprečiti 50% povreda od zračenja; zatim da i mali zaštitni

¹¹⁴⁾ Dr Hiršfelder — Atomska bomba i lična zaštita — izdanje Vojnog dela, Beograd 1954 god., str. 38, 40 i 380.

rov za ležeći stav vanredno koristi, a osobito podešeni streljački zakloni i skloništa.¹¹⁵⁾

Očigledno je da ne treba ići za tim da se omalovaže stvarni učinci atomskih eksplozija, jer bi to opet imalo štetne posledice. Treba ustvari postupiti u duhu onih načela koja smo i u prošlom ratu primenjivali: borcima treba izneti celu istinu ma kako ona teška bila. Zbog toga veliku ulogu ima pripremanje ljudi već u mirnodopskoj obuci što približnije budućim ratnim okolnostima. I kad se nema atomska bomba važan uticaj može da ima izvođenje vežbi uz razne imitacije atomskih eksplozija, požara i buke na bojištu kako bi se ljudi što bolje psihički pripremili.

U svim armijama već kroz mirnodopsku obuku »pod atomskim uslovima« velika važnost se pridaje osposobljavanju jedinica za noćna dejstva i dejstva po magli i kiši; govori se o značajnoj ulozi manjih taktičkih formacija, o pokretljivosti i rastresitom borbenom poretku, o ulozi partizanskih i ubačenih jedinica, o značaju zaseda, napada u bok i pozadinu i o borbenoj aktivnosti koju može da ispolji stanovništvo u pozadini. Svuda se naglašava odlučna uloga napadnih dejstava i stalan dodir s neprijateljem, što sve otežava efikasnu upotrebu atomskog oružja u borbenoj zoni, jer postoji i opasnost ugrožavanja sopstvenih jedinica.

Svaki onaj ko je prošao naš rat ne može da se otme utisku koliko važnost mogu imati naša ratna iskustva baš u tom domenu taktičkih dejstava pod uslovima atomskog rata. Ovde dolaze do izražaja svi oni principi o kojima smo napred govorili, važeći za borbeno osposobljavanje jedinica i održavanje njihovog borbenog morala.

Kao dva najvažnija principa koji se mogu uzeti da će i u budućem ratu igrati ogromnu ulogu biće — stalno obaveštavanje ljudstva o realnoj situaciji u kojoj se nalaze i podizanje njihove svesti i uverenja kako se toj situaciji mogu suprotstaviti, te razvijanje maksimalne aktivnosti i

¹¹⁵⁾ Usput se mogu spomenuti i karakteristične izjave vojnika američke armije koji su posmatrajući atomsku eksploziju i čitav prizor o kome se ranije toliko pričalo, izjavili: »Cela stvar i nije toliko strašna kako se pričalo«, aludirajući time na ranija propagandna preterivanja.

pokretljivosti jedinica u borbi. To će kod ljudi mnogo činiti da se izgrađuje i održava borbeni duh i u najkritičnijim situacijama, da se izbegne osećanje bespomoćnosti i demoralizacije. Ono će isto onako pozitivno delovati kao kada su i u prošlom ratu naši komandiri naređivali da se paljbom na neprijateljske avione stvori osećanje olakšanja usled učinjene aktivnosti, pa makar se radilo i o malom efektu.

Razume se da sve ovo zahteva i odgovarajuće sistemske pripreme za borbena dejstva, makoliko danas naši narodi verovali u snagu mirovnog pokreta u svetu i sve jaču akciju da se zabrani upotreba atomskog oružja. Takva je konkretna situacija da se na to mora računati. I ovde važi pravilo koje je Lenjin vrlo snažno izrazio ovim rečima: »Svaki novi oblik borbe praćen novim opasnostima i novim žrtvama, neizbežno »dezorganizira« organizacije koje nisu pripremljene na ovaj novi oblik borbe«. ¹¹⁶⁾

Savremeni rat i atomska opasnost zahtevaju ne samo vojničke i materijalne, nego u prvom redu moralno-političke pripreme da narod jedne zemlje, naročito male zemlje kao što je naša bude odlučno spreman i rešen da se i u takvim uslovima bori za odbranu svoje slobode i nezavisnosti i da bude uveren u perspektivu pravedne borbe koju bude vodio u zajednici s drugim narodima.

Zbog toga ima ogromnu ulogu sprovođenje svestranog političkog uticaja u narodu i vojsci na razvijanju vere u sopstvene snage i na raskrinkavanju neprijateljske propagande, laži i zastrašivanja koja su povezana sa atomskim oružjem.

¹¹⁶⁾ Klasići marksizma-lenjinizma, isto, str. 57.

ČETVRTA GLAVA

MORAL i POLITIČKO-PROPAGANDNI RAD U RATU

I.

ULOGA MORALNO-POLITIČKOG VASPITANJA U ARMIJI

K ako pokazuju iskustva — izgrađivanje borbenog morala je zadatak čitavog niza organa, počev od najodgovornijih državnih faktora do pojedinih organa u vojsci. Svi oni deluju sa ciljem da se poveća privrženost ljudi svojoj zemlji i njenoj politici i njihova spremnost da je brane sa oružjem u ruci. To je razgranat sistem svestranih uticaja: ideološko-političkih, ekonomskih, naučnih i kulturnih, a posebno obuke i vaspitanja u vojsci i brige o njenim materijalnim i zdravstvenim potrebama.

Međutim, pošto su ovo ipak samo osnovni i posredni uticaji za izgrađivanje borbenog morala — odavna se sagledala potreba uvođenja u vojske i posebne funkcije političkog vaspitanja, da bi se neposrednije uticalo na svest ljudi i njihove političke stavove, na držanje i postupke u borbi.

Ovde nije toliko bitno kako je ova funkcija nazivana kod raznih armija i u raznim periodima. Neki su je nazivali religiozno-etičko vaspitanje, drugi nastavom o otadžbini, neki samo moralno vaspitanje, da bi se najzad u

novije vreme ona sve jasnije oformila kao funkcija političkog vaspitanja ili političko-propagandnog rada, informacija i propagande, partisko-političkog rada ili moralno-političkog vaspitanja.

Postojanje ove funkcije ne mogu da sakriju ni razne teorije o »apolitičnosti vojske«, jer je to samo paravan za zaštitu od prodora drugih ideoloških i političkih nazora, a ustvari se itekako intenzivno sprovodi određen politički uticaj na vojsku u duhu vladajuće ideologije i politike.

Ovo uostalom dokazuje i činjenica što se geneza ove funkcije može videti već u dalekoj prošlosti kod raznih državnih organa, verskih i političkih organizacija, koje su sprovodile ove zadatke i u vojsci. Nešto kasnije se ova funkcija razvila u vojnoj organizaciji u vidu postojanja posebnih organa za taj rad. U nekim armijama su ovu funkciju najpre vršili naprimer obaveštajni ili drugi organi u štabovima i komandama da bi kasnije došlo do stvaranja zasebnih organa.

U Prvom svetskom ratu već postoje takvi posebni propagandni organi u štabovima armija i divizija u francuskoj, engleskoj, nemačkoj a kasnije i u američkoj vojsci. Tada se u radu ovih organa već zapažaju dva smera — politički rad u sopstvenim jedinicama i propaganda prema neprijatelju. Ovaj rad dopunjuje delatnost verskih referenata, a tada dolazi i do obrazovanja prvih psiholoških sekcija i uvođenja vojnih psihologa u jedinice. Sličnih organa bilo je tada i u drugim vojskama.

Značajno je istaći da je rad ovih organa bio čvrsto naslonjen i koordiniran sa snažnim aparatom propagande, informacija i štampe koji je postojao u raznim državnim ministarstvima ili posebnim uredima i komitetima za informaciju i propagandu.

Oktobarska revolucija u Rusiji 1917 godine afirmisala je u punom smislu ulogu masovnog političkog rada u narodu i vojsci. Boljševička partija je pod vođstvom Lenjina dala primere izvanredno umešne političke agitacije i propagande u vojsci i kod stanovništva, na frontu i u pozadini. Poseban agitaciono-propagandni aparat izgrađen je u rukovodstvima partije i Crvenoj armiji, u kojoj je ustanovljena funkcija političkih komesara i snažnog političkog

i partiskog aparata. Ovi organi su sprovodili direktive Centralnog komiteta partije u organizovanju agitacije i propagande i u jačanju raspoloženja za borbu. Oni su organizovali i razne agitacione punktove, agitacione vozove i ekipe preko kojih su u stanovništvu sprovodili masovan politički uticaj.¹¹⁷⁾

Karakteristično je inače za masovne revolucionarne pokrete razvijanje političkog i propagandnog rada u širokim masama i u oružanim snagama. To je već pokazala i buržoaska Francuska revolucija u kojoj se u punom značenju i razvila politička agitacija i propaganda. Ona je dala čitavu plejadu izvanrednih političkih agitatora i propagandista koji su putem skupova, zborova, štampe, proglašenja i parola, snažno delovali na mase i pokretali ih u revolucionarnu akciju. Tim radom bila je zahvaćena i vojska, pa se već tada pojavljuje prva funkcija komesara u vojsci. Međutim socijalističke revolucije i narodnorevolucionarni pokreti u sadanjoj eposi razvili su ovo u daleko većem opsegu.

Iskustvo Oktobarske revolucije, kao i iskustvo revolucionarnog rata u Kini i oslobodilačkog i revolucionarnog rata u Jugoslaviji su pokazali ogromnu i nezamenljivu ulogu političkog rada u masama i u oružanim jedinicama i njegov veliki doprinos u izgradnji borbenog morala. Zbog toga su i vođe ovih revolucija i tako mnogo insistirali da

¹¹⁷⁾ Prema podacima iz časopisa »Propagandist i agitator« u razvoju partisko-političkih organa u Crvenoj, a kasnije u Sovjetskoj armiji karakteristični su ovi momenti: 1918 god. uvedena je u Crvenoj armiji ustanova komesara sa političkim upravama, odeljenjima i osecima već prema stepenu komandi jedinice. 1924 god. nešto je smanjena brojna jačina ovih organa, a 1925 god. je ukinuta funkcija komesara i uvedeno jednostarešinstvo. Sredinom 1937 god. ponovo se uvode politički komesari, a avgusta 1940 god. se opet ukidaju, jula 1941 god. nanovo uvode i postoje do oktobra 1942 god. — otkada se izgleda afirmira princip jednostarešinstva koji je i sada na snazi. Za sve to vreme postojao je brojani partisko-politički aparat od puka naviše bilo da je njime rukovodio komesar ili pomoćnik komandanta za partisko-politički rad. Ne iznose se podaci o postojanju vojnih psihologa u formaciji operativno taktičkih jedinica, dok je verovatno njihov rad razvijan u centru.

se ovaj rad što bolje organizuje i zbog toga su tako visoko cenili njegovu ulogu.

Lenjin je, govoreći o pripremama za otpočinjanje oružanog ustanka, isticao: »Kad je kocka pala treba ostaviti svaka izmotavanja, treba neposredno i otvoreno objasniti najširim masama kakvi su sada praktični uslovi za uspešan prevrat«. U tom smislu su karakteristične i ove njegove misli: »Mi obraćamo pažnju samo na to da je potrebno već sada i bezodvlačno svim sredstvima širiti pravilnu pretstavu o našim opštenarodnim i najbližim zadacima«.

»Mi ne umemo da cenimo značaj onog upornog, dugotrajnog, često nevidljivog rada na političkom vaspitanju koji je uvek vršila i uvek će vršiti socijaldemokratija« ...

»Zadatak svesnih vođa revolucionarne klase sastoji se u tome da u tom vaspitnom radu stalno idu pred njom, da razjašnjavaju značaj novih zadataka i da je zovu napred k našem velikom konačnom cilju«.¹¹⁸⁾

Mnoge misli druga Tita već smo navodili u prethodnim glavama. Ovde dodajemo još ove:

»Političko vaspitanje novih ljudi, podizanje njihovog teoretskog i političkog obrazovanja na viši stepen, pretstavlja jedan vrlo važan zadatak« ...

»Kulturno-politički rad od ogromne je važnosti u jednoj pravoj narodnoj armiji, koja ima zadatak ne samo da čuva granice svoje zemlje, nego i da čuva tekovine Narodnooslobodilačke borbe, narodna prava stečena u toj borbi. Nasuprot praksi bivše jugoslovenske vojske, vojnici i starešine današnje Jugoslovenske armije nisu ni za vreme svoga vojnog roka lišeni svojih političkih prava i oni mogu i treba da budu uvek informirani o svim političkim i drugim problemima ... «¹¹⁹⁾

U praksi revolucionarnog rata u Kini uloga i značaj ovog rada takođe su visoko cenjeni. Ovo se može videti i iz ovih misli Mao Ce Tunga:

¹¹⁸⁾ Klasici marksizma-lenjinizma, isto, str. 71—72, 74.

¹¹⁹⁾ Tito — isto, str. 301.

Treba da vršimo politički rad među partizanima, da provodimo političko, vojno, kulturno i zabavno vaspitanje, da bismo povećali borbenu snagu partizanskih jedinica«.

»Da bismo postigli svoj cilj treba da mobilišemo novine i druge publikacije, škole, propagandne grupe, kulturne i dramske sekcije, političke organe u armiji i sve druge masovne snage da sprovedu propagandni rad među oficirima i vojnicima na frontu i u pozadini, u okupiranim oblastima i među ljudima u celoj zemlji«.¹²⁰⁾

Savremene armije već od Drugog svetskog rata a i pre njega, izgradile su u svojim jedinicama vrlo brojna, dobro organizovana, i tehnički opremljena politička aparata. Od kapitalističkih armija se posebno po tome ističe aparat informacija i propagande u armiji SAD, koji sa organima verskih referenata, psihologa i aparatom za takozvani psihološki rat — pretstavlja jedan od najbrojnih organa u vojnoj organizaciji.¹²¹⁾

Snažan i brojna aparat za partisko-politički rad već po tradiciji imaju sovjetska i kineska armija i druge ar-

¹²⁰⁾ Mao Ce Tung, Govori i članci, Beograd 1949.

¹²¹⁾ Prema podacima iz literature i štampe u armiji SAD pri Ministarstvu odbrane SAD postoji Uprava za informisanje i obrazovanje, a slični organi sa manjim razlikama u nadležnosti postoje i u generalštabovima vidova i komandama armije, korpusa, divizija i pukova. Pored ili u sklopu toga jako je razvijena služba informisanja javnosti, a postoji i snažan aparat verske službe od puka naviše, te organi za psihološki rat sa većim aparatom od korpusa pa naviše. Neki podaci, naprimer, pokazuju da je 1956 god. u armiji SAD radilo 3.114 sveštenika sa činovima od kapetana do general-majora.

U odnosu na današnji zapadno-nemački Bundesver, ovaj rad sprovodi u Generalštabu posebno odeljenje za tzv. »unutrašnje rukovođenje«. Ono ima nekoliko referenata koji se staraju naprimer o disciplini i pravu, o vaspitanju, o obrazovanju, o trupnim informacijama, o vojnoj muzici i razonodi. S obzirom na sadanje malo brojno stanje Bundesvera na nižim komandnim stepenima postoje samo referenti sa ili bez drugih dužnosti, a zadatak vaspitanja, pored određenog doprinosa i verskih referenata, postavljen je pred sve komande i trupne starešine. Centralni organ obezbeđuje taj rad programima, planovima, priručnom literaturom, štampom i drugim potrebnim sredstvima.

mije istočno-evropskih zemalja. Slična tendencija za usavršavanje rada ovih organa postoji i u drugim armijama.

U našoj Narodnooslobodilačkoj vojsci za vreme prošlog rata odmah je uvedena funkcija političkog komesara 1941 godine. U vodovima su postojali politički delegati, u četama i bataljonima politički komesari, a u brigadama i divizijama su pored političkih komesara postojali od kraja 1942 godine polit-odeli, a u korpusima i armijama politički komesari.

Prema Statutu proleterskih brigada »politički komesari jesu duša jedinice. Oni su pretstavnici naroda i čuvari narodnih interesa u jedinicama. Oni su inicijatori i rukovodioci podizanja političkog, vojničkog i ideološkog nivoa jedinice«. Kao starešine ravnopravne komandantima i uz njihovu podršku, komesari su sami ili sa svojim pomoćnicima organizovali partisko-politički i teoretski rad i kulturno-zabavni život i u jedinicama i na terenu kuda su se te jedinice kretale.

Polit-odeli su bili organi Centralnog komiteta KPJ za sprovođenje partiskog i skojevskog rada u vojsci, ali su se oni brinuli i za unapređivanje teoretsko-političkog i kulturno-prosvetnog rada. Time su mnogo učinili zajedno sa komesarima da razviju i usavrše ovaj rad, što je odigralo krupnu ulogu u moralno-političkom jedinstvu i jačanju borbenog morala i Narodnooslobodilačke vojske.

Krajem 1944 godine formirana su Naredbom Vrhovnog komandanta propagandna odeljenja i otseci kojima su rukovodili politički komesari. Po završetku rata od kadra u ovim odeljenjima i u polit-odelima popunjavaju se političke uprave, odeljenja i otseci od Generalštaba do pukova. Sve do 1953 godine ovi organi su rukovodili sektorima agitaciono-propagandnog, instruktorsko-partiskog i omladinskog rada u Armiji, te štampom, izdavačkom delatnošću, domovima i klubovima.

Od juna 1953 godine ukinuta je funkcija političkog komesara u našoj Armiji i uvedeno jednostarešinstvo, a time i puna odgovornost komandanata i za ovaj rad. Pomoćnik komandanta za politički rad neposredno od tada rukovodi organima za moralno-političko vaspitanje, dok je rukovođenje radom organizacije SKJ prešlo u nadležnost

izabranih komiteta i opunomoćstva CK KPJ za JNA. Politički organi su danas u našoj Armiji brojno smanjeni, ali je povećana njihova efikasnost i organizacija rada u mirnodopskim uslovima.

Dakle, kad je reč o funkciji i organima za politički rad dovoljno je i ovo nekoliko podataka pa da se vidi koliko su se oni u savremenim armijama afirmirali kao sastavni deo vojne organizacije. Njihova osnovna dužnost se sastoji u organizaciji i sprovođenju, direktno i uz pomoć ostalih starešina, političkog informisanja ljudstva, ideološke izgradnje starešina, kulturno-prosvetnog rada i rasonode i u brizi o moralno-političkom stanju i odnosima u vojsci. U armijama socijalističkih zemalja taj zadatak pomažu svojom aktivnošću organizacije komunističkih partija, dok u kapitalističkim armijama to čine delom državno-politički organi i aparat verskih organizacija. Ovi organi vrše istovremeno i propagandu u odnosu na neprijateljske jedinice u ratu, pri čemu koordiniraju sa sličnim institucijama državnih organa.

Gotovo svuda se radi na ostvarivanju postavljenih političkih programa za vojnike i starešine na političkim časovima, kroz predavanja i diskusije; organizuje se praćenje štampe i radioemisija, održavaju filmske pretstave, razne priredbe i omogućuje rasonoda. Već se svuda uvidelo od kolikog je značaja ovakav rad za podizanje borbenog raspoloženja kod ljudi u ratu i koliko snažno takav rad doprinosi učvršćenju jedinica i time dopunjuje sve ono što komande rešavaju kroz obuku, organizaciju, snabdevanje i drugim merama.

Sasvim je jasno da osnovnu liniju u političkom i propagandnom radu u vojsci daju najodgovorniji državni faktori, te ovaj rad odatle crpe svoje ideološke i političke osnove i dobija direktive, već prema tome o kakvoj se ideologiji i politici radi. Za svoj rad ovi organi odgovaraju po pravilu svojim komandama, što ostaje i u slučaju kad se ovaj aparat popuni u ratu i građanskim licima. U većini armija se stoji na stanovištu da profesionalni vojnici koji rukovode ovim organima daju više garancije da će taj rad biti saobražen konkretnim problemima koji iskrsavaju u vojsci u miru i ratu.

Funkcija političkog vaspitanja, međutim, nije samo svedena na delatnost ovih organa. Svestrano moralno-političko vaspitanje ostaje i dalje zadatak svih starešina u vojsci, koji to ostvaruju direktno i preko ovih organa u komandama gde oni postoje, ili samo svojim ličnim uticajem kao što to čine trupne starešine u vodovima, četama i bataljonima.

Sušтина ovog rada nije prema tome samo u političkom informisanju i obradi političkog programa. To je delatnost koju karakteriše objašnjavanje ljudima svih onih pitanja koja nameće život i borba u jedinici i za koja postoji potreba da ih ljudi što pravilnije shvate. Tako shvaćena politička delatnost postaje jedan od najznačajnijih faktora u izgradnji borbenog morala. Na našem iskustvu se toliko puta potvrdilo da samo ona vojska koja je visoko svesna svojih ciljeva i zadataka, koja je spoznala njihovu nužnost i opravdanost, može graditi i druge osobine snažnog morala. Politička svest je u tome prvi i najosnovniji činilac, koji mora biti sadržan i u drugim moralnim vrlinama koje se u vojsci odgajaju.

Polazi se od toga da je za vaspitanje moralnih vrлина neophodno primeniti što širi i raznovrsniji uticaj svih faktora i to i kroz vojnu obuku, političko-prosvetni rad, a naročito kroz svakodnevni lični uticaj starešina u odnosima s ljudima. To je zaista u našoj Armiji široko polje delatnosti za svakog starešinu, za organizaciju komunista i omladine i za aktivnost vojnih kolektiva.

Neposredno vaspitanje borbenog morala usmerava se u našoj Armiji na izgrađivanje i razvijanje pojedinih vrлина kao što su: odanost, hrabrost, disciplina, drugarstvo, dostojanstvo i čast, upornost i nepokolebljivost, skromnost i mnoge druge. Sve se one međusobno prožimaju, jer je svaka vrлина puna elemenata onih ostalih, i kao celina izražavaju moral jedinice. A smišljenim pedagoškim uticajem starešina može se mnogo učiniti na razvijanju pojedinih najvažnijih vrлина.

Pitanja koja su raspravljana u prethodnim glavama ove knjige pokazuju koliki značaj u tome ima proučavanje ratnih iskustava o držanju i postupcima ljudi u borbi u različitim situacijama i upoznavanje sa svim problemima

koje u vezi s tim treba rešavati, da bi se potstakli pozitivni a sprečili negativni uticaji i tako održavao i razvijao borbeni duh.

Ovakvo šire gledanje na sve strane vaspitnog rada u armiji razvija se kroz praktični rad kod nas već u miru. To se, pored ostalog, ogleda i u sadržini rada koji se kod nas naziva moralno-političko vaspitanje.

zobze

II.

VAŽNIJA ISKUSTVA POLITIČKOG I PROPAGANDNOG RADA U NOV U PROŠLOM RATU

Smatramo potrebnim da na ovom mestu u kraćem osvrtu prikažemo neka važnija iskustva u političkom i propagandnom radu u NOV u prošlom ratu. Našim mlađim drugovima koji nisu bili njegovi učesnici, a danas su neposredne starešine i vaspitači svojih potčinjenih — to može biti samo od koristi. Sa onim što je u prethodnim glavama raspravljano kao naše ratno iskustvo ovo čini nerazdvojnu celinu.

Kad se iz svih raspoloživih dokumenata o našem ratu pokuša izvući rezime u pogledu sadržaja političkog rada — odmah se može videti da je on bio usmeren na propagandu ciljeva i tekovina Narodnooslobodilačke borbe i Revolucije; na razobličavanje okupatora i domaćih izdajnika i na obaveštavanje o borbi Sovjetskog Saveza i drugih saveznika protiv fašističkih sila. On je u sebi sadržavao i rad na ideološko-političkom uzdizanju starešina, članova KPJ i SKOJ-a; organizaciju kulturno-prosvetnog i zabavnog života, i mere i postupke na podizanju borbenog morala i suzbijanju raznih štetnih pojava u jedinici.

S obzirom na uslove u kojima se odvijala naša borba — politički rad u vojsci je imao zadatak da utiče i na mase u krajevima gde su jedinice boravile što je, zajedno sa intenzivnim radom koji su na terenu sprovodile organizacije KPJ, Narodnooslobodilački front, organizacije omladine, Antifašistički front žena i organi narodne vlasti, imalo odlučujućeg značaj za narastanje i jačanje oružanih

sraga i proširivanje baze oslobodilačke borbe na sve krajeve Jugoslavije. Kod nas je, dakle, politički rad u vojsci i narodu imao ulogu ne samo da vaspitava ljudstvo u već organizovanim vojnim formacijama, nego i da stvara i omasovljuje te formacije i da pridobija mase za aktivnu ulogu u Narodnooslobodilačkoj borbi.

I Objašnjavanje ciljeva NOB

Najveći deo političkog rada bio je usmeren na objašnjavanje ciljeva NOB, puteva kojim se oni postižu, taktike KPJ i tekovina koje se u toj borbi stvaraju. Bilo je potrebno stalno objašnjavati zašto je nužna oružana borba, sa kakvim ciljem se vodi, kakva je uloga KPJ u toj borbi i kakve su perspektive i izgledi na pobjedu.

Politički uticaj na razvijanje bratstva i jedinstva za služi u tome posebnu pažnju. Mnogo je napora učinjeno da se raskrinkaju namere i politika neprijatelja na raspirivanju bratoubilačkog rata, a posebno da se u tome razbije uticaj ustaša, četnika i drugih domaćih izdajnika. Nije samo krajnji uspeh naše borbe potvrda za uspešan politički rad na ovom zadatku. Već u toku 1942 godine u većem broju jedinica NOB nalazili su se izmešani pripadnici svih naših nacionalnosti, a kasnije su stvarane i posebne partizanske jedinice od pripadnika šiptarske, bugarske, mađarske, talijanske i drugih nacionalnih manjina.

U političkim izveštajima¹²²⁾ naših tek formiranih brigada mogu se pročitati pozitivne ocene o uspešnom učvršćivanju bratstva i jedinstva. Tako se u izveštaju 16 brigade Sedme divizije krajem 1942 godine piše: »Odnosi između boraca Hrvata i boraca Srba sasvim su pravilni i uopšte se ni po čemu ne razlikuju od odnosa među samim Srbima i samim Hrvatima. Pored toga, može se ustanoviti da se ni kod jednog borca ne primećuje nekakvo nezadovoljstvo u vezi s tim što se brigada zove hrvatska«.

¹²²⁾ Ovde će se citirati mnogi izveštaji političkih komesara i politodjela koji još nisu objavljeni, a nalaze se u arhivi CK KPJ i Vojnoistoriskog instituta JNA.

Ova konstatacija je karakteristična za većinu jedinica naše vojske, iako je to tek druga godina rata. U izveštaju komesara Sedamnaeste udarne divizije se kaže: »Postojanje naše muslimanske brigade na ovom terenu (istočna Bosna) vođe četnika iskorišćavaju u cilju mobilizacije četnika u borbi protiv nje, tako da je ona dosada imala najviše okršaja sa četnicima. Ali njene borbe sa Nemcima i ustašama najbolji su argumenat među srpskim stanovništvom za razbijanje četničke antimuslimanske propagande«.

Moglo bi se navesti mnogo podataka o takvom uspehu i u svim drugim jedinicama, o uspehu na suzbijanju raznih pojava lokal-patriotizma, šovinizma, plemenske zagriženosti i drugih, koje su kroz čitav rat zahvetale da se politički rad usmerava i na te probleme.

U propagandi ciljeva i tekovina NOB važno mesto je zauzimalo upoznavanje boraca sa karakterom i ulogom nove narodne vlasti koja se stvarala na ruševinama starog poretka. Na političkim konferencijama stalno se raspravljalo o pitanjima izdaje vlastodržaca i dvorske klike, o nenarodnom karakteru starog poretka, o odlukama AVNOJ-a, o demokratskoj i federativnoj republici i karakteru nove vlasti.

Vojne jedinice su postale škola za osposobljavanje kadrova — nosioca vlasti, koji će, kako piše komesar Prve proleterske brigade juna 1942 godine, »Mesto starog izdajničkog korumpiranog aparata preuzeti rukovodstvo nad čitavim životom naših naroda«. Dalje se ističe potreba da borci upoznaju rad narodnih odbora, pa se u istom dokumentu kaže: »Povezivanje sa narodnim odborima, upoznavanje sa njihovim problemima i neposredna pomoć odborima u rešavanju tih problema uče naše rukovodiocce mnogim stvarima koje će im kao rukovodiocima biti nužne u daljem razvitku Narodnooslobodilačke borbe i posle nje«.

Svaka naša jedinica u svojoj ratnoj istoriji ima veliki bilans u sprovođenju političkog rada na terenu, u organizovanju narodnih odbora i u pomoći njima. U izveštaju zamenika komesara Prve proleterske brigade Prve divizije od 14 februara 1943 godine se iznosi: »Počev od Jajca pa sve do Prnjavora i Save održan je niz zborova i konferen-

cija koji su većinom uspevali. U mnogim selima kroz koja su prolazile naše jedinice osnovani su NO odbori, koji su odmah preuzeli dužnost. Na taj način formirano je 60 NO odbora».

Vrlo važno pitanje političkog rada bilo je stalno objašnjavanje međunarodnih događaja, stanja na frontovima, pobjeda i uspeha savezničkih snaga i uticaj svega toga na perspektivu naše borbe. Ogromno je bilo interesovanje svakog borca za te događaje, za politiku pojedinih savezničkih vlada prema našem pokretu, a osobito za uspehe i borbu Sovjetskog Saveza u kome su naši borci gledali najveću garanciju za slom fašističkih sila i za konačnu pobjedu u ratu. Oni su bili u stanju kad im se objasni da razumeju i najkomplikovanije odnose i zakulisne igre pojedinih reakcionarnih krugova prema našoj borbi i da, osuđujući to istovremeno shvate opštu potrebu učvršćenja savezničke koalicije.

Naša ratna iskustva, za razliku od onoga što se piše u nekim zapadnim zemljama, pokazuju da su borci u prvom redu interesovali opšti ciljevi rata, postojeći odnosi i uspjesi na frontovima, a naročito šta treba da se ostvari oružanom borbom u našoj zemlji. Zbog toga je i prvi zadatak političkog i propagandnog rada bio da potpuno odgovori tako razvijenom političkom interesu.

Razobličavanje neprijatelja

Drugi važan sadržaj političkog rada u vojsci i narodu je bio — *raskrinkavanje politike i zločina okupatora i njegovih saradnika u našoj zemlji.*

Iako je, zahvaljujući pravilnoj politici KPJ pre rata, mnogim našim ljudima bilo jasno ko su fašisti i kakvu opasnost predstavljaju za čovečanstvo — ipak je trebalo od prvih dana pa kroz čitav rat razvijati živ politički rad da bi se u očima boraca i naroda razobličila njihova politika i zločini. Već je poznato kako je okupator uz pomoć domaćih izdajnika primenjivao različitu taktiku u pojedinim krajevima Jugoslavije samo da zavadi naše narode i da raspiri bratoubilački rat.

Samo uporan, principijelan i svakodnevní rad partijskih organizacija i političkih organa u vojsci i narodu, mogao je da osujeći razoran politički uticaj neprijatelja, da preodoli i mnoge teške krize i da uz pojačavanje oružane borbe razvije veru u snage naroda i pobeđu nad daleko nadmoćnijim neprijateljem.

U svim jedinicama u toku rata ljudi su planski upoznavani sa time šta je fašizam, ko su domaći izdajnici i šta su planovi reakcionarnih krugova u svetu; kakvi su i koji zločini koje je okupator izvršio nad našim narodom — sve sa ciljem da se kod boraca razvija mržnja prema neprijatelju i pojača uverenje da se samo oružjem u ruci može učiniti kraj tim planovima okupatora i domaćih izdajnika.

Naš stav u tome pogledu karakterišu ove reči druga Tita: »Iznošenje podataka o terorú okupatora i kvislinga po cijeloj našoj zemlji služilo je kao nepresušni izvor mržnje boraca i naroda protiv okupatora i domaćih izdajnika«.

Kroz četiri godine rata razvijena je snažna mržnja prema neprijatelju koja je mnogo značila za podizanje borbenog morala u jedinicama. Ta mržnja je bila usmeravana na pravilan način, tj. samo prema fašističkim zločincima, a ne prema njihovim narodima. Zaista, nema ničeg plemenitijeg od ovakvog stava naših boraca koji, zadojeni dubokom mržnjom prema fašističkim zločincima, istovremeno pokazuju interes i ljubav prema drugim narodima, osobito za njihov otpor fašizmu. To je zahtevalo vrlo intenzivan i živ politički rad, reagovanje na svaki novi plan i akt neprijatelja, na svaki njegov zločin ili parolu i glasinu.

Koliko god neki pisci na Zapadu savetuju kako nije korisno vršenje uz sopstvenu propagandu istovremeno i kontrapropagande — naša iskustva pokazuju da je to neodvojivo jedno od drugog i da snaga političkog uticaja samo na tome dobija. To je zbog toga što je van spora bila snaga i moralna čistota naših ideja, ciljeva i praktične delatnosti.

U jednoj okupiranoj zemlji u uslovima revolucionarne borbe radi se o borbi za politički uticaj u masama, a taj se zadatak ne može ostvariti bez stalnog i argumentovanog

razobličavanja na svakom koraku neprijateljske politike i njegovih zločina.

Zbog toga je drug Kardelj u jednom svom članku u toku NOR-a i pisao: »Napredak Narodnooslobodilačkog pokreta zavisan je od maksimalne političke aktivnosti u masama, s ciljem da se pred narodom do kraja raskrinkaju otvorene i prikrivene izdajničke grupe«. Svako oportunističko postupanje, laviranje ili skretanje sa principijelne linije može samo da dovede do slabljenja oružane borbe. Protiv sličnih pojava CK KPJ je vrlo energično intervenisao u pojedinim krajevima, naglašavajući da je borba protiv neprijatelja najvažniji zadatak.

Važno je, međutim, istaći da raskrinkavanje okupatora i domaćih izdajnika nije imalo karakter »defanzivne« propagande odnosno samoodbrane, već ofanzivnog iznošenja naših političkih stavova, propagiranje i agitacija za te stavove u narodu na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji. Osnovna linija naše propagande prema neprijatelju se sastojala u principijelnom, istinitom i otvorenom iznošenju ciljeva NOP-a, u tačnom obaveštavanju o stanju na frontovima, u diferenciranju zavedenih ljudi od aktivnih saradnika okupatora, u diferenciranju ustaša od domobrana, aktivnih od zavedenih četnika, pa čak Nemaca od Talijana kad se radilo o modificiranju propagandnih stavova usmerenih na jedne ili druge.

Ove uspehe potvrđuju i naši i neprijateljski dokumenti iz rata. Politodjel Pete crnogorske brigade piše 1942 godine: »Severno i istočno od Zenice četnici naglo gube poverenje u narodu. U Bijelim Vodama došlo je do borbe između pristalica saradnje sa okupatorom i protivnika saradnje. Bilo je pet mrtvih«. Zamenik komesara Prve proleterske brigade izveštava decembra 1942 godine: »U krajevima oko Grahova, Knina i Sinja naročitu pažnju posvetili smo raskrinkavanju četničkih bandi i u tome smo uspeli. Zahvaljujući vojničkoj i političkoj djelatnosti razbijena je dinarska četnička divizija i bilo je dosta slučajeva da su nam seljaci predavali oružje bez borbe«.

U jednom drugom izveštaju ove brigade se navodi: »Kad smo se približili Prnjavoru i Brodu na Savi, narod nas je oduševljeno dočekao. Zavedeni seljaci u četničkim

redovima masovno su pristupali našim jedinicama. Tako je kod Prnjavora jedna kompletna četa pristupila nama. U okolini Prnjavora, na dobrovoljnoj bazi, za 7—8 dana pristupilo je našoj brigadi 700 ljudi.

Naši izveštaji iz rata takođe govore o uspehu naše propagande u formacijama Talijana, domobrana, belogardista i bugarske okupatorske vojske. To se priznaje i u pojedinim neprijateljskim dokumentima. Tako izveštaj zapovednika domobranškog zbora od 8 marta 1942 godine kaže: »Mora se priznati da promidžbu vrše vrlo smišljeno, jer koriste iskustva komunista u Srbiji. Partizani ne spominju nigde komunistički program i ideje komunizma već se pretstavljaju kao narodna vojska koja se bori protiv okupatora, te tako pridobijaju i Hrvate, osobito iz talijanske Dalmacije i iz II zone.«.¹²³⁾

Župan NDH iz Modriša izveštava 29 juna 1942 godine: »Pozivajući domobrane da im neće ništa nažao učiniti ako se predadu, komunisti su uspeli o sebi stvoriti famu koja je za njih vrlo povoljna i koja u poslednje vreme daje za komuniste dobre rezultate.«.¹²⁴⁾

Mario Robotti komandant XI korpusa italijanske armije navodi u naredbi od 9 avgusta 1941 godine: »Komunistička propaganda koja je svakim danom sve jača ne sme ni okrznuti kompaktnost jedinica. Vojnici sumnjivog političkog ubeđenja treba već da se znaju i nad njima se mora voditi brižljiv nadzor.«.¹²⁵⁾

Komandant karabinjera izveštava 7 novembra 1941 godine: »Dalje, zbog naše potpune odsutnosti na polju političke propagande lako se poverovalo glasinama o neprestanim uspesima »partizana«, o zauzimanju dobro posednutih predela, o zarobljavanju nekog pukovnika i ogromnog materijala itd.«.¹²⁵⁾

Neki doglavnik Mesić govoreći o napadu partizana na Teslić piše 1 januara 1943 godine: »Opremljeni su vrlo dobro a uveliko su disciplinovani i ne smije se njihova snaga potcijeniti. Njihova promidžba tako je jaka i opasna

¹²³⁾ Zbornik — tom V, knj. 5, str. 616.

¹²⁴⁾ Zbornik — tom V, knj. 5, str. 603.

¹²⁵⁾ Zbornik — tom VI, knj. 1, str. 311.

da je teško naše domobrane skloniti na jednu uspešnu borbu protiv njih.¹²⁶⁾

Već je poznat deo poverljivog izveštaja nemačkog eksperta za Srbiju Turnera koji je 1941 godine pisao u Berlin o partizanima: »Ne pomaže ni pojačana propaganda, koja govori o tome da boljševicima na frontu ide rđavo. Dobijam utisak da ni vesti o kapitulaciji Rusije ne bi dovele do kapitulacije ovih bandita, koje su žilavi kao đavoli. Osim toga njihova organizacija je izvršna. Oni bi mogli biti klasični primer tajne organizacije«.

Ovo je dovoljno da, uz ono što znamo o našim uspesima u borbi sa neprijateljem, pokaže snagu našeg političkog uticaja i propagande u njegovim redovima. Taj efekat nije postizan ogromnom propagandnom tehnikom, tajnim radiostanicama, milionima letaka, glasnogovornicima, bacačima i topovima sa propagandnim granatama. Da smo imali bolju propagandnu tehniku sigurno bi se mogli postići i bolji rezultati.

Taj zadatak je uspešno rešavan sa onim što se imalo, a najvažnije je da je on već od prvih dana stajao kao važan zadatak naše propagande. Tako jedan partizanski štab u okolini Sarajeva već septembra 1941 godine u svom uputstvu naglašava: »Propagandu vršiti u neprijateljskim redovima preko zarobljenika, putem letaka i biltena, preko ljudi koji se mogu uvući u njihove redove, transparentata i truba koje pojačavaju glas (kad je neprijatelj blizu i kad može da nas čuje)«.¹²⁷⁾

Ovakav rezultat je posledica principijelnog stava i u borbi i u propagandi, doslednog poklapanja reči i dela, upornog zalaganja komunista i pristalica NOP-a koji su i u neprijateljskim redovima i uporištima širili istinu o našoj borbi usmeno, preko letaka, radiovesti i pisama. Vrlo jak propagandni uticaj vršili su sami zarobljenici koji su pušteni posle razoružavanja i upoznavanja sa ciljevima NOB. Za nas je bilo dovoljno da oni tamo gde dođu kažu istinu o onome što su kod nas videli, jer je to bila vrlo ubedljiva propaganda NOP-a.

¹²⁶⁾ Zbornik — tom IV, knj. 9, str. 390.

¹²⁷⁾ Zbornik — tom IV, knj. 1, str. 197.

Neprijatelj je imao neuporedivo bolju tehniku počev od javnih i tajnih radiostanica do modernih štamparija za novine i letke, za falsifikovanje dokumenata i za lažno izveštavanje o tobožnjim zločinima partizana. Njegov neuspeh nije ležao u odsustvu sposobnosti za propagandni rad, već u opštoj nepravednoj zločinačkoj politici koju je sprovodio u našoj zemlji, a koja se teško mogla propagandom prikazati drugačijom od onoga što jeste. Može se reći da je okupator, a posebno izbeglička vlada u Londonu i oni koji su je pomagali, ipak uspevao najviše u tome što je propagandom i lažima neko vreme zavodio mnoge ljude i u našim krajevima i van naše zemlje. To je za njih mada za kratko vreme ipak bio uspeh.

Zadatak raskrinkavanja neprijateljske propagande u toku NOR-a je zahtevao posebne napore. »Trebalo je — kako kaže drug Tito na II zasedanju AVNOJ-a — proliti potoke dragocene narodne krvi, trebalo je da desetine hiljada najboljih sinova naših naroda polože svoje živote u toku dvogodišnje zajedničke borbe protiv neprijatelja, da bi na kraju istina o stvarnom položaju u Jugoslaviji prokrčila sebi put pred svetskom javnošću«. ¹²⁸⁾

Ideološko-politički rad

Kako smo napred izneli, sadržaj političkog rada u NOV je obuhvatio i širu obradu važnih ideološko-teoretskih pitanja, sa članovima Partije, SKOJ-a i sa starešinama. Posle Direktive CK KPJ od 1942 godine ovom radu se pristupilo sistematski u svim jedinicama. Drug Tito je tada pisao:

»Pitanje teoretskog i političkog odgoja naših kadrova je jedno od najvažnijih pitanja, koje se u svoj svojoj oštrini postavlja pred našu Partiju ovog časa. Bez obzira na velike i teške probleme, koje moraju u današnjoj situaciji, u situaciji teške i krvave Narodnooslobodilačke borbe, rješavati naše partiske organizacije, potrebno je od-

¹²⁸⁾ Josip Broz Tito — Borba za oslobođenje Jugoslavije, Beograd 1945 god., str. 160.

lučno pristupiti sistematskom teoretskom i političkom odgoju kadrova«. Dalje se kaže: »Svi članovi Partije, a naročito rukovodeći drugovi, dužni su stalno raditi, učiti se i osposobljavati da ne zaostanu, da ih vrijeme ne preгази, da postanu sposobni rukovodioci, jer je poznavanje marksizma-lenjinizma za nas najjače oružje u današnjoj borbi«. ¹²⁹⁾

Ovom direktivom je bilo postavljeno da se teoretski rad sprovodi preko partiskih i skojevskih sastanaka i kraćih nižih i srednjih partiskih kurseva po brigadama i divizijama. Kao interesantna pitanja proučavala su se: razvitak društva, osnovi lenjinizma, Istorija SKP (b), o državnom uređenju SSSR, linija KPJ i NOB i druga. Metod rada se uglavnom sastoji u čitanju materijala i diskusiji, putem predavanja i rada po kružocima.

Politodeli su pristupili organizaciji kurseva pri brigadama i divizijama u trajanju od 10—20 dana. Na tim kursevima su proučavana pitanja o revoluciji, seljačko i nacionalno pitanje, o Partiji, o diktaturi proleterijata, o Ustavu SSSR, važnije direktive CK KPJ i linija KPJ u NOB. Na kursevima je obično bilo 20 i više drugova. U jednom izveštaju politodela Druge vojvođanske brigade šesnaeste divizije se kaže: »Teoretska uzdignutost partijaca prilično se poboljšala obzirom na to da je kroz niže partiske i političke kurseve koji se održavaju pri brigadi prošlo oko 70 partijaca«.

Od 1943 godine održavani su i srednji partiski kursevi pri divizijama i korpusima, a istovremeno je jedan deo rukovodioca iz vojske pohađao slične kurseve pri oblasnim, pokrajinskim i nacionalnim partiskim rukovodstvima. Na ove kurseve slati su komesari četa, bataljona i brigada i druge starešine, a trajali su po mesec i više dana. Za rukovođenje ovim kursevima određivani su negde i posebni predavači. Bilo je divizija i korpusa u kojima je samo u toku 1943 godine završilo ove kurseve do 170 slušalaca. Svi izveštaji govore o vrlo dobrom uspehu i velikoj koristi od ovih kurseva.

¹²⁹⁾ Tito — isto, str. 64 i 65

Teoretski i politički rad se sprovodi i na vojnim kursovima i oficirskim školama, koji su organizovani pri nekim glavnim štabovima i Vrhovnom štabu.

S obzirom na programski deo u planskom političkom radu s borcima i na ovakav teoretski rad sa starešinama, članovima Partije i SKOJ-a, — može se videti koliko se u toku rata poklanjalo pažnje tome da ljudi šire shvate ideje i ciljeve oslobodilačkog pokreta i Narodne revolucije, jer je od toga zavisilo koliko će im biti jasna i tekuća politika i događaji. Zadatak partisko-političkih organa se sastojao u tome da kroz raznovrsne oblike i metode, kroz masovnu propagandu i agitaciju — popularišu te ideje i političke stavove, sa ciljem da ih mase prihvate i da se što bolje aktiviraju u borbi.

Kulturno-zabavni rad i neposredan vaspitni uticaj

Organizacija kulturno-prosvetnog i zabavnog rada postavljena je već u Statutu proleterskih brigada kao važan zadatak političkih organa. U jedinicama su održavana mnoga prosvetna predavanja iz oblasti prirodnih nauka, istorije, geografije i kulture kao što su: o postanku života na zemlji, o religiji i sujeverju, o braku i porodici, o borbama naših naroda u prošlosti, o geografiji savezničkih zemalja i druga.

Pored toga organizovan je rad i na opismenjavanju boraca, koliko su to uslovi dozvoljavali. Međutim, najviše vremena se posvećivalo organizaciji društveno-zabavnog života. Preko raznih sekcija kulturno-prosvetnih odbora potstican je rad vojničkih horova, diletantskih grupa, izdavanje zidnih i džepnih novina, organizovanje priredbi, vojničkih veselja, partizanskih sela, usmenih novina, logorskih vatri i sl.

Gotovo svaka četa i bataljon nastojali su da se ove vojničke priredbe daju i za narod. Za unapređivanje ovog rada imaju zasluga razne kulturne ekipe ili agit-prop ekipe koje su svojim znanjem i iskustvima podizale kvalitet ove delatnosti.

U svim jedinicama partizanskih odreda i NOV naročita inicijativa je bila razvijena u izdavanju radiovesti i biltena za dnevno obaveštavanje i vojske i naroda o najvažnijim događajima. Sem toga bataljoni i brigade su uređivali svoje listove a divizije novine i almanahe. Posebno se staralo da se dođe do tehnike s kojom bi se mogao umnožavati materijal za teoretski rad i govori i članci naših rukovodilaca i time snabdevati sve jedinice. Vredno je pomena i nastojanje bataljona i brigada da imaju markar i malu biblioteku najpotrebnijih knjiga, jer je za njih vladao uvek veliki interes.

Ovaj kratak osvrt na sadržaj političkog rada ne bi bio potpun kada se ne bi istakao njegov zadatak *neposrednog vaspitnog uticaja* na navike i ponašanje ljudi i njihovo držanje u borbi. Taj zadatak su sa uspehom ostvarile sve starešine uz veliku pomoć koju su u tome imali od političkih organa, organizacije KPJ i SKOJ-a. Oni su u vojsci neumorno radili na vaspitanju i razvijanju hrabrosti, discipline, drugarstva, ponosa na jedinicu, na suzbijanju pojave panikerstva, sklonosti pijanstvu i pljački i nepravilnim odnosima prema narodu.

Ovo je ona strana partisko-političkog rada koja je potvrđivala njegovu životnost, njegovu vezanost za konkretne odnose i život među ljudima u borbi sa ciljem da se jača borbena solidarnost, kolektivni duh i vedro raspoloženje. Stečena iskustva u tome imaju i danas za nas izvanrednu važnost, jer se uspelo u jedinicama NOV izgraditi nove unutrašnje odnose starešina i potčinjenih, stvoriti bliskost i toplinu, razviti brigu za čoveka što je sve skupa nosilo ljude kroz surovosti rata. Zato drug Tito često naglašava obavezu starešinama da takav duh iz rata prenose i gaje i u sadanjim uslovima u JNA.

Važniji oblici masovnog političkog rada

Kao najviše primenjivani oblici *političkog rada* u ratu, bili su oni koji su inače tipični za masovnu agitaciju i propagandu. Dinamika rata je često ispostavljala u prvi plan živu i brzu političku agitaciju i propagandu, dok su

se po pravilu teže ostvarivali dugoročni planovi za teoretsko i opšte obrazovanje boraca i starešina. Zbog toga su se u našim jedinicama razvili mnogobrojni i raznovrsni oblici agitaciono-propagandnog rada.

Političke konferencije održavale su se svakodnevno po četama i bataljonima. Na njima su pretresana aktuelna politička pitanja ili neki problemi iz unutrašnjeg života jedinice. Ovo drugo se kasnije sprovodilo na posebnim tzv. *radnim konferencijama*.

Predavanja i govori održavani su o aktuelnim političkim temama, a organizovani su *razgovori i diskusije i čitalačke grupe* u vezi sa radio-emisijama i štampom.

Sastanci raznih aktiva pripremani su i održavani sa članovima KPJ, SKOJ-a, agitatorima, novim borcima, borcima — drugaricama, za pripremu istih za određene zadatke; ili za pretresanje mnogih, često i sitnih pitanja u vezi sa držanjem i ponašanjem ljudi. Posle raznih mera u pripremi pred borbu, obično je dolazio *zbor bataljona ili brigade* kao završnica takve pripreme, ili ponekad povodom saopštenja, za naročito važne naredbe ili za saopštenja o poredama NOV ili saveznika na drugim frontovima.

Mitinzi brigada, a ponekad i divizija imali su po pravilu svečan manifestacioni karakter, a održavani su uz prisustvo naroda, povodom kakve svečanosti, oslobođenja nekog kraja, prilikom Prvog maja, godišnjice I i II zasedanja AVNOJ-a ili Oktobarske revolucije i slično.

Razna takmičenja sprovedena su u svim jedinicama u cilju bržeg ovladavanja oružjem, u kulturno-prosvetnom radu, u pomoći narodu, a negde i u tome ko će naneti neprijatelju veće gubitke uz što manje sopstvenih. Ova takmičenja i kampanje doprinosile su većoj živosti u radu i borbi.

Cilj svega što je izneto o političkom radu i propagandi u NOV jeste, da ukaže na veliku ulogu koju je taj rad odigrao na moralno-političkom učvršćenju jedinica i podizanju borbenog morala. Potpuno je razumljivo da se sva ova delatnost zasnivala na jasnim i određenim principima saobraznim ideološkoj i političkoj liniji Komunističke

Partije u Narodnooslobodilačkoj borbi, koja je i u ovaj rad unosila svoje bogato iskustvo u radu s masama.

Korisno je da se i naši ratni kadrovi češće potsećaju na ovaj rad, a oni koji nisu prošli rat mogu samo da obo- gate svoja iskustva u vođenju i vaspitanju ljudi. Današnji rad na moralno-političkom vaspitanju u JNA je samo logičan produžetak takvog rada iz rata, iako je on razvijen prema mirnodopskim uslovima i potrebama. Međutim, nove ratne okolnosti mogu samo istaći vrednost ovih iskustava.

III.

UTICAJ NEPRIJATELJSKE PROPAGANDE NA BORBENI MORAL I O TEORIJI I PRAKSI PSIHOLOŠKOG RATA

Vršenje propagande prema neprijateljskim jedinicama i stanovništvu u cilju razaranja njihovog borbenog morala — bio je od davnina značajan smer političkog i propa- gandnog rada. Ovaj smer delatnosti dobio je svoj organi- zovaniji oblik i važnost već u Prvom a još više u Drugom svetskom ratu. Mnoge državne i vojne ustanove razvile su široku aktivnost u organizovanju radioemisija, štampe, letaka, poziva i proglasa, na širenju raznih glasina i de- zinformacija prema neprijateljskoj strani. Osnovni cilj im je bio da se pokoleba uverenost njenih ljudi u opravdanost borbe i izgleda na upeh, da se rasloje i razjedine njeni redovi, da se pasiviziraju i demorališu i da se pruži ohrab- renje protivničkim i kapitulantskim strujama u redovima neprijatelja.

Periodi tzv. hladnog rata koji se ponavljaju u današnje vreme, kao i razne vrste lokalnih ratova i intervencija ve- likih sila u pojedinim zemljama dalje su razvile ovu de- latnost do takvih razmera kakve do sada nisu poznate u istoriji međunarodnih odnosa. Ovo se ispoljilo i prilikom sukoba u Koreji, Indokini, Alžiru, Egiptu i Srednjem Istoku i pri kampanjama koje se sa raznih strana povre- meno vode protiv naše zemlje.

Često se takvim propagandnim kampanjama misle ostvariti bez prolivanja krvi i neki ciljevi za koje su se obično morale davati velike ljudske i materijalne žrtve. Ponekad to može biti namera da se skрати rat, ili lakše uspe u slamanju neprijateljskog otpora u pojedinoj operaciji na frontu; neki put da se izazovu promene režima u jednoj zemlji, ili njen pristanak za ustupanje dela svoje teritorije i svojih vojnih baza, ili jednostavno stavljanje dotične zemlje u zavisn, satelitski položaj.

Pored čisto propagandno-političkih sredstava, često se u ovakvim kampanjama primenjuju i druga sredstva kao što su prekidi diplomatskih odnosa, otkazivanje raznih političkih, ekonomskih i kulturnih sporazuma, vršenje ekonomske blokade, pa sve do vojnih demonstracija i diverzija. Karakteristično je da se ovo vrši u relativno mirnom periodu, bolje rečeno izvan ratnog stanja.

Objekat napada su po pravilu politički stavovi ljudi, njihova politička orijentacija i njihova spremnost za otpor — koju treba ovim akcijama poljuljati i izmeniti u željenom pravcu da bi jedna sila u drugoj zemlji postigla svoje ciljeve.

Naši ljudi su i u prošlom ratu a osobito posle Drugog svetskog rata imali priliku da tako jasno sagledaju sve razmere ovakvih kampanja, jer su bili objekat njihovog napada. Posle rata one su vršene i od nekih zapadnih sila, ali je mnogo veće razmere imala kampanja Informbiroa od 1948 do 1953 godine i oživljavanje slične kampanje u 1958 godini, koja je još u toku.

Prema podacima Bele knjige ministarstva inostranih poslova FNRJ i prema izveštaju jugoslovenske vlade od 1951 godine na specijalnom političkom komitetu OUN o agresivnim postupcima istočnoevropskih zemalja — vide se razni oblici kampanje Informacionog biroa koja se sa najvećim intenzitetom razvijala do 1953 godine. Mnogobrojni vidovi hladnog rata upotrebljeni su do pune mere. Njih je naročito karakterisao žestok politički pritisak, klevetnička propaganda, ekonomska blokada, raskid državnih, ekonomskih i kulturnih ugovora, te velik broj graničnih incidenata — sve do demonstracije vojnom silom oko naših granica. U tom periodu raskinuto je 46 raznih ugovora,

sporazuma i konvencija, prognano je 145 naših diplomatskih i drugih službenika iz istočnoevropskih zemalja za prve dve godine kampanje. U periodu od juna 1948 do novembra 1951 godine, bilo je 2519 incidenata na našim granicama, a 504 lica su ubačena iz tih zemalja u cilju špijunaže i diverzije. Ekonomska blokada nanela je prema nekim proračunima privredi Jugoslavije štetu od 600 milijardi dinara u periodu 1948—1953 godine.

Sve ovo je bilo praćeno izuzetno snažnim političkim pritiskom u vidu poziva i potstrekavanja za svrgavanje državnog i partiskog rukovodstva, traženja specijalnog statusa za belogardiste i pretstavnike i propagandiste nekih istočnoevropskih zemalja u našoj zemlji, u vidu diskriminacije u međunarodnim odnosima prema predstavnicima Jugoslavije i pooštrenih mera i progona pripadnika jugoslovenske nacionalne manjine u tim zemljama.

Kao primer direktnog poziva i potstrekavanja pobune može se uzeti ovaj navod iz Rezolucije IB od juna 1948 godine. obraćajući se tobože »zdravim snagama« u našoj zemlji u njoj se kaže: »Zadatak ovih zdravih članova KPJ jeste da prisile svoje današnje rukovodioce da otvoreno i pošteno priznaju svoje pogreške i da ih poprave, ili ako se današnji rukovodioci KPJ pokažu za to nesposobni — da ih smene i istaknu novo internacionalističko rukovodstvo KPJ«.

Propagandna kampanja imala je za čitavo vreme vrlo snažan i bučan tok. Naročito su se koristile radio-emisije na našem jeziku. Trajanje radio-emisija iz istočnoevropskih zemalja namenjenih u svrhu kampanje protiv FNRJ iznosilo je 15—17 časova dnevno, a u toku jednog meseca čitavih 21 dan, 8 časova i 30 minuta. Karakteristično je da se broj tih emisija dnevno kretao preko 37 a nedeljom i do 40 i da je samo za prvih šest meseci 1950 godine ukupno trajanje tih emisija iznosilo 3075 časova ili 4 meseca, 8 dana i 3 časa.

Druga po snazi učešća bila je štampa. U periodu april-oktobar 1950 godine glavni vodeći listovi u istočnoevropskim zemljama objavili su 834 napisa kao klevetničke napade na FNRJ, što u proseku iznosi 6,5% od celokupnog prostora tih listova. Tu dolaze i članci u časopisima

i specijalna izdanja, razni leci i pisma pojedincima, kao i ubacivanje paketa sa propagandnim materijalom. I za današnju kampanju koja je počela oko polovine 1958 godine može se reći da upotrebljava slična sredstva i metode, sa nešto blažim oblicima u odnosu na ekonomski pritisak i međudržavne odnose.

Iskustva koje su naši ljudi stekli u borbi protiv ovakve klevetničke kampanje su velika škola i za buduće.

U periodu hladnog rata u Evropi između 1948 i 1953 godine, a kasnije i u događajima u 1956 godini u Mađarskoj, Poljskoj i oko Egipta, i neke zapadne sile su organizovale intenzivnu političku kampanju protiv pojedinih zemalja. Ona je u slučaju anglofrancuske agresije na Egipat bila sinhronizovana sa vojnom intervencijom, a u odnosu na istočnoevropske zemlje težila je da ohrabri i potstrekava revolt u tim zemljama protiv postojećeg poretka.

U vezi s tim interesantni su neki podaci koje je objavio engleski časopis »Economist« od 25 oktobra 1958 godine u odnosu na radio-emisije za Istočnu Evropu. Ove emisije planski sprovode 4 moćne radio mreže i to: BBC i Glas Amerike kao zvanične, te Radio Slobodna Evropa i Radio Oslobođenje, obe iz Minhena koje se finansiraju iz privatnih fondova iz SAD. Prva od ovih »privatnih« stanica radi od 1950 godine i emituje na 17 jezika za SSSR, a druga radi od 1953 godine i usmerena je prema ostalim istočnoevropskim zemljama. Najpre se mislilo da one postanu tribina emigranata iz tih zemalja, ali se zbog njihovog nejedinstva i raspada pokazalo da je nužna rukovodeća uloga američkih političkih savetnika i eksperata. Samo Radio Slobodna Evropa sada emituje neprekidno kroz 24 časa svoje programe za istočnoevropske zemlje, a Radio Oslobođenje ima i čitav institut za proučavanje Sovjetskog Saveza.

»Economist« dalje navodi da se u vezi sa radom ovih stanica razvio mali radio rat između Zapada i Istoka. Iz istočnoevropskih zemalja reagovalo se na ove emisije u toku 1954—1958 godine 9582 puta u štampi i preko radija, a 2500 snažnih emisionih aparata u istočnim zemljama

vrši tehničko ometanje i kvarenje zapadnoevropskih radio-emisija.

Očigledno je da se ne ostaje samo na ovakvim dvo-bojima propagandnim sredstvima. To je često samo jedan od javnih oblika opšteg političkog, ekonomskog i vojnog zaoštavanja u odnosima među blokovima ili prema pojedinim zemljama.

Dakle, u periodu posle Drugog svetskog rata svedoci smo jedne pojave koja se obično zove hladni rat u kome se upotrebljavaju mnoga od sredstava svojstvena ratnom sukobu izuzev, razume se, oružanih borbi i potpunog prekida državnih i ekonomskih odnosa. U ovom hladnom ratu politička propaganda, ili kako to neki zovu psihološki rat — zauzima značajno mesto i ima u prvom redu za cilj da nagrize moral i jedinstvo protivničke strane i da dovede po mogućnosti do željenog unutrašnjeg preokreta u politici pa i u uređenju u jednoj zemlji.

Iz primera koji su poznati, a i iz onoga što smo naveli, može se sagledati sadržajni smer takvih propagandnih kampanja i sredstva kojima se ona služe.

Ako bismo na osnovu iskustva u prošlom ratu i u ovim kampanjama u hladnom ratu hteli da određenije ukažemo na razmere propagandne aktivnosti koja će pratiti eventualni budući rat, moglo bi se sa sigurnošću konstatovati nekoliko stvari. U budućem ratu doći će do još intenzivnijeg radio-dvoboja na jezicima protivničkih naroda sa javnih i ilegalnih radiostanica. One neće samo prenositi šire propagandne materijale, otvorene klevete i pozive na pobunu, nego će se čas dodvorivati kao blagonakloni savetnici, čas kao autentični informatori, čas kao ilegalni falsifikatori tobože zapovesti i naređenja »naših« vlasti i vojnih komandi.

Pored radio-emisija biće obilato korišćena i štampana sredstva: razni leci, fotografije, plakati, kompletne »domaće« novine, baloni s paketima raznih knjiga i brošura, raznih propusnica za prebegavanje koje će bacati avioni, helikopteri i artiljeriska oruđa.

Na liniji fronta će dejstvovati frontovska propagandna organizacija u kojoj će već spremljene propagandne čete i bataljoni dejstvovati pomoću glasnogovornika, usmenim

pozivima od strane poznavaoaca protivničkog jezika i ubacivanjem propagandnog materijala iz specijalno podešenih oruđa. Istom propagandnom dejstvu biće izloženo i stanovništvo u pozadini koje će pokušavati da zbunjuju raznim lažnim informacijama o događajima na frontu, proturanjem glasina preko petokolonaških i ubačenih elemenata, preko insceniranih izjava i pisama njihovih tobožnjih rođaka i prijatelja iz inostranstva ili iz zarobljeništva.

Potpuno je jasno da će svaka propagandna kampanja u ratu biti sinhronizovana sa vojnim dejstvima neprijatelja, na čije se efekte najviše i računa. Ali, obzirom na razmere koje su ovakve kampanje već poprimile, sasvim je pravilno očekivati da će se ova delatnost u stvarnom ratnom sukobu još šire razviti i po obimu i po sadržaju. Ovu činjenicu danas već svako ozbiljno uzima u obzir. To zahteva od svake zemlje da se na određeni način pripremi za sprečavanje ovakvog dejstva neprijatelja i za razvijanje propagande i informacije o sopstvenom položaju.

Posebno pitanje pretstavlja ocenu efekta takve neprijateljske propagande na borbeni moral jedne zemlje. To je sigurno stvar posebnih i vrlo konkretnih analiza. Ovde se samo može u vezi s tim, a prema dosadanjim iskustvima, izneti nekoliko stavova.

Dosadanja iskustva pokazuju da takve propagandne kampanje po pravilu nisu dale veće rezultate u onim zemljama u kojima je postojalo čvrsto političko jedinstvo masa i privrženost unutrašnjem uređenju, a posebno gde je postojala duboka ubedenost masa u ispravnost borbe koju vodi njihova zemlja i gde je na osnovu toga izgrađena spremnost na otpor bilo kakvom stranom mešanju. Mislimo da su zato najeklatantniji primeri slučaj kampanje prema Jugoslaviji, Egiptu, Alžiru, kao i opšti neuspeh sličnih kampanja da se spreči neminovan pokret u kolonijama i zavisnim zemljama za nacionalno oslobođenje. Uz uslove čvrstog unutrašnjeg jedinstva i pravilne politike, bilo je moguće da ove zemlje razobličie ovakvu propagandu i u uslovima inferiornosti u propagandnom aparatu i propagandnoj tehnici. Borba za pravedne ciljeve i

oslanjanje na istinite činjenice pokazalo se kao daleko jače od klevetničke propagande.

Što se tiče efekata propagandnih kampanja u stvarnom ratnom sukobu, iskustva takođe pokazuju da one nisu dale rezultate koje su njihovi organizatori u prvo vreme očekivali. Trezvenije i naučnije analize efekata propagandne delatnosti prema neprijateljskim jedinicama u Drugom svetskom ratu i u Koreji potvrđuju da je vrlo teško oceniti koliko se stvarno zarobljenika predalo saveznicima pod uticajem biliona bačenih letaka i dugotrajnih radio-emisija. Neki propagandisti i psiholozi na Zapadu su u tom pogledu bez osnova preterivali. Tako su neki tvrdili da se samo za vreme Korejskog rata pod uticajem propagande predala 1/3 zarobljenika, dok su drugi to kasnije demantovali. Sličan je spor bio i povodom poznatog letka o pozivu Japanu na predaju koji je upućen iz SAD 1945 godine neposredno pred kapitulaciju Japana. Jedino je ispravno stanovište onih koji smatraju da je kapitulacija Japana u prvom redu došla kao posledica odlučnih akcija savezničkih armija.

Može se uzeti kao karakteristično da danas i najkvalifikovaniji i najodgovorniji ljudi koji se bave organizacijom političke propagande u nekim zemljama stoje na stanovištu da ne treba preterivati u njenim efektima na borbeni moral protivnika i da ona može imati samo onda jače dejstvo kada se oslanja na materijalne efekte vojnih operacija. Isti je slučaj i kad se radi o njenom uticaju u hladnom ratu. U tom smislu je karakteristična i ova tvrdnja navedenog članka u »*Ekonomistu*«: »Čak i najiskusniji stručnjaci za psihološki rat bili su prinuđeni da priznaju da propaganda hladnog rata ne može nikad da zameni ni rat, ni usklađenu i veštu diplomatiju«.

Tako stoji sa realnom stranom ove delatnosti koja kao sastavni deo hladnog rata ili eventualnog budućeg stvarnog rata, dobija sve značajnije mesto u borbi protivničkih strana. Na to dakle, treba realno gledati, računati na to i rukovoditi se načelom da i ovu stranu delatnosti ne treba ni precenjivati ni potcenjivati. Međutim, i na ovom mestu je potrebno nešto više se zadržati na teoriji tzv. psihološkog rata da bi se i sa te strane sagledalo ovo pi-

tanje, tim pre što je jedan deo pisaca razradio čitav jedan aspekt teoretskih i političkih teza o psihološkom ratu koje su u osnovi protivrečne našem naučnom i političkom gledanju na funkciju propagande uopšte i propagande prema neprijatelju posebno.

Ovde će se u prvom redu izložiti kritika nekih shvaćanja na Zapadu o ulozi psihološkog rata jer se tu pokušalo uneti i neka tobože naučna gledišta. Ali kroz ovu kritiku treba gledati i osudu svih drugih sličnih propagandnih kampanja iz bilo koje zemlje one dolaze. Time se jasno misli i na kampanje iz istočnoevropskih zemalja protiv Jugoslavije koje njihovi nosioci nastoje da prikažu kao akcije čisto ideološkog karaktera, tobože u interesu socijalizma i mira ili kao običnu »porodičnu svađu«.

Kritika teorije psihološkog rata

O »psihološkom ratu« napisano je vrlo mnogo knjiga i članaka i dato zvaničnih direktiva od strane odgovornih državnih i vojnih faktora u SAD, te ovo na svoj način pretstavlja određenu pojavu. Bez obzira što su i sami Amerikanci kao jedni od tvoraca ove teorije odustali poslednjih godina¹³⁰⁾ od naziva psihološki rat — ipak je potrebno osvrnuti se na njegovu suštinu, jer se ona nije promenila kad se radi o gledanju na propagandu u miru i ratu. Nju je nužno razmotriti i sa našeg stanovišta, tim pre što mnogi autori publikacija o psihološkom ratu i dalje ostaju na svojim ranijim stanovištima, mada mnogi prihvataju izmene u nazivu i daju primedbe da »psihološki rat nije ni rat ni psihološki«.

Cela priča o stvaranju novog termina počela je otuda što su Amerikanci, a i mnogi u zapadnim zemljama hteli da izbegnu tobože omrznut naziv — propaganda — pod

¹³⁰⁾ Predsednik Ajzenhauer je 1953 godine reorganizovao sve informativne ustanove čime je ukinut raniji odbor za psihološku strategiju i zamenjen odborom za koordinaciju delatnosti. Ali pored ove promene naziva ostali su i dalje organi informacija i agencije za propagandu van zemlje koje se u svom radu koriste iskustvima i sredstvima ranijeg odbora za psihološki rat.

kojim se, kako se navodi, odmah misli na obmanjivanje, lažno obaveštavanje ili smišljeno uticanje da ljudi promene svoja ubeđenja i stavove. Zbog toga su u Britaniji stvorili drugi pojam — »politički rat«, dok se sada u SAD govori o službi međunarodnog obaveštavanja, o informativnim agencijama, odboru za koordinaciju delatnosti i dr. Ovako su imenovani organi za propagandu u ministarstvu rata i spoljnih poslova dok su političko-propagandni organi u jedinicama armije i dalje ostali pri nazivu — organi informacija i vaspitanja, a posebne sekcije su određene za vršenje propagande prema neprijatelju.

Međutim, kad bi se radilo samo o nazivu ne bi trebalo trošiti reči, jer svaki ima prava da upotrebi onakve nazive u vojnoj i državnoj organizaciji kakve smatra najpogodnijim i kakvi odgovaraju shvatanjima i navikama ljudi jedne zemlje. Reč je o suštini delatnosti i ciljevima koji se pod radom tih organa podrazumevaju i o našem kritičkom odnosu prema tome. Zbog toga ćemo ovde izneti osnovne teze o tzv. »psihološkom ratu« da bi se videlo o čemu se radi.

Iz zvanične definicije, koju je ranije odobrio Zajednički odbor šefova generalštabova SAD 1953 godine, izlazi: »Pod psihološkim ratom se podrazumeva korišćenje propagande i njoj srodnih informativnih mera uticaja na mišljenje, osećanje, shvatanje i ponašanje neprijatelja ili drugih inostranih grupacija, na takav način da se potpomažu dostignuća nacionalne politike i ciljeva ili nekog vojnog zadatka.«¹³¹⁾

Ako za momenat ostavimo po strani izraz psihološki rat, iz ove definicije izlazi da se radi o smišljenoj i planskoj propagandi ne samo prema neprijatelju, nego i prema »drugim inostranim grupacijama« da bi se uticajem na njihovo stanovništvo izmenili njegovi politički stavovi u korist nacionalne politike SAD. Iz definicije je očigledno da se ovakva propaganda treba sprovoditi i u mirno i u ratno vreme. Zapravo naziv »psihološki rat« i označava maksimalnu koncentraciju svih raspoloživih propagandnih

¹³¹⁾ Linebarger — Psychological Warfare — Vašington 1954 g.

sredstava shodno političkim i diplomatskim akcijama, koja su uperena prema jednoj stranoj zemlji.

Dalje, iz ovih formulacija izlazi da se ne radi samo o informativnim merama, već i o korišćenju propagande za izmenu ne samo mišljenja nego i ponašanja ljudi u stranim zemljama i to ne u korist unapređivanja međunarodnih odnosa i saradnje, nego u korist »nacionalne politike« SAD, njenih ciljeva, ili »nekog vojnog zadatka«. Sasvim je jasno da ovakav stav drži stalno otvorena vrata sprovođenju jednog hladnog rata ili »psihološkog rata« od strane neke sile i u mirno vreme, o čemu uostalom govore primeri takvih akcija u nekim evropskim i drugim zemljama poslednjih godina.

Nemamo nameru da ovde opširnije raspravljamo o međunarodnim klauzulama o razmeni i slobodi informacija i o preduzimanju mera protiv propagande novog rata koje bi dovele u pitanje ispravnost zvaničnih stavova, jer oni očigledno znače mešanje u politički život drugih zemalja.¹³²⁾

¹³²⁾ Ovde se među značajnijim konvencijama, rezolucijama i preporukama Generalne skupštine OUN, ističe Konvencija o slobodi informacija koju je ratifikovala i naša zemlja ali je jedan deo članica nije ratifikovao. Tu spada i Konvencija od 16 XII 1952 godine koja se odnosi na pravo međunarodne rektifikacije. Generalna skupština je pozvala države i preporučila svojim članicama: »da se uzdržavaju od širenja nepravednih napada i klevetničkih radioemisija protiv svih drugih naroda i da se u interesu svet-skog mira pridržava navedenih principa u širenju činjenica na egzaktni i objektivni način«.

Još 3 XI 1947 godine bio je na pretresanju projekat Rezolucije Organizacije ujedinjenih nacija o preduzimanju mera protiv propagande u prilog jednog novog rata. Ovom rezolucijom se osuđuje svaka propaganda koja je usmerena ili koja ima karakter »da izazove ili da ohrabri sve pretnje miru, povredu mira ili svaki akt agresije«. U njoj se pozivaju sve vlade da svim sredstvima opštenja i propagande izgrađuju odnose prijateljstva među narodima, zasnovane na ciljevima i principima Povelje OUN.

Pošto nije došlo do saglasnosti među članicama OUN, neke zemlje nisu glasale i ratifikovale neke od ovih konvencija i rezolucija. Međutim Skupština OUN i Generalni sekretar se pridržavaju ovih principa i čine često na osnovu njih razne preporuke i pozive državama — članicama da ih se pridržavaju u svojim odnosima s drugim zemljama.

Period mira i period rata su dve različite stvari koje nije moguće mešati, jer je odavno poznato da se oni razlikuju po različitoj upotrebi državnih, političkih i vojnih sredstava. Kad se radi o ratu onda se ima otvoreni neprijatelj na drugoj strani prema kome se primenjuje vojno nasilje i vrši odgovarajući politički i propagandni uticaj za slabljenje njegovog borbenog morala. Već od davnina ovo čine po pravilu obe protivničke strane koje su u sukobu. Međutim, mnoge međunarodne konvencije su i ovde postavile određene normative koji u krajnjoj liniji treba da obezbede bar izvesnu meru humanosti.

Ali, sasvim drugi zaključci se nameću kad se otvoreno iznosi, kao što to čini Lerner, da je »psihološko ratovanje izraz koji se obično upotrebljava u Americi za propagandu namenjenu za postizanje ciljeva nacionalne politike u svetskoj areni«. ¹³³⁾ Ili, kad se kod drugih autora govori o tome da »psihološki rat ima nesmanjenu vrednost i u periodu pre i posle stvarnog rata«. Drugi kažu da je njegov cilj »postizanje vojnih ciljeva bez upotrebe vojnih snaga«, da on »utiče na mišljenje i osećanje jedne date neprijateljske, neutralne ili prijateljske strane grupe u cilju ostvarenja specifičnih strategiskih i taktičkih ciljeva«. Kod većine pisaca se naglašava da su »psihološki rat i informacije javnosti dve različite stvari (Linebarger); da propaganda nije kad je »cilj razjašnjenje, već izmena stavova« (Krist i Leiten).

Iz ovoga je jasno da zvanični krugovi i propagandisti u nekim zemljama smatraju propagandu samo kao delatnost usmerenu prema inostranstvu, za izmenu političkih mišljenja i delatnosti ljudi u stranim zemljama u korist njihove zemlje i to u mirnom, ratnom i posleratnom periodu. Otvorenost s kojom se raspravlja o ovakvim ciljevima, ne znači moralno opravdanje za jednu takvu političku propagandu koja je u sklopu hladnog rata nanela ogromnu štetu mirnodopskim odnosima u svetu posle Drugog svetskog rata.

¹³³⁾ Lerner Daniel — Propaganda in War and Crisis — Njujork 1951.

Već iz ovoga je jasno da se politika i propaganda jedne socijalističke zemlje kao što je naša, i ne samo socijalističke zemlje, potpuno kosi sa ovako proklamovanim principima u odnosima prema drugim zemljama u mirnodopskom periodu. Mnogo zemalja je danas u svetu protiv mešanja drugih u njihove unutrašnje stvari, a time i protiv namera pojedinih sila da utiču na političke stavove stanovništva u drugim zemljama u korist stranih ciljeva. To je sasvim u suprotnosti sa našim principima o međunarodnoj saradnji, aktivnoj koegzistenciji i miru i razvijanju poverenja među narodima i državama.

Sredstva tzv. »hladnog« a u sklopu njega i »psihološkog rata« koja su upotrebljavana od strane nekih država u periodu 1948—1953 godine i kasnije u oktobarskim događajima u Istočnoj Evropi i Egiptu su u suštini sredstvo jedne određene zvanične politike, a ne nikakvih »privatnih« propagandnih institucija i agencija. Mnogobrojne emisije javnih i tajnih radiostanica, propagandni baloni, bilteni i leci, razne pretnje i lažna obaveštavanja, sve su to oblici kroz koje deluje zvanična politika u cilju da izazove unutrašnje pobune protiv postojećeg poretka u pojedinim zemljama. Sva ta propagandna kampanja opasna je baš zbog toga, jer je ona oruđe jedne politike pritiska, demonstracija vojnom i ekonomskom snagom i jednog plana za diverzionu akciju u drugim zemljama.

Zbog toga, iza svih ovih na prvi pogled »objektivno naučnih« razmatranja o »psihološkom ratu« treba gledati određenu politiku, njene ciljeve i sadržaj, jer je propaganda samo jedna od funkcija politike. Složiti se ili ne složiti sa ovako formulisanim ciljevima propagande, znači složiti se ili ne složiti sa ciljevima njene politike. A ne treba ni isticati kakve krupne razlike postoje u politici naše zemlje i mnogih onih zemalja koje ovako formulišu svoje političko-propagandne akcije.

Ima jedan broj pisaca u SAD koji su govoreći o »psihološkom ratu« iznosili ovu, inače notornu činjenicu da je propaganda funkcija politike, dok su drugi nastojali da to zamagle raznim tezama o tobože samostalnoj funkciji »psihološkog rata«. Tako Henry Dicks piše: »Politički okviri unutar kojih ma koja propaganda mora da radi,

ne određuju se od strane propagandista, već od strane političara«. ¹³⁴⁾ Lerner piše da: »Ono što treba istaći jeste da koncentrisanje na tehniku (misli se na propagandnu — moja napomena) često zamračuje činjenicu da je propaganda instrumenat politike«.

Za nas vojnike je interesantno kako se u mnogim publikacijama tretirao »psihološki rat« u odnosu na rat uopšte i na njegovo mesto u zvaničnoj politici u međunarodnim odnosima. Bilo je mnogo pisaca koji su se zaneli do te mere da smatraju da će dobro vođen »psihološki rat« značiti pola pobede, pa ga izdvajaju kao posebnu oblast i društvenu delatnost, a neki i kao poseban elemenat u prirodi totalnog rata, pored već klasičnih elemenata vojnog, političkog i ekonomskog u tome ratu. Linebarger je pisao da »Psychological War is a field of itself« tj. da je on polje delatnosti samo za sebe u prirodi rada. Naglašavalo se kako je »moderna specijalizacija uspela da izdvoji psihološki rat od propagande kao dva posebna predmeta«, jer tobože »psihološki rat« samo upotrebljava propagandu kao jedno od svojih sredstava, dok druga njegova sredstva mogu biti i vojne operacije, ekonomske, diplomatske i druge mere. Povezano s tim onda se zaključivalo kako se »ratovi vode u svrhu ostvarenja psiholoških ciljeva, osim kada se radi o ratovima uništenja«.

Ovakvo nenaučno izdvajanje »psihološkog rata« i od politike i od drugih elemenata u prirodi rata, već je u novije vreme kritikovano i u zapadnim zemljama od pojedinih vojnih pisaca, naučnih radnika i publicista. Tako Leonard Doob ¹³⁵⁾ piše na račun propagandista da oni »ponekad veruju da su našli način kako će brzo završiti rat pomoću verbalnog apela. Ratni propagandisti slučajno zaboravljaju da se rat vodi mecima, a ne rečima«. Sada već mnogi usvajaju stavove da »psihološki rat nije rat«, jer je rat primena nasilja u javnom sukobu oružanih snaga dve zemlje, da ovaj sudar ima jače psihološko dejstvo,

¹³⁴⁾ Svi navodi Dicks-a, Speier-a, Lasswell-a, Krist-a, Leiten-a, Doob-a, a delom i Linebarger-a uzeti su iz njihovih članaka objavljenih u citiranoj knjizi Lenera.

¹³⁵⁾ Leonard Doob — Public Opinion and Propaganda — New York, 1949.

nego bilo kakav nenasilan i čisto psihološki uticaj. Zbog toga se sa dosta sumnje gleda na mnoga pisanja kako je propaganda u najvećoj meri uticala da se hiljade zarobljenika predaju Saveznicima, kako je to dobrim delom rezultat biliona bačenih letaka i proglasa u Drugom svetском ratu i posledica tzv. bele, crne i sive propagande.

U ovim teorijama o »psihološkom ratu« nemaju naučnog osnova ni tvrdnje o primarnoj ulozi psihologije u politici i ratu, kao što su naprimer ove Linebargerove: »Psihološki rat se sastoji od primene psihologije na vođenje ratova«. Speier je isticao kako »za pravilnu ocenu jednog socijalnog ili političkog pokreta od bitne je važnosti oceniti psihološku strukturu njegovih učesnika«. Lasswell je naglašavao: »Očigledno da je psihološki rat potsetnik osnovne koncepcije cele strategije, a ne specifična tehnika«. Kao osnovna teza o dominantnoj ulozi psihologije često se naglašava ona Linebargerova: »Od svih nauka psihologija je najbliža, iako antropologija, sociologija, političke nauke, ekonomija, proučavanje terena i druge specijalnosti ima po nešto da doprinesu, ali psihologija ukazuje na potrebu drugih«.

Danas već nije samo marksističko stanovište da u društvenom razvitku dominantnu ulogu igraju klasno-ekonomski interesi i politika pojedinih socijalnih grupa koja je uslovljena tim interesima. Jedna vladajuća klasa nastoji da unutar zemlje ustroji poredak koji njoj odgovara i da ekonomskim, političkim, pravnim, ideološkim i drugim instrumentima potisne ili parališe delatnost protivničke klase. Odraz svega toga ispoljava se i u međunarodnim odnosima gde vladaju razni antagonizmi i protivrečnosti u savremenom kapitalizmu, pa čak i u socijalističkom društvu u vidu borbe starog i novog. Te protivrečnosti prouzrokuju ili imaju za posledicu razne promene u pravu, moralu, ideologiji i drugim oblastima nadgradnje.

Marksistička sociologija koja polazi od naučnih istina o društvenom razvitku može biti u stanju da analizira ove pojave i procese u savremenom društvu, pa i njihove opšte psihološke posledice. Psihologiji je više svojstveno da analizira unutrašnje psihičke procese u čoveku, a ukoliko

ide na masovna uopštavanja, onda se već po svojoj eksperimentalnoj i primenjenoj strani približuje sociologiji, odnosno njenoj eksperimentalnoj grani. O njenom vrlo značajnom doprinosu u vojnoj delatnosti i u propagandi već smo u početku govorili.

Ali važno je naglasiti da ni jedna nauka, a to se odnosi na sociologiju i psihologiju, ne određuje ni društveno-ekonomski razvoj ni politička zbivanja, ni odnose u ratu. One u najboljem slučaju mogu tek da razjasne već protekle procese i da na osnovu uopštavanja prognoziraju i mogući smer kretanja pojedinih pojava. Čak i kad se radi o korišćenju raznih statističkih, anketnih i drugih ispitivanja javnog mnjenja u određenoj situaciji, mora se uvek računati na relativnost tih pokazatelja i sa dosta opreznosti ih koristiti pri preduzimanju političkih i drugih mera.

U periodu rata to je još mnogo teže. Tu se pojavljuje i nov kvantitativni i kvalitativni materijalni odnos tehnike, ekonomskog i ljudskog potencijala i ratne veštine u jednom vrlo dinamičnom zbivanju. Tu rad psihologa i sociologa teško stiže da prati tako dinamične događaje, da ih studira i analizira. Ali njihov rad je vrlo koristan i onda kad se svodi samo na savete u organizovanju i izvršavanju već date vojne ili političko-propagandne odluke.

Za potvrdu ovoga dovoljno je izneti mišljenje nekih sociologa u SAD i Velikoj Britaniji koji su kao stručnjaci radili u aparatu za informacije i propagandu. Doob piše da su ovi stručnjaci mogli od svega što se tražilo da učine da se »opravda ili vrši propaganda u prilog odluka koje su već donete«; da je »uobičajena procedura bila, ne da se prihvate psihološka fakta, već da se psiholozira na osnovu date situacije«. Lockart, govoreći o radu psihologa, kaže da »psihološka analiza... nije bila dovoljno isprobana u ratu da bi opravdala ma koji definitivan zaključak«.

Prema tome je očigledno da ne vodi ničemu preterivanje i precenjivanje uloge psihologije u ratu i politici, već je jedino ispravno realno ceniti doprinos psihologa, sociologa i drugih. Njihov doprinos se može pokazati tek tada vrednim ako se oni usmere na ona pitanja po kojima mogu najviše da učine. Iskustva pokazuju da ako se ovi

naučni saradnici pravilno postavljaju, oni mogu i u odnosu na propagandu dati vredne stvari svojim analizama i savetima, naročito u oblasti metoda ispitivanja javnog mišljenja i izbora pojedinih sredstava propagande.

Kad se radi o odnosu psihologije prema politici jedino je pravilan stav da psihologija nije ni baza ni okvir za vođenje politike, niti je ravnopravan činilac političkom, vojnom i ekonomskom elementu u periodu totalnog rata. Sociologija, psihologija, psihijatrija sa svojim eksperimentalnim i primenjenim delom mogu da pomognu u analizi nekih i to specifičnih pojava u ratu kao što su neki fenomeni borbenog morala, ispitivanje neprijateljskih zarobljenika, analiza neprijateljske propagande i sugestije u izvesnoj meri za sopstvenu propagandu.

Ali politika, ni vojno komandovanje ne traže od psihologije ni izbor cilja dejstva, ni određivanje njegovog sadržaja, ni njene »tipološke« analize o rasama i nacijama, niti čekaju njenu »kontrolu efikasnosti«, niti se pouzdaju samo u psihološke posledice koje su uvek varljive. To politika ne traži ni u onim zemljama u kojima se toliko piše o »psihološkom ratu«. Ona ide na krupnije ciljeve delovanja na društveno-ekonomske i političke odnose i na svest i ideologiju pojedinih socijalnih grupa.

Razume se da je iz nepravilnog tretiranja uloge psihologije, a s obzirom na individualistički i idealistički pravac u zapadnoj psihologiji, došlo i do pre naglašavanja emotivnih, instinktivnih i potsvesnih elemenata u odnosu na svesnu i razumnu delatnost ljudi. Ovakve stavove su ovi psiholozi prenosili i u oblast razmatranja masovnog političko-propagandnog delovanja. Tako Linebarger ističe da je pomoć psihologa značajna zbog toga, što on ulazi u potsvest odakle dobija svoj materijal da psiholog može da »proceni neprijateljski mentalitet na celokupnom bojištu«. Linebarger i neki drugi naglašavaju kako »mržnja nije nužno delatni deo vojničkog zanata«, da »mi ne želimo da budemo naterani na mržnju« (Leiten). Krist i Leiten ukazuju da je »kod demokratskih zemalja, međutim, izbegavanje izveštaja o neprijateljskim zločinima pretstavljalo rukovodeći princip u propagandi: bar do 1945 godine«. Zastupnici ovakvih shvatanja tvrde da ljudi teško mogu

razumeti opšta politička zbivanja, kao i to da su »u toku Drugog svetskog rata američki vojnici često bili odlučno protiv diskusija o uzrocima rata, a razmatranje njegove predistorije se smatralo za nekorisno i »van svoga sveta«.

Mi smo u ranijim glavama ove knjige pokazali da ovakva shvatanja ne zastupa marksistička sociologija, psihologija i nauka o moralu. Takođe smo naglasili da u uslovima rata ima momenata kada može da dođe i do povećanja nagonskog i potsvesnog u ljudima, ali da to nije trajna karakteristika za njihovo držanje i postupke u ratu, niti na tome prvenstveno treba graditi pozitivne uticaje za jačanje borbenog morala u sopstvenim jedinicama, niti za slabljenje borbenosti kod neprijatelja.

Mogu biti od interesa i razna ispitivanja i takvih reakcija kod ljudi, ali bi se sasvim skrenulo sa pravog puta kad bi se istraživanja svela na to šta sve čovek nema u ratu, kada bi se preterivalo o njegovom seksualnom uzdržavanju, o pojavama homoseksualizma i masohizma, o štetnosti mržnje prema neprijatelju, kada bi se previše očekivalo od proturenih glasina, od raznih materijalnih obećanja i od fatalizma.

Činjenice stoje da zvanični krugovi i u zapadnim zemljama nisu zbog ovih saveta prestali da vrlo intenzivno deluju na svest i stavove svojih vojnika, da razvijaju kod njih uverenje u opravdanost rata i da su svojim vojnim i političkim akcijama u prošlom ratu nastojali da u prvom redu postignu pobeđu nad neprijateljem. Videlo se da propaganda sama za sebe može malo da učini, ako se ne postižu uspesi u borbi, ako nije oslonjena na delatnost pojedinih organizacija, i ako se akcije razlikuju od propagandnih parola. Ovi autori koji ovako prilaze problemima držanja i ponašanja ljudi, razume se, nisu bili u stanju da sebi objasne u čemu se sastojala, naprimer, snaga boljševičke propagande u Oktobarskoj revoluciji i naše u Drugom svetskom ratu, za koju su davane i najpohvalnije ocene.

Prema tome računanje na neke veće efekte koji treba da se postignu uticajem samo na emocionalnu stranu¹³⁶⁾,

¹³⁶⁾ Slično stanovište o meri emocija zastupa i Kimball Young u knjizi — *Social Psychology* — New York 1944.

na potsvest i nagone kod ljudi, daje po pravilu dosta nezapazene rezultate i nije uopšte u srazmeri prema uloženom trudu propagandista i datih materijalno-finansiskih sredstava. Zato je i Doob našao za shodno da iznese kako je »i suviše dolazilo do različitih i dogmatičkih zaključaka u vezi sa stanjem morala u neprijateljskim zemljama na osnovu radio-emisije i štampe«. Lerner je uočio ulogu svesti i naglasio da prapagandiste treba »da interesuje onaj deo čovekove psihe koji kontroliše njegovo ponašanje«, da toga čoveka propagandist mora da ubedi da veruje u ono što kaže, a da je »za ovo potrebno više nego vešto izigravanje«.

Može se kritikovati i klasifikacija propagande koju su dali pojedini američki pisci, naglašavajući da su njene vrste: tzv. otvorena ili bela, crna ili pokrivena, strategiska, taktička, defanzivna, ofanzivna, kontra-propagandna, konverziona, konsolidaciona itd.

Da li je propaganda strategiska i taktička, čisto politička ili vezana za vojne operacije na frontu zavisi od politike i ratnih ciljeva i odluke zvaničnih faktora šta od svega toga može da se ostavi i za propagandno iznošenje. Ona prema tome nije strategiska ili taktička što bi trebala da rešava ove ciljeve, već samo u tome da u propagandnom smislu može da prati dugoročnije ili kratkotrajnije vojno-političke zahvate, i to ne sve akcije.

Propaganda je, po našem mišljenju, otvoreno iznošenje ideja pred široke mase da se one ubede u njihovu ispravnost, da ih prihvate i usvoje. Ona već sama po sebi mora da računa na duži vremenski proces. Agitacija kao deo propagande već računa na brže rezultate, jer objašnjava jednu aktuelnu ideju i zadatak dana, na živ i ubedljiv način, sa ciljem da postigne aktiviranje masa za izvršavanje toga zadatka. Između njih postoji razlika samo u načinu objašnjavanja pojava, dok obe teže podizanju ideološko-političke svesti masa. One su samo oblici masovno-političkog rada, sa nešto specifičnijom konkretnom organizacijom, metodama i sredstvima koji se pri tome upotrebljavaju.

Ovde potsećamo na Lenjinovo gledište o propagandi i agitaciji. Govoreći o različitom praktičnom prilaženju u

radu propagandista i agitatora, Lenjin je pisao: »Propagandist, kad uzima, naprimer, pitanje nezaposlenosti, treba da objasni kapitalističku prirodu kriza, da pokaže uzrok njihove neizbežnosti u savremenom društvu, da ocrta potrebu pretvaranja tog društva u socijalističko društvo itd. Jednom rečju, on mora dati »mnogo ideja«, toliko mnogo da će sve te ideje, u svoj njihovoj celokupnosti, moći u prvi mah shvatiti malo (relativno) lica. Agitator će, govoreći o tom istom pitanju, uzeti primer koji je najpoznatiji i najočigledniji svim njegovim slušaocima — recimo, umiranje od gladi, nezaposlene porodice, rastenje bede, itd. — usmeriti sve svoje snage na to da, koristeći se tom, svima poznatom činjenicom da »masi« *jednu ideju*: ideju o besmislenosti, protivrečnosti između bogatstva i porasta bede, postaraće se da kod masa potstakne nezadovoljstvo i ogorčenje protiv te vapijuće nepravde, ostavljajući propagandisti da potpuno objasni tu protivurečnost.«¹³⁷⁾

Prema tome kod nas se i propaganda i agitacija vrše u prvom redu prema sopstvenim masama u vidu otvorenog i istinitog upoznavanja sa idejama i ciljevima socijalističkog pokreta i politike. U odnosu na druge zemlje ona znači upoznavanje sa takvim našim idejama i ciljevima, bez namera da se u tim zemljama izazovu pobune ili pokreti za izmenu postojećeg stanja. Taj zadatak promene postojećeg stanja jedne zemlje je stvar unutrašnjih snaga u toj zemlji, njihovog radničkog pokreta i njegove avangarde. Naši ljudi se vesele pobedi socijalizma u svetu, i oni daju moralno-političku podršku socijalističkim pokretima, ali su odlučno protiv toga da bilo koja država iz vana svojom oružanom akcijom ili direktnom intervencijom utiče na unutrašnji poredak i volju naroda u drugim zemljama.

Što se tiče vrsta propagande — ona može biti politička, vojna, ekonomska, kulturna, naučna, prosvetna i umetnička, već prema oblastima društvene delatnosti. Ona znači popularisanje i širenje ideja, znanja i dostignuća iz raznih oblasti, sa ciljem da mase usvoje ta znanja i kroz njih pravilne poglede na svet i na društvena zbivanja, da

³⁷⁾ Ленин В. И. — Сочинения — Том IV стр. 412, Moskva 1932 god.

širim masama budu dostupne istine prirodnih nauka, kulture i umetnosti. Da bi ona to postigla osnovno je da bude

pristupačna, argumentovana, da bude dovoljno živa i aktuelna kako bi mogla da pobudi interes i pažnju slušalaca, da vodi računa o njihovim tradicijama, navikama i običajima, ali ne u smislu da kaska za njima već da potstiče ono što je pozitivno i dobro.

Od agitacije se pak traži da bude što konkretnija, sasvim aktuelna, vanredno operativna u reagovanju na svaki novi momenat, da bude dovoljno borbena tj. da ukazuje na rešenje pojedinih problema i pravac aktivnosti masa, da ume da uzbudi ljude i potstakne ih na izvršenje jednog određenog zadatka. Ona je po pravilu najefikasnija kad se sprovodi neposrednim ličnim i usmenim uticajem na široki krug ljudi.

Glavna pažnja propagandista i agitatora usmerena je na to da polazeći od date političke linije postave konkretne ciljeve i zadatke, način organizacije delatnosti, izbor vremena i sredstava, pripremu propagandista i sve drugo što je potrebno za uspeh jedne propagandne akcije.

Kod nas se nastoji da se u tom pravcu usavršavaju oblici, metodi i sredstva propagande i agitacije, i da se u tome stalno prate i proučavaju naša i strana iskustva. Ali ne bi nas dovelo do uspeha ako bi se, potstaknuti nekim zaključcima zapadnih propagandista, povelili za tzv. »abecedom propagande« u kojoj se govori o veštini »nadevanja imena, prenošenja svojstava, zastupanje običnog naroda, pozivanje na autoritete, izvitoperavanje neprijateljskih činjenica, pripisivanju sebi tuđih svojstava i sl.«. To skreće pažnju od sadržaja propagande na vrlo sumnjiva tehnička i rutinska pitanja u radu propagandiste.

Kad se radi o propagandi prema neprijatelju onda je prvenstven zadatak da se upotrebom raznih propagandnih sredstava postigne to da njegove mase budu potpuno obavestene o stvarnom stanju, da se raskrinkaju njegove obmane i laži, da im se iznesu u pravom svetlu pravedni ciljevi naše borbe, da se vrši onakvo diferenciranje kakvo smo sprovodili u ratu, da se polazeći od tih osnova tako postavi i borbena frontovska propaganda.

Za jednu zemlju koja vodi odbranbeni pravedan rat predstavlja vrlo krupan zadatak da u sopstvenim masama vrši raskrinkavanje neprijateljske politike i zločina i da vrlo operativno i brzo reaguje na svaku njegovu parolu i glasinu.

Dakle, osnovno je i ovde otvoreno istupanje u iznošenju sopstvene politike i ciljeva. Preko toga se može nadati postizanju i najvećih efekata. Ukoliko se propagandistima stavi u zadatak od strane obavještajnih, operativnih i drugih vojnih organa da doprinesu i usklade svoju akciju sa planovima strategiskog, operativnog ili taktičkog obmanjivanja neprijatelja ili maskiranja — onda su tu dominantni operativni, a ne propagandni momenti. To znači da se više računa na operativne efekte i samo na pomoć koju može da da propaganda.

Međutim, mora se računati kao na činjenicu da će i u budućem ratu mnoge države razviti u mnogo jačem obliku nego dosada svoju aktivnost u vidu crne ili prikri-vene propagande, najviše preko ilegalnih radiostanica, petokolonaških i agenturnih grupa u drugim zamljama, preko falsifikovanih dokumenata, preko letaka, štampe i progla-asa. Jedna zemlja koja može voditi samo odbranbeni rat mora na sve to da računa i da se pripremi za borbu i protiv ovakvih vrsta i oblika neprijateljske propagande.

U Narodnooslobodilačkom i revolucionarnom ratu, snaga naše propagande se ogledala u snazi ideja o borbi za slobodu, a protiv ropstva, o borbi za bolji društveni po-redak, a protiv starog sistema. — Sve ovo skupa bilo je oslonjeno na materijalna dejstva vojnih formacija i oslo-bodilačkih organizacija u pozadini.

Protiv sebe smo imali vešto organizovanu propagandu svih boja, od bele do crne, koju su širili okupatori i oni reakcionarni krugovi koji su dugo vremena podržavali četničku organizaciju. Njihova je tehnika masovne pro-pagande bila neuporedivo bolja od naše, služili su se falsi-fikatima, lažima i glasinama pa nisu razorili naše redove, niti su mogli odoleti uticaju naše propagande u sopstvenoj sredini.

Vrlo velika iskustva smo stekli i u borbi sa strahovito jakom klevetničkom propagandom Informbiroa, a povre-

meno i iz nekih zapadnih zemalja, koja je takođe koristila najsvršeniju propagandnu tehniku i sve oblike i metode jedne neprincipijelne propagande. Pa i tome smo odoleli, ne zbog pariranja istom tehnikom i istim oblicima vođenja, nego primenom pravilne principijelne političke akcije, čvrstim oslonom na istinu i doslednim poklapanjem reči i dela.

Ovim ne treba potcenjivati sve ono što se još može učiniti za usavršavanje propagandne aktivnosti u našoj zemlji, niti snažan uticaj koji propaganda inače može da odigra. Jedino je važno istaći da snaga propagande nije u njoj samoj, nego u politici u čije ime radi, nije u njenom kvalitetu, nego u kvalitetu ideja koje prenosi i istine kojom se služi. Ako bismo hteli samo istaći principe naše propagande, onda bi to značilo istovremeno govoriti o principima naše politike i njihovoj konkretizaciji pri sprovođenju masovnog političkog uticaja.

Prema tome za našu propagandnu delatnost je karakteristično da je *principijelna*, a to znači da je dosledna našem pogledu na svet, karakteru našeg socijalističkog poretka i politici naše zemlje. Ona je *istinita* i *otvorena*, a to znači da se zasniva na utvrđenim istinama i činjenicama, da se zna ko je prenosi i ko te činjenice upotrebljava. Dalje, od takve delatnosti se uvek traži da bude *aktuelna* i *operativna*, a to znači da bude povezana sa postojećim zbivanjima i da brzo daje adekvatna tumačenja i obaveštenja.

Da bi propaganda bila uspešna — ona mora biti *pristupačna* i *prihvatljiva* za mase, i da deluje u *pozitivnom* smislu u pogledu razvijanja onih aktivnosti masa koje su značajne za opšt društvene ciljeve. Kroz nju se mora ispoljiti pravilno prilaženje savremenim društvenim zbivanjima, i postići da se uvek diferencira *progresivno* od nazadnog, *revolucionarno* od kontrarevolucionarnog, *istinito* od lažnog. Kroz nju kao i kroz našu politiku nastoji se da stalno provejava *vera u snage naroda*, *perspektiva* u pobedu socijalizma, *humanizam* i *internacionalni duh*, koji i jeste karakteristika socijalističkog pokreta.

LITERATURA

1. — *Ardan di Pik*, Studija o borbi, I i II deo, Beograd, 1911.
2. — *Binois René*, La psychologie appliquée, Presses universitaires de France, Paris, 1952.
3. — *Bojović Petar*, Vaspitanje vojnika, št. rad. Vojnog ministarstva, Beograd, 1907.
4. — *Boring G. Edwin*, Psychology for the Armed Services, Infantry Journal Press, Washington, 1945.
Psychology for the Fighting Man, Infantry Journal Press, Washington, 1943.
5. — *Borojević B.*, Moralno vaspitanje u Armiji, VIZ »Vojno delo«, Beograd, 1954.
6. — *Bray W. Charles*, Psychology and Military Proficiency, Princeton University Press, Princeton, 1948.
7. — *Brousseau dr Albert*, Essai sur la peur aux armées 1914—1918, Alcan, Paris, 1920.
8. — *Broz Josip Tito*, Stvaranje i razvoj JA, Glavna politička uprava JA, Beograd, 1949—1952.
Sabrana dela I-IX, »Kultura«, Beograd.
9. *Будовский*, О воспитании волевых качеств офицера, Министерство обороны СССР, Москва, 1953.
10. — *Cazeneuve Jean*, Essai sur la psychologie du prisonnier de guerre, Presses universitaires de France, Paris, 1945.
11. — *Charrier*, Pedagogie vecue, Fernand Nathan, Paris, 1936.
12. — *Copeland Norman*, Psychology and the Soldier, The Military Service Publishing Company, Harrisburg, 1951.
13. — *Čolaković Rodoljub*, Zapisi iz oslobodilačkog rata I i II, »Prosveta«, Beograd, 1956.
14. — *Debne*, Rat i ljudi, »Ratnik«, Beograd, 1938.
15. — *Dietz Heinrich*, Agitation und Massenhysterie in England, Essen Verlagsanstalt, 1941.
16. — *Dollard John*, Fear in Battle, The Infantry Journal, Washington, 1944.

17. — *Doob Leonard*, Public Opinion and Propaganda, Henry Holtand Comp, New York, 1949.
18. — *Драгомиров М. Г.* Учебник тактики, изд. Окружного штаба, Киев, 1906.
19. — *Дрейлинг* Военная психология, Зарубежные военно-научные курсы, Београд, 1935.
20. — *Егоров Т. Е.* Психология, Военное изд. Министерства обороны СССР, Москва, 1955.
21. — *Engels*, Ant -Dühring, NIP, »Naprijed«.
22. — *Freitag Loringhofen, Hugo*, Die Grundbedingungen Kriegerischen Erfolges. Beiträge zur Psychologie des Krieges im 19 und 20 Jahrhundert, Mittler und Sohn, Berlin, 1914.
23. — *Frunze M. V.*, Izabrana dela, VIZ, MNO, Beograd, 1946.
24. — *Gajić Živorad*, Moralna nastava regruta, Tiskara C. Albreht, Zagreb, 1937.
25. — *Ginsburg Eli*, Psychiatry and Military Manpower Policy, Columbia University, New York, 1953.
26. — *Grigorijev S. T.*, Suvorov, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb, 1946.
27. — *Hiršfelder J. O.*, Atomska bomba i lična zaštita, »Vojno delo« Beograd, 1954.
28. — *J. R.*, Foch-essai de la psychologie militaire, Paris, 1921.
29. — *Kalinjin M. G.*, O komunističkom vaspitanju, »Kultura«, Beograd, 1946.
30. — *Kampeano M.*, Pokušaj vojne psihologije, Št. D. Obradović, Beograd, 1904.
31. — *E. Kardelj*, Put nove Jugoslavije 1941—1945, »Kultura«, Beograd, 1946.
32. — *Kladarin Đuro*, Slom IV i V okupatorsko-kvislinške ofanzive, »Kultura«, Zagreb, 1954.
33. — *Klajn dr Hugo*, Ratna neuroza Jugoslovena, Sanitetska uprava JNA, Beograd, 1955.
34. — *Klasici marksizma-lenjinizma o partizanskoj borbi*, VIZ, MNO, 1947.
35. — *Klauzevic*, O ratu, »Vojno delo«, Beograd, 1951. ✓
36. — *Korzi Karlo*, Vaspitanje vojnika, Uredništvo »Ratnika«, Beograd, 1907.
37. — *Lazin Đorđe*, Vojna pedagogija, izd. Vojne akademije, Beograd, 1938.
38. — *Lebaud*, Éducation morale du »Soldat de Demain«, Paris, 1936.

39. — *Le Bon dr Gustave*, Enseignements Psychologiques de la guerre européenne, Ernest Flammarion, Paris, 1916.
40. — *Ленин В. И.* Сочинения, Институт Маркса — Энгельса при ЦК ВКП(б), Москва, 1932.
41. — *Lenjin V. I.*, Vojna prepiska, Vojnoizdavački zavod MNO, Beograd, 1948.
42. — *Lerner Daniel*, Propaganda in War and Crisis, New York, 1951.
43. — *Lidel Hart*, Strategija posrednog prilaženja, »Vojno delo«, Beograd, 1952.
44. — *Linebarger M.A. Paul*, Psychological Warfare, Combat Forces Press, Washington, 1942 i 1954.
45. — *Makarenko*, Izabrana pedagoška dela, Savez prosvetnih radnika Jugoslavije, Beograd, 1948.
Pedagoška poema, »Kultura«, Beograd, 1947.
46. — *Mao Ce Tung*, Govori i članci, »Trideset dana«, Beograd, 1949.
47. — *Marks-Engels*, O književnosti i umetnosti, »Kultura« Beograd, 1946.
48. — *Maršal S.L.A.*, Ljudi protiv vatre, »Vojno delo«, Beograd, 1951.
49. — *Maucorps H. Paul*, Psychologie militaire, Press universitaires de France, Paris, 1948.
50. — *Meerloo dr Joost*, Patterns of Panic, New York, 1950.
51. — *Mering Franc*, Legenda o Lesingu, »Kultura«, Beograd, 1950.
52. — *Merton K. Robert*, Studies in the Scope and Method of »The american Soldier«, The Free Press, Illinois, 1950.
53. — *Morača Pero*, Prelomna godina Narodnooslobodilačkog rata 1942, »Vojno delo«, Beograd, 1957.
54. — *Morets Jean*, Le problème moral posé par les armes atomiques »Revue de défense nationale«, Paris, Berger-Levrault, 1954.
55. — *Ostojić Petar*, Propaganda, »Prosveta«, Beograd, 1940.
56. — *Psychologie et Morale*, Ecole militaire du genie Paris, 1924.
57. — *Psychological Warfare*, Engineer school ROTC, Virginia, 1952.
58. — *Pavlović G. Živko*, Bitka na Kolubari, Čupičeva zadužbina, Beograd, 1928.
59. — *Pataki*, Opća pedagogija, Pedagoško-književni zbor, Zagreb, 1953.

60. — *Paton*, Rat kakvog sam ja video, »Vojno delo«, Beograd, 1953.
61. — *Pfülf Emil*, Die Panik im Kriege, Aertzlichen Rundschau, München, 1908.
62. — *Plehanov G. V.*, Umetnost i književnost, »Kultura«, Beograd, 1949.
63. — *Radosavljević J. Stevan — Bdin*, Listak iz psihologije rata. Štamparska radionica vojnog ministarstva, Beograd, 1902.
64. — *Riger Franc*, Ratnički običaji, št. J. Dimitrijevića, Beograd, 1903.
65. — *Romain C.*, Pour nos soldates, Berger Levrault, Paris, 1915.
66. — *Simoneit, dr. M.*, Wehrpsychologie, Bernard und Grafefe, Berlin, 1933.
67. — *Slim*, La 14-e armée britannique en Birmanie—Revue militaire d'information 298/1958.
68. — *Spont Henry*, Psychologie de la guerre, Perrin et Co, Paris, 1920.
69. — *Stouffer A. Samuel*, The American Soldier, Princeton University, Princeton, 1949.
70. — *Tarle E.*, Napoleonova najezda na Rusiju, Državni izd. zavod Jugoslavije, Beograd, 1945.
71. — *Tomeković Tomislav i Sinovec Stjepan*, Psihologija, «Naša knjiga», Beograd, 1955.
72. — *Valentine dr C. W.*, The Human Factor in the Army, Aldershot, Gale and Paldan, London, 1954.
73. — Vojnoizdavački zavod JNA »Vojno delo«, Atomsko oružje i zaštita, Beograd, 1957.
74. — Vojnoizdavački zavod JNA »Vojno delo«, Biološka zaštita u ratu, Beograd, 1958.
75. — *Vučković J. Aleksandar*, Psihologija savremene borbe, po Šarlu Kostu, Zaklada Tiskare narodnih novina, Zagreb, 1934.
76. — Zbornici dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, Vojnoistorijski institut JNA, Beograd.
77. — *Weniger Erich*, Wehrmachtserziehung und Kriegserfahrung, Mittler und Sohn, Berlin, 1938.
78. — *Young Kimball*, Social Psychology, Appleton Century Crafts, New York, 1944.

Za obradu ove materije, pored navedene literature, korišćeni su dnevници i memoari i pojedine monografije iz našeg NOR-a, kao i razni članci u našim i stranim časopisima, koji su neposrednije tretirali ove probleme.

S A D R Ź A J

PREDGOVOR	— — — — —	Str. 5
-----------	-----------	--------

Prva glava

BORBENI MORAL

I Pojam borbenog morala	— — — — —	11
II Različita prilaženja problemima borbenog morala	— — — — —	31

Druga glava

PROBLEMI IZGRADNJE BORBENOG MORALA U RATU

I Borba i pozitivna svojstva ljudi	— — — — —	47
II Stvaranje uverenosti u neophodnost i opravdanost oružane borbe	— — — — —	53
III Obaveštenost u borbi, jasnost i konkretnost zadatka — važan elemenat borbenosti jedinica	— — — — —	64
IV Priprema novih jedinica na prvu borbu i starih na nove zadatke	— — — — —	68
V Starešina u borbi	— — — — —	73
VI Izgradnja i učvršćenje vojnih kolektiva	— — — — —	80
VII Uloga elitnih jedinica	— — — — —	95

Treća glava

PROBLEMI ODRŽAVANJA BORBENOG MORALA

I Strah i panika u borbi	— — — — —	99
II Neki problemi nervne i fizičke iscrpljenosti u ratu	— — — — —	119

III Uticaj gubitaka, neuspaha i stanovništva u pozadini na borbeni moral — — — — — — — — —	133
IV Neki opšti problemi borbenog morala u vezi sa opa- snošću od atomskog oružja — — — — — — —	148

Četvrta glava

MORAL I POLITIČKO-PROPAGANDNI RAD U RATU

I Uloga moralno-političkog vaspitanja u armiji — —	159
II Važnija iskustva političkog i propagandnog rada u NOV u prošlom ratu — — — — — — — — —	167
III Uticaj neprijateljske propagande na borbeni moral i o teoriji i praksi psihološkog rata — — — — —	180

LITERATURA

General-major
BRANKO J. BOROJEVIĆ

DRUGA STRANA RATA

*

Jezičku redakciju izvršio
Miodrag Živanović

*

Tehnički urednik
major
Slob. M. Mitić

*

Korektori
Vojislav Vujanić
Danica Glumac

*

Štampanje završeno 1959 god.
Tiraž: 3000

